

Zeszyty Naukowe

Polskiego Towarzystwa
Ekonomicznego
w Zielonej Górze

nr

**Polskie Towarzystwo Ekonomiczne
w Zielonej Górze**

**Zeszyty Naukowe
Polskiego Towarzystwa
Ekonomicznego
w Zielonej Górze
nr 12**

Zielona Góra 2020

WYDAWCA

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne w Zielonej Górze
Copyright © by PTE, Zielona Góra 2020

RADA NAUKOWA

Elżbieta Mączyńska (Przewodnicząca), Anetta Barska, Yuryi Boshytskyi, Markus Breuer, Bogusław Fiedor, Grzegorz Gorzelak, Janina Jędrzejczak-Gas, Jerzy Kaźmierczyk, Anatolii Kolot, Olivera Kostoska, Maria Agnieszka Paszkowicz, Stanisław Owsiak, Marko Perić, Vasyl Petukh, Bogusław Pietrulewicz, Stanisław Rudolf, Marianna Siničáková, Eulalia Skawińska, Nebojša Stojić, Marek Suchanek, Andrzej Szplit, Bogdan Ślusarz, Janusz Witkowski, Henryk Wnorowski, Joanna Wyrwa, Maciej Żukowski

RECENZENCI WSPÓŁPRACUJĄCY

Olena Brincewa, Andrzej Cieślik, Eliza Frejtag-Mika, Yelena Gordeeva, Marcin Jędrzejczyk, Nazar Kudła, Paweł Lula, Marek Maciejewski, Aldona Mrówczyńska-Kamińska, Przemysław Mućko, Yuliia Muravska, Maksim Puranok, Oksana Ruza, Joanna Schmidt, Olena Shelest-Szumilas, Leszek Sieczko

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor naczelny

Bogdan Ślusarz

Redaktorzy tematyczni

Anetta Barska, Janina Jędrzejczak-Gas, Jerzy Kaźmierczyk, Maria Agnieszka Paszkowicz, Joanna Wyrwa

Redaktorzy techniczny

Jacek Grzelak, Maria Agnieszka Paszkowicz

Redaktorzy językowi

Anna Kuzio, Richard Sharp

ISSN 2391-7830

Zawarte w publikacji teksty wydrukowano zgodnie z materiałami dostarczonymi przez Autorów, po uwzględnieniu uwag recenzentów i niezbędnej korekcie wydawniczej.
Wydawca nie ponosi odpowiedzialności za ich treść, formę i styl.

Adres redakcji:

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne
ul. Żeromskiego 3, 65-066 Zielona Góra
tel./fax: 68-3202589, 68-3270419
e-mail: pte@zg.pl, www.ptezg.pl

SPIS TREŚCI

Eulalia Skawińska, Justyna Dynek Znaczenie kapitału społecznego w zrównoważonym rozwoju regionu przygranicznego	5
Zbigniew Binek Gospodarka i społeczeństwo w erze czwartej rewolucji przemysłowej	23
Katarzyna Czajkowska Narzędzia pomiaru czytelności sprawozdań narracyjnych	33
Karolina Gębska Inteligentne specjalizacje a współdziałanie naukowo-biznesowe w województwie lubuskim	53
Renata Maciejewska, Barbara Maciejewska, Natalia Maria Maciejewska Anomia pracownicza – zjawisko patologiczne w sytuacji pracy	65
Przemysław Niewiadomski Model biznesu a dojrzałość przedsiębiorstw wytwórczych sektora maszyn rolniczych – badanie rudymenarne	85
Dorota Roszkowska-Hołyś, Anna Gąsiorek-Kowalewicz Socjalizacja finansowa w zbiorowości młodych dorosłych na przykładzie studentów ekonomii Uniwersytetu Zielonogórskiego	103
Eulalia Skawińska Recenzja książki Katarzyny G. Sobiech-Grabki pt. <i>Partnerstwo publiczno-prywatne jako metoda internalizacji odpowiedzialności międzypokoleniowej</i> , Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu, 2019, ss. 232	127
Bogdan Ślusarz Recenzja monografii pt. <i>Godna praca: imperatywy, ukraińskie realia, mechanizmy wsparcia</i> , red. A.M. Kołot, Kiev: KNEU, 2017, ss. 501	134

TABLE OF CONTENTS

Eulalia Skawińska, Justyna Dynek	
The role of social capital in sustainable development of a border region	5
Zbigniew Binek	
Economy and society in the Fourth Industrial Revolution	23
Katarzyna Czajkowska	
The tools of measuring the readability of narrative reports.....	33
Karolina Gębska	
Smart specializations and scientific and business cooperation in the context of the Lubuskie Voivodeship	53
Renata Maciejewska, Barbara Maciejewska, Natalia Maria Maciejewska	
Employee anomaly – a pathological phenomenon in a work situation.....	66
Przemysław Niewiadomski	
Business Model of Manufacturing Enterprises of The Agricultural Machinery Sector – Rudimentary Research	86
Dorota Roszkowska-Hołyś, Anna Gąsiorek-Kowalewicz	
Financial socialization in the population of young adults on the example of economics students from the University of Zielona Góra	103
Eulalia Skawińska	
Review of the book by Katarzyna G. Sobiech-Grabka <i>Public-private partnership as a method of internalizing intergenerational responsibility</i> , Warszawa: Publishing House CeDeWu, 2019, pp. 232.....	127
Bogdan Ślusarz	
Review of the book “ <i>Decent Work: Imperatives, Ukrainian Realities, Facilitating Mechanisms</i> ”, ed. A.M. Kolot, Kiev: KNEU, 2017, pp. 501.....	134

Eulalia Skawińska

ORCID: 0000-0002-4532-6835

e.skawinska@wez.uz.zgora.pl

Uniwersytet Zielonogórski

Justyna Dynek

ORCID: 0000-0002-0955-9041

Uniwersytet Zielonogórski

<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2020.166>

Open Access, CC BY-NC-ND 4.0

Cytowanie: Skawińska, E. i Dynek, J. (2020). Znaczenie kapitału społecznego w zrównoważonym rozwoju regionu przygranicznego. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 12, s. 5-22.

Znaczenie kapitału społecznego w zrównoważonym rozwoju regionu przygranicznego¹

Abstrakt

Problemy badawcze pracy sformułowano jako następujące pytania: czy obecny poziom kapitału społecznego wspomaga/ogranicza kształtowanie zrównoważonego rozwoju w regionie przygranicznym Polski Zachodniej? Jakie zasoby tego kapitału odgrywają główną rolę w realizacji zrównoważonego rozwoju w gminach? Celem podstawowym pracy jest zbadanie poziomu i jakości kapitału społecznego w gminie Słubice w kontekście potrzeby wdrażania strategii zrównoważonego rozwoju gminy. W realizacji celu pracy zastosowano metodę studiów literatury przedmiotu i innych źródeł wtórnych, opisu, ankietową, wizualizacji i statystyczną. Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny, a jej struktura zawiera wstęp, trzy części merytoryczne i zakończenie. Przyjęto, że do najważniejszych organizacji wpływających na kapitał społeczny w gminie należy samorząd terytorialny oraz szkoły i przedsiębiorstwa. Wobec tego w 2019 roku przeprowadzono badanie wśród podmiotów, dobranych w sposób celowy, z zastosowaniem ankiety bezpośredniej. Wyniki badania potwierdzają wykonanie celów pracy i pozytywną weryfikację hipotezy. Oceny respondentów wskazały, że poziom kapitału społecznego w badanej gminie prezentuje dobry poziom, ale istnieją rezerwy jego wzrostu, a luka strukturalna tkwiąca w zasobach tego kapitału wskazuje na potrzebę poprawy jego jakości, dla zmniejszenia zagrożenia w efektywnym wdrażaniu regionalnej strategii zrównoważonego rozwoju. W zakończeniu pracy sformułowano wnioski poznawcze i aplikacyjne.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny; zrównoważony rozwój; architektura zasobów

The role of social capital in sustainable development of a border region

Abstract

The research problem of this paper follows the questions, whether the current level of social capital supports or limits sustainable development in the border region of Western Poland, and which of its resources are crucial in implementing sustainable development in municipalities. The main objective of the research was to examine the level and quality of social capital in the municipality of Słubice, in the context of the regional strategy for sustainable development. The authors analyzed scientific literature and other secondary sources and applied the methods of description, survey, visualization and statistics. The paper is both theoretical and empirical in nature. It consists of an introduction, three analytic parts and a summary. We assumed that the most important organizations affecting social

¹ Pkt. 2 artykułu opracowano z wykorzystaniem części badań empirycznych zawartych w pracy dyplomowej J. Dynek, pt. „Znaczenie kapitału społecznego w zrównoważonym rozwoju w Gminie Słubice”, wykonanej pod kierunkiem prof. dr hab. E. Skawińskiej.

capital in the municipality are the local government, secondary schools and businesses. Therefore, a targeted direct survey was carried out in 2019 among representatives of these organizations. The results of the survey confirm the achievement of the objectives and the positive verification of the hypothesis. The respondents' assessments indicated that the level of social capital in the municipality of Słubice is good but there are key reserves for its growth. We were able to identify a structural gap in the resources of social capital in the region, indicating the need to improve its quality in order to foster an effective implementation of the regional sustainable development strategy. The summary of the work offers theoretical conclusions and practical recommendations.

Key words: social capital; sustainable development; stock of social capital

JEL: A13, B55, E71, Q01

Wstęp

W dążeniu do zrównoważonego regionalnego rozwoju prowadzone są badania w celu wskazania jego kluczowych czynników sprawczych. Koncepcja rozwoju regionów oparta na paradygmacie zrównoważonej gospodarki zakłada spójność aspektu ekonomicznego, społecznego i środowiskowego (European Commission, 2010). Współcześnie w realizacji tej koncepcji wzrasta znaczenie czynników niematerialnych. Jednym z najważniejszych wśród nich jest kapitał społeczny, który może wpływać nie tylko na efektywność procesów gospodarowania, ale też spełniać rolę regulatora stosunków społecznych i funkcję organizowania się społeczeństwa na rzecz wspólnych celów (Fukuyama, 1997, s. 24-25). Takie rozumienie kapitału społecznego reprezentuje również Bank Światowy, definiując go jako: „normy i społeczne relacje zakorzenione w strukturze społecznej, które umożliwiają współdziałanie ludzi w celu realizacji wytyczonych celów” (Grootaert i van Bastelaer, 1989, s. 2). Związek kapitału społecznego z rozwojem lokalnym i regionalnym jest badany w naukach ekonomicznych od wielu lat (np. Paczowski, 2015; Kamińska, 2011; Heffner, 2010; Gorzelak, 2003), a jego wpływ na innowacyjność, konkurencyjność i wzrost gospodarczy regionu został już udokumentowany (por. Sztompka, 2016; Skawińska, 2011a; Zalewski, 2010; Subramaniam i Youndt, 2005; Sztudynger, 2005; Knack, 1999). Brak jest natomiast szerszego rozpoznania związku tego kapitału ze zrównoważonym rozwojem regionów (Miller, Buys, Barnett i David, 2006, s. 1-10), w tym regionów przygranicznych.

W literaturze przedmiotu dominuje pogląd, że istnieje mocna pozytywna relacja pomiędzy kapitałem społecznym i zrównoważonym rozwojem (Dale i Onyx, 2005). Nieliczne na dzień dzisiejszy publikacje z badań na ten temat na poziomie społeczności lokalnych, potwierdzają to przypuszczenie, choć kierunek relacji przyczynowo-skutkowej pomiędzy kapitałem społecznym i ekorozwojem nie da się jednoznacznie określić (Dale i Newman, 2010). Tymczasem w świetle wskaźników odzwierciedlających sytuację ekonomiczno-społeczną

regionów w Polsce (GUS, 2018, 2020), gminy przygraniczne Polski Zachodniej mają niski poziom rozwoju, co może przysparzać im znacznych trudności w realizacji gminnych strategii zrównoważonego rozwoju. Wcześniejsze badania wskazują ponadto, że w Polsce gminy o dużej różnorodności kulturowej i często narodowościowej, jak w przypadku obszarów przygranicznych, charakteryzuje niższy poziom kapitału społecznego niż w regionach stabilnych pod tym względem (Zalewski, 2011, s. 115).

Powyższe obserwacje upoważniają do sformułowania problemu badawczego w formie następujących pytań: czy obecny poziom kapitału społecznego wspomaga, czy ogranicza kształtowanie zrównoważonego rozwoju w regionie przygranicznym Polski Zachodniej? Jakie zasoby tego kapitału odgrywają główną rolę w realizacji zrównoważonego rozwoju w gminach? Dodatkowym uzasadnieniem podjęcia badań na tym obszarze jest niezadowalająca pozycja Polski w rankingach gospodarek świata, przede wszystkim w świetle międzynarodowych indeksów zrównoważonego rozwoju (np. SolAbility, 2017), a także niska pozycja Polski w ocenie kapitału społecznego (Legatum Institute Foundation, 2016). Brak jest jednak takich informacji na poziomie gmin.

Za przykładową gminę w regionie przygranicznym autorzy wybrali gminę Słubice. Jako podstawowy cel pracy określono zbadanie poziomu i jakości kapitału społecznego w tej gminie w kontekście wdrażania gminnej strategii zrównoważonego rozwoju. Przyjmując za zasadne zdolności komplementarne i substytucyjne kapitału społecznego w stosunku do kapitału ekonomicznego (Glaeser, Laisbon i Sacerdote, 2002, s. 437-458; Wosiek, 2016, s. 58-71), wygenerowano następujące hipotezy badawcze:

H1: Kapitał społeczny gminy Słubice kształtuje się na niskim poziomie.

H2: W kształtowaniu zrównoważonego rozwoju gminy Słubice konieczny jest wzrost jakości kapitału społecznego. Jakość tego kapitału rozumiemy jako strukturę jego zasobów ważonych odnośnie do realizacji założonego celu.

Praca zawiera, oprócz wstępu, dwie części merytoryczne i zakończenie. W wykonaniu celu pracy zastosowano metodę studiów literatury przedmiotu i innych źródeł wtórnych, metodę opisu, ankietową, wizualizacji i statystyczną. Badanie ma charakter pilotażowy, weryfikujący zastosowane instrumenty badawcze.

Koncepcja kapitału społecznego i zrównoważonego rozwoju

Kapitał społeczny w świetle nowej ekonomii instytucjonalnej stanowi istotny czynnik wpływający na rozwój społeczny i gospodarczy kraju (Sztaudynger, 2005; Sztompka, 2016).

Tworzą go instytucje nieformalne, takie jak normy i zaufanie, a przekazywany jest on za pomocą mechanizmów kulturowych np. religia i tradycje. Stanowi on czynnik odpowiedzialny za wiele funkcji, takich jak spójność społeczna, innowacyjność, konkurencyjność, tworzenie wartości dodanej firm czy koniunktura gospodarki poszczególnych regionów. W ostatnich latach kapitał społeczny jest kategorią coraz bardziej powszechną w naukach społecznych, ze względu na pełnione przez niego funkcje substytucyjną i komplementarną wobec innych kapitałów.

Zainteresowanie socjologów tym kapitałem wiąże się głównie z poszukiwaniem czynników umożliwiających i ułatwiających rozwiązywanie problemów grup społecznych, lokalnych społeczności jak i całego społeczeństwa. Odgrywa on istotną rolę we współpracy regionalnej i międzynarodowej jako czynnik wzrostu racjonalności procesów gospodarowania, w tym mobilności kapitału (Putnam, 1997). W uzasadnieniu należy dodać, że kapitał społeczny w głównej mierze opiera się na umiejętnościach społecznych, które pozwalają współpracować z innymi dla realizacji wspólnych interesów (Fukuyama, 2001, s. 17). Do umiejętności społecznych każdego człowieka należy nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów, a także funkcjonowanie w różnych grupach społecznych.

W niniejszym artykule przyjęto, że kapitał społeczny to „wszystkie sieci, które dzielą normy, wartości i porozumienia umożliwiające współpracę w i między grupami” (OECD, 2001). Podobnie w Raporcie Polska 2030 przyjęto, że kapitał społeczny to „potencjał zgromadzony w polskim społeczeństwie w postaci obowiązujących norm postępowania, zaufania i zaangażowania, które wspierając współpracę i wymianę wiedzy przyczyniają się do wzrostu dobrostanu Polski” (*Raport Polska 2030...*, 2009, s. 206).

Zauważmy, że przywołany kapitał jest pojęciem abstrakcyjnym, co utrudnia jego bezpośredni pomiar. Jednakże w wielu organizacjach międzynarodowych i publikacjach autorskich istnieją już próby jego pomiaru w sposób pośredni. W niniejszym artykule przyjęto za P. Bourdieu, że oceny poziomu kapitału społecznego nie można dokonać tylko poprzez jeden z jego zasób, np. zaufanie czy infrastrukturę relacji społecznych (Gajowiak, 2012, s. 17 za: P. Bourdieu), lecz pomiaru należy dokonać szerzej, holistycznie, z uwzględnieniem w miarę kompleksowo wszystkich jego zasobów i ich atrybutów. W artykule zastosowano metodę zaproponowaną wcześniej przez współautorkę tej pracy, tj. multiwymiarową analizę kapitału społecznego (MAKS). Użyteczność tej metody została zweryfikowana w badaniach empirycznych w województwie wielkopolskim (Skawińska, 2011b, rozdz. 2), uzyskując

bardzo dobre recenzje (por. np. Dworak, 2014, s. 91-102; Bylok, 2012, s. 241-245) i wiele przywołań w literaturze.

Przechodząc do koncepcji zrównoważonego rozwoju należy podkreślić, że w ostatnich latach budzi ona duże zainteresowanie. Ekonomia zrównoważonego rozwoju (*sustainable economy*) kształtuje się jako dominujący nurt w ekonomii alternatywnej (szerzej patrz: Skawińska i Zalewski, 2019, s. 22-27). W znacznej mierze spowodowane jest to narastającym zagrożeniem dla środowiska przyrodniczego ze strony wszystkich podmiotów gospodarujących oraz brakiem zmniejszenia polaryzacji dochodowej ludności i obniżeniem jakości życia.

Najogólniej zrównoważony rozwój można określić jako rozwój społeczno-gospodarczy w harmonii ze środowiskiem. Oznacza to, że w procesie realizacji celów ekonomicznych i społecznych, zachowywana jest jakość środowiska i dostępność jego zasobów dla przyszłych pokoleń. Ten nurt w procesach gospodarowania rozwija się obecnie zgodnie z obowiązującą Agendą 2030, a wcześniej Agendą 21 ONZ, jako ważnymi dokumentami, zawierającymi wskazania dotyczące trwałego rozwoju i ochrony środowiska, oraz wytyczne do opracowywania regionalnych strategii zrównoważonego rozwoju. Agendy ONZ stanowią podstawę programów rozwoju społeczno-gospodarczego Unii Europejskiej na lata 2000-2030, tj. Strategii Lizbońskiej, Europa 2020 i Europa 2030 (Komisja Europejska, 2019). W 2017 roku w nawiązaniu do Agendy 2030 ONZ, polski rząd przyjął krajową Strategię na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (OECD, 2017; Uchwała, 2017). W dokumentach tych zwraca się szczególną uwagę na aspekty regionalne i lokalne jako kluczowe w budowaniu zrównoważonego rozwoju. Agenda 21 wymienia np. „zwiększanie kompetencji na poziomie lokalnym i wspieranie komunalnego podejścia do ekorozwoju” (UNCED, 1993, art. 3.12). Natomiast Krajowa Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju wyszczególnia kapitał ludzki i społeczny jako jeden z sześciu priorytetowych obszarów, wpływających na osiągnięcie celów Strategii.

Na zrównoważony rozwój każdego regionu wpływają przede wszystkim czynniki endogeniczne. Stanowią je posiadane zasoby materialne i niematerialne oraz efektywność ich wykorzystania przez podmioty gospodarujące. Z drugiej strony, rozwój ten jest determinowany przez instytucje formalne, kreowane na poziomie makro oraz mezo w ramach polityki międzynarodowej i samorządu terytorialnego państwa. Istotną rolę w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce odgrywa samorząd gminny, który pełni funkcję zarówno organizatora, finansisty, jak i doradcy oraz koordynatora działań. Działając w ramach modelu

samorządu terytorialnego o charakterze przedsiębiorczym, właściwego dla gospodarki rynkowej, posiada on osobowość prawną i szerokie kompetencje. Jest on również odpowiedzialny za tworzenie i wdrażanie regionalnych strategii rozwoju zrównoważonego i strategii wzrostu kapitału społecznego (Grabowska, 2014, s. 28-29). Ma on przy tym do dyspozycji liczne instrumenty umożliwiające aktywne włączenie wszystkich podmiotów w stymulowanie rozwoju gminy w kierunku zrównoważonym. Jednakże funkcjonowanie samorządu gminnego jest uwarunkowane w dużym stopniu stanem i jakością czynników zależnych (kapitał ludzki, kapitał społeczny, kultura, historia) i niezależnych od jego sprawności (np. położenie, środowisko, polityka makroekonomiczna państwa i UE, postęp technologiczny) (Grabowska, 2014, s. 37).

Pomiędzy kapitałem społecznym i rozwojem zrównoważonym dostrzegalny jest wzajemny związek sprawczy i komplementarny. Kapitał społeczny pełni funkcję organizowania się społeczeństwa i działania na rzecz wspólnych celów poprzez współpracę i wymianę informacji. Determinuje on zdolność podmiotów do podejmowania działań dla poprawy jakości życia na poziomie lokalnym, która jest ważnym celem w strategii zrównoważonego rozwoju. Kapitał społeczny grupowy, poprzez różne sieciowe formy organizacyjne i inicjatywy społeczne, łatwiej może rozwiązywać istniejące wyzwania środowiskowe dla wspólnego dobra. Z kolei wysoki poziom zrównoważonego rozwoju z założenia wpływa pozytywnie na poprawę jakości kapitału społecznego poprzez wzrost zasobów zaufania, uczestnictwa, rozwój wzajemnych relacji społecznych i wiarygodności. W efekcie następuje wzrost racjonalności gospodarowania.

Badanie kapitału społecznego w gminie Słubice – metodyka i analiza wyników

W literaturze światowej trwa wciąż dyskusja nad sposobem pomiaru kapitału społecznego jako czynnika niematerialnego i wieloaspektowego (Svendsen i Svendsen, 2016, s. 51; Stone, 2001, s. 5; Van der Gaag i Snijders, 2014, s. 201). W artykule przyjęto za P. Bourdieu (1986) i A. Matysiakiem (2008, s. 94-95), że kapitał społeczny stanowi sumę jego zasobów (podejście zasobowe), która określa poziom kapitału społecznego. W badaniu empirycznym uwzględniono architekturę siedmiu zasobów wskazywanych przez autorytety naukowe, a mianowicie zaufanie, normy i wartości, współpracę (Fukuyama, 1995, s. 258), wiarygodność (Sztompka, 2007, s. 99), uczestnictwo (Bourdieu, 1986, s. 241) oraz lojalność i solidarność (Putnam, 1995, s. 258, 271). Zasoby te są uruchamiane poprzez różne wewnętrzne mechanizmy, umożliwiające realizację funkcji kapitału społecznego. Na

podstawie studiów literatury badanego problemu przyjęto, że tworzenie warunków rozwojowych kapitału społecznego poprzez system norm formalnych leży w kompetencjach państwa. Natomiast do najważniejszych organizacji wpływających na stan i rozwój kapitału społecznego w gminie zalicza się samorząd terytorialny oraz szkoły i przedsiębiorstwa. Samorząd lokalny, przedsiębiorstwa oraz lokalne jednostki edukacji są również istotne z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju regionalnego (por. Agenda 21, UNCED, 1993). Zatem w badaniu uwzględniono te właśnie jednostki. Zastosowano metodę ankietową z wykorzystaniem trzech odrębnie opracowanych kwestionariuszy, skierowanych do czterech różnych podmiotów instytucjonalnych, dobranych arbitralnie, biorąc pod uwagę zgodę ich kierownictwa na prowadzenie badań.

Badanie ankietowe przeprowadzono w 2019 roku wśród 51 respondentów, w tym 6 przedstawicieli pracowników samorządu terytorialnego, tj. Urzędu Gminy Słubice i 10 przedstawicieli Zakładu Usług Wodno-Ściekowych sp. z o.o., oraz wśród 15 uczniów liceum ogólnokształcącego i 20 uczniów Zespołu Szkół Ekonomiczno-Rolniczych w Słubicach. Dobór tych podmiotów do badań był celowy z zachowaniem parytetu płci. Taki dobór reprezentacji gminy do badań pilotażowych był wystarczający dla potrzeb weryfikacji koncepcji badania, oceny poprawności kwestionariuszy pytań i innych instrumentów (Popławski i Skawińska, 2011, s. 96).

Formularz ankiety składał się, oprócz metryczki, z dwóch zestawów pytań o charakterze zamkniętym. W pierwszej części respondenci dokonali oceny atrybutów przynależnych do poszczególnych siedmiu zasobów Z kapitału społecznego pracowników organizacji, którą reprezentują, w skali od 1 do 5 (wysoki poziom). W drugiej części formularza ankiety określili oni stan wiedzy własnej na temat idei zrównoważonego rozwoju i swoich zachowań oraz zaangażowania w jej urzeczywistnienie. Każdemu z zasobów przyporządkowano atrybuty rozpisane na pytania zamknięte w kwestionariuszu ankiety, skierowanym odrębnie do 3 grup respondentów. Dodatkowym instrumentem badawczym były tabele kodów atrybutów kapitału społecznego do twierdzeń i pytań zawartych w kwestionariuszach. W odrębnej tabeli w ankiecie poproszono respondentów o określenie wagi W , jaką mają dla nich poszczególne zasoby, przyjmując ich łączną liczbę za 100%. Uzyskane w ten sposób wagi indywidualne uśredniono. Obliczenia n -tego zasobu kapitału społecznego w gminie dokonano stosując średnią arytmetyczną ocen jego atrybutów y_k według następującego wzoru (1):

$$z_n = (\sum_{k=1}^{K_n} y_k) / K_n \quad (1)$$

gdzie:

z_n – średnia ocena poszczególnych zasobów,

K_n – liczba atrybutów n-tego zasobu,

y_k – średnia arytmetyczna ocen atrybutów.

Ocenę kapitału społecznego w gminie wykonano średnio ważoną ocen jego zasobów wg wzoru (2):

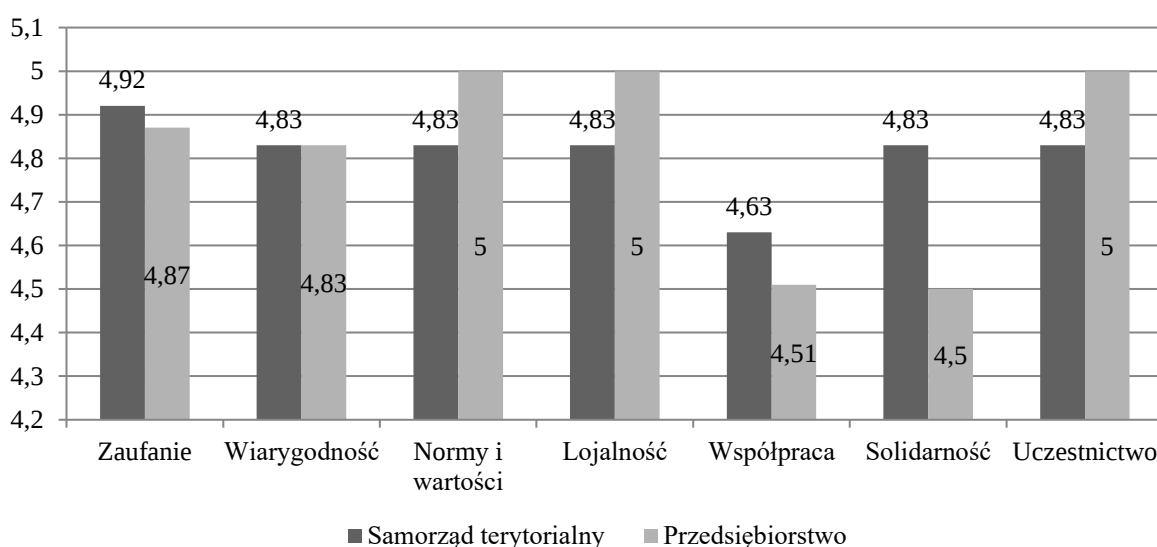
$$KS = \sum_{i=1}^n Z_i \cdot W_i \quad (2)$$

gdzie:

Z_i – średnia ocena poszczególnych zasobów od 1 do 7,

W_i – średnia waga poszczególnego zasobu od 0 do 1.

Wyniki średniej arytmetycznej ważonej oceny zasobów kapitału społecznego przez respondentów w badanych podmiotach przedstawia wykres 1. Wynoszą one dla samorządu $\bar{X} = 4,8$, a dla przedsiębiorstw $\bar{X} = 4,9$ (na maksimum 5,0 punktów). Wynik można zatem ocenić jako wysoki. Jednak sama struktura zasobów prezentuje się w obu grupach respondentów w sposób niehomogeniczny.

Rysunek 1. Zasoby kapitału społecznego w świetle ocen respondentów

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Z rysunku 1 nasuwają się następujące wnioski:

1. Według przedstawicieli samorządu zasób zaufanie (poziom i waga) został oceniony, spośród innych, na najwyższym poziomie i na nieco wyższym w stosunku do przedsiębiorstwa.

2. Dla respondentów przedsiębiorstwa najważniejszymi zasobami kapitału społecznego były normy i wartości, lojalność oraz uczestnictwo. Zasoby te dla reprezentantów Urzędu Gminy były nieco mniej ważne.
3. Respondenci z obu podmiotów na najniższym poziomie ocenili i najniższe wagi nadali zasobowi współpracy, zawierającemu atrybuty współdziałania, kreatywności oraz przedsiębiorczości, a w przedsiębiorstwie również zasobowi solidarności, którego źródła mają charakter kulturowy.
4. W ocenie kapitału społecznego dostrzegalna jest nierównowaga struktury jego zasobów, szczególnie w przedsiębiorstwie. Występuje niedobór zasobu współpracy, kluczowego dla rozwoju zrównoważonego.

Kolejna część analizy dotyczy oceny odpowiedzi respondentów na pytania dotyczące własnej wiedzy i zachowań związanych ze zrównoważonym rozwojem. Na pytanie „Czy znana jest Pani/Panu idea zrównoważonego rozwoju?” otrzymano od wszystkich uczestników badania pozytywną odpowiedź. Jednak jak pokazuje tabela 1, ocena działań innowacyjnych w tej sferze wypadła nisko. Żaden z 3 priorytetowych aspektów zrównoważonego rozwoju (ochrona środowiska, poprawa warunków socjalnych oraz ochrona zdrowia) nie ulega według opinii respondentów polepszeniu. Szczególnie nisko oceniona została poprawa warunków zdrowotnych.

Tabela 1. Odpowiedź na pytanie „Czy działania innowacyjne w gminie Słubice według Pani/Pana powodują...”

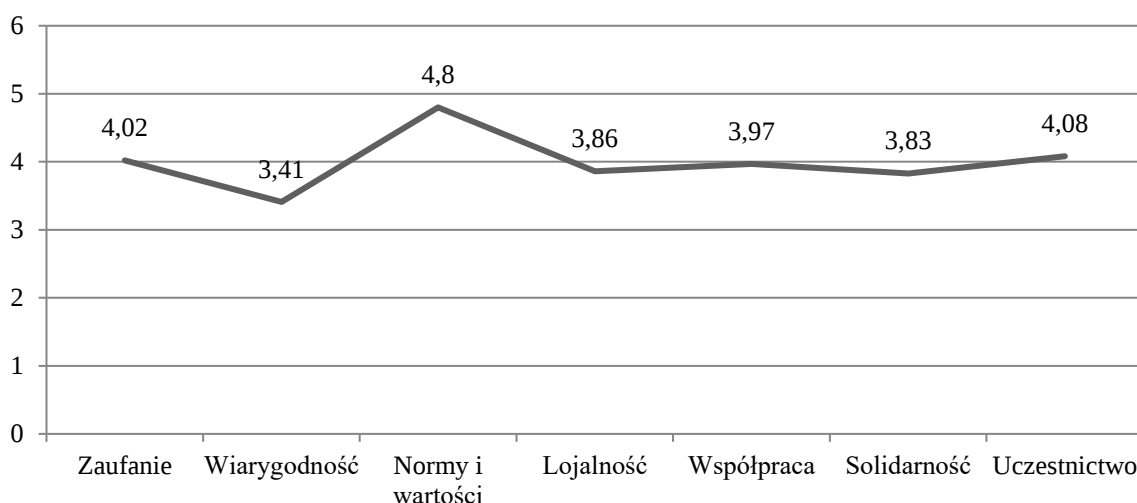
Odpowiedzi jednokrotnego wyboru (tak, nie)	Samorząd terytorialny (% respondentów – tak)	Przedsiębiorstwo (% respondentów – tak)
Oszczędzanie środowiska naturalnego	33	40
Poprawę warunków socjalnych pracowników	50	20
Poprawę warunków ochrony zdrowia	33	20
Rozwój adaptacji nowych pracowników	50	40

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Z odpowiedzi można wnioskować, że w Urzędzie Gminy Słubice i w badanym przedsiębiorstwie nie są dostrzegane innowacyjne działania i nowoczesne rozwiązania, które mogą powodować oszczędzanie środowiska naturalnego oraz poprawę warunków ochrony zdrowia i warunków socjalnych. Oznacza to z jednej strony lukę w działalności samorządu gminy, a z drugiej strony potencjał i potrzebę zaangażowania społecznego na rzecz poprawy w wymienionych obszarach. Mamy zatem do czynienia ze znaną w naukach społecznych rozbieżnością pomiędzy posiadaną wiedzą a rzeczywistym zachowaniem, szczególnie istotną

z punktu widzenia ochrony środowiska. Tymczasem w ostatnich latach wiele przeprowadzonych badań uwidocznilo wysokie znaczenie rozwijania takich sposobów zaangażowania się społeczności, które wspierają poczucie współodpowiedzialności za problemy związane ze środowiskiem i sferą społeczną i umożliwiają inicjowanie pozytywnych rozwiązań w sposób oddolny (Miller i in., 2006).

Badanie ankietowe z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety zostało również wykonane wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych w gminie (technikum oraz liceum ogólnokształcące). Pierwsza część analizy dotyczy oceny zasobów kapitału społecznego w badanych jednostkach edukacji przez reprezentantów uczniów szkół ponadgimnazjalnych (rysunek 2).

Rysunek 2. Zasoby kapitału społecznego w ocenie uczniów

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Przebieg krzywej na rysunku 2 wskazuje, że dla reprezentantów uczniów ważnym zasobem kapitału społecznego są normy i wartości. Poziom zaufania został oceniony przez nich niżej, natomiast zasób wiarygodności najniżej wśród siedmiu szacowanych. Średnia arytmetyczna ocena wszystkich zasobów wyniosła 4,0 punkty. Luka w podwyższeniu ogólnego poziomu kapitału społecznego uczniów tkwi zatem przede wszystkim w poprawie zasobów wiarygodności, lojalności i solidarności. Odpowiedzi dotyczące posiadanej wiedzy na temat zrównoważonego rozwoju i warunków zaangażowania młodzieży w jego kształtowanie przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Odpowiedzi na stwierdzenia dotyczące zrównoważonego rozwoju [%]

Odpowiedzi jednokrotnego wyboru (tak, nie)	Liczba odpowiedzi TAK
Zrównoważony rozwój regionu poprawia jakość życia społeczeństwa teraz i w przyszłości	97
Posiadam pełną wiedzę odnośnie do zachowań konsumenckich dla wzrostu zrównoważonego rozwoju	57
Znam instytucje formalne (np. Strategia 2020, Ustawę o ochronie środowiska) dotyczącego zrównoważonego rozwoju	34
Uważam, że brak stosowania ze strony szkoły instrumentów stymulujących zachowanie młodzieży do poprawy ochrony środowiska, wpływa negatywnie na zrównoważony rozwój regionu	69
Brak współpracy Szkoły z innymi organizacjami otoczenia ogranicza realizację założeń zrównoważonego rozwoju	57
Biorę czynny udział w forach dyskusyjnych na poziomie społeczności szkolnej dotyczących aspektów ekonomicznych, społecznych i środowiska naturalnego	23

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 2 można sformułować następujące wnioski:

- Większość uczniów uważa, że posiada wiedzę odnośnie do zachowań konsumenckich w kontekście zrównoważonego rozwoju.
- Większość uczniów nie została jednak zapoznana ze strategiami, które dotyczą zrównoważonego rozwoju.
- Większość uczniów jest przekonana, że brak stosowania przez szkołę instrumentów, które stymulują zachowanie młodzieży do poprawy ochrony środowiska, wpływa negatywnie na zrównoważony rozwój regionu. Wynika stąd wniosek o potrzebie aktywnej roli edukacyjnej kadry nauczycielskiej, uwzględniającej w programach kształcenia ochronę środowiska, oszczędność zasobów i efektywność zastosowania produktów.
- Uczniowie słusznie uważają, że szkoła powinna współpracować z innymi organizacjami otoczenia, aby realizować cele zrównoważonego rozwoju.
- Większość badanych przedstawicieli młodzieży nie bierze jednak udziału w forach dyskusyjnych na poziomie społeczności szkolnej dotyczących aspektów ekonomicznych, społecznych i środowiska naturalnego.

Podobnie jak w przypadku samorządu gminy i badanego przedsiębiorstwa, z odpowiedzi uczniów można wnioskować o istnieniu luki w zakresie współpracy. W przypadku uczniów jest to jednak szczególnie brak współpracy sformalizowanej.

Zakończenie

Empiryczne badanie pilotażowe poziomu kapitału społecznego w kontekście zrównoważonego rozwoju, przeprowadzone w gminie Słubice, umożliwiło realizację celu pracy i dostarcza interesujących wniosków. Kapitał społeczny prezentuje w badanym regionie wysoki poziom, co nie potwierdza pierwszej hipotezy (H1). Natomiast niehomogeniczna struktura atrybutów świadczy o niskiej jakości tego kapitału i pozwala na pozytywną weryfikację sformułowanej hipotezy drugiej (H2). Przeprowadzone badania wskazują, że kapitał społeczny w gminie Słubice w opinii reprezentantów prezentuje dość wysoki poziom ze średnią łączną oceną ok. 4,4 punktów (na 5 możliwych). Jednak jego jakość, odzwierciedlona strukturą zasobów, uwidacznia istnienie rezerw we wzroście zasobu solidarności, współpracy i wiarygodności. Są to istotne atrybuty z punktu widzenia samoorganizacji społeczności w celu rozwiązywania lokalnych problemów poprzez tworzenie inicjatyw społecznych na korzyść wspólnego dobra.

Z punktu widzenia samorządu gminy ww. problem wydaje się być rozpoznany. W ramach tworzenia i aktualizowania regionalnych strategii włączono do badania ludność lokalną, przedsiębiorstwa i organizacje pozarządowe w ramach konsultacji społecznych. Natomiast w Strategii Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Słubickiego na lata 2014-2022 „(o)cenia się, że warunkiem zrównoważonego rozwoju powiatu słubickiego, jest budowanie powiązań kooperacyjnych oraz rozwój społeczeństwa obywatelskiego” (*Strategia Zrównoważonego Rozwoju...*, 2014, s. 94). Planowane są inicjatywy mające na celu aktywizację społeczności lokalnej, zwiększenie jej partycypacji w kreowaniu polityki rozwoju lokalnego oraz wdrażanie instrumentów stymulowania partycypacji społecznej w życiu publicznym. Ważnego zagrożenia dla sukcesu tych planów można dopatrywać się jednakże w niskim poziomie współpracy pomiędzy regionalnymi aktorami (Borsdorf, 2011, s. 427-439). W świetle wyników przeprowadzonych badań, należy zatem włączyć działania stymulujące współpracę społeczną oraz wewnątrz- i międzypodmiotową. W ten sposób rozwiązania na rzecz zrównoważonego rozwoju i wzmocnienia kapitału społecznego będą spójne.

Wyniki badań potwierdzają korzyści identyfikowania poziomu i struktury kapitału społecznego na poziomie regionalnym w Polsce dla potrzeb realizacji polityki zrównoważonego rozwoju. Zastosowana metoda umożliwiła pozyskanie istotnych danych o zasobach kapitału społecznego w gminie. Pomimo niewielkiej skali badań, jest ona wystarczająca dla poznania zróżnicowania ocen respondentów dotyczących poziomu i struktury kapitału społecznego. Pozwala bowiem na identyfikację luk występujących

w podmiotach prywatnych i publicznych gminy w ich zasobach, w stosunku do zadań wynikających z instytucji formalnych, dotyczących zrównoważonego rozwoju. To z kolei umożliwia określenie niezbędnych kierunków i instrumentów działań tych podmiotów dla tworzenia takiego poziomu i struktury kapitału społecznego, który zapewni wzrost efektywności wykonania założonych celów.

Kapitał społeczny jest istotnym wskaźnikiem zarówno dobrobytu w regionie, jak i możliwości inicjowania i zarządzania pozytywnymi zmianami społecznymi (Miller i in., 2006). Badania kapitału społecznego w kontekście jego wykorzystania w procesach gospodarowania regionów w kierunku ich zrównoważonego rozwoju, są jednak nadal nieliczne. W Polsce pogłębionych analiz na ten temat brak. Tymczasem, jak udokumentowano powyżej, wyniki takich badań będą przydatne do lepszego planowania i strategicznego wykorzystania środków finansowych w ramach zarządzania polityką regionalną.

Bibliografia

- Borsdorf, F.F. (2011). *Social capital as a key source for sustainable development in protected mountain areas: experiences from Großes Walsertal biosphere reserve*. IGF-Forschungsberichte (Instituts für Interdisziplinäre Gebirgsforschung [IGF]) (Institute of Mountain Research), 4.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. W: J.G. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press
- Byłok, F. (2012). Badania kapitału społecznego w Wielkopolsce. Diagnoza stanu i perspektywy wzrostu. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1, s. 241-245.
- Coleman, I.S. (1988),. Social capital in the creation of Human Social. *American Journal of Sociology*, 94, s. 95-210.
- Dale, A. i Newman, L. (2010). Social Capital: A Necessary and Sufficient Condition for Sustainable Community Development? *Community Development Journal*, 45(1), s. 5-21. DOI: 10.1093/cdj/bsn028.
- Dale, A. i Onyx, J. (2005). *A Dynamic Balance: Social Capital and Sustainable Community Development*. Vancouver: UBC Press.
- Dworak, K. (2014). Kapitał społeczny w rozwoju regionu. *Przedsiębiorstwo Przyszłości*, 1, s. 91-101.

- European Commission (2010). *Europa 2020 – A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*. Brussels. Pobrane 4.10.2019
z <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Hamish Hamilton.
- Fukuyama, F. (1997). *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Warszawa – Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 22(1), s. 7-20.
- Gajowiak, M. (2012). Koncepcje kapitału społecznego. W: E. Skawińska (red.), *Kapitał społeczny w rozwoju regionu* (s. 13-24). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Glaeser, E.L, Laisbon, D. i Sacerdote, B. (2002). An Economic Approach to Social Capital. *The Economic Journal*, 112(483), s. 437-458. DOI: 10.1111/1468-0297.00078.
- Gorzela, G. (2003), Bieda, zamożność regionów. Założenia, hipotezy, przykłady. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1(11), s. 37-59.
- Grabowska, A. (2014), *Władze samorządowe jako podmiot kształtujący gospodarkę turystyczną w regionie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Grootaert, Ch. i van Bastelaer, T. (1989). *Understanding and Measuring Social Capital. A Multidisciplinary Tool for Practitioners*. Washington D.C.: The World Bank.
- GUS (2017). *Powiat ślubicki w liczbach*. Pobrane 1.03.2019
z <http://www.polskawliczbach.pl/Slubice#rejestr-region>.
- GUS (2018). *Rocznik Statystyczny Województw 2018*. Warszawa.
- GUS (2020). *Statystyka dla polityki spójności*. Warszawa.
- Heffner, K. (2010). Rozwój obszarów wiejskich w województwie opolskim (znaczenie kapitału ludzkiego i społecznego). W: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich* (s. 86-100). Warszawa: PAN.
- Kamińska, W. (2011). *Kapitał ludzki i społeczny na obszarach wiejskich w Polsce. Przykład województwa świętokrzyskiego*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Kielcach.
- Knack, S. (1999). *Social capital, growth, and poverty : a survey of cross-country evidence*. Social Capital Initiative working paper series, no. 7. Washington, D.C.: World Bank

- Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/517621468739260100/Social-capital-growth-and-poverty-a-survey-of-cross-country-evidence>.
- Legatum Institute Foundation (2016). *The Legatum Prosperity Index, Bringing Prosperity to Life*. London.
- Matysiak, A. (2008). Kapitał jako proces. *Zeszyty Naukowe PTE*, 6, s. 85-101.
- Matysiak, A. (2011), Społeczny kapitał rynkowy. *Polityka Społeczna*, 5-6, s. 3-7.
- Miller, E., Buys, L., Barnett, K.R. i David, N. (2006). Social capital, environmental and water sustainability: Essential ingredients prompting community action on conservation challenges? *International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability*, 2(2), s. 1-10.
- OECD (2001). *The Well-being of Nations: The role of Human and Social Capital*. OECD Publishing.
- OECD (2017). *Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030: W kierunku pomyślnego wdrożenia w Polsce*. Paris: OECD Publishing.
- Paczowski, P. (2015). Znaczenie i wpływ kapitału społecznego na rozwój lokalny. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 391, s. 229-238.
- Popławski, W. i Skawińska, E. (red.) (2012). *Badania marketingowe w zarządzaniu organizacją*. Warszawa: PWE.
- Putnam, R. (1995). *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Putnam, R.D. (1997). *Democracy in America at Century's End*. New York: Cambridge University Press.
- Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe* (2009). Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- Skawińska, E. (2011a). Dormant resources for the increase of enterprises innovativeness in Poland. *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica*, 65, s. 133-143.
- Skawińska, E. (2012). Badania kapitału społecznego – propozycja metodyczna. W: E. Skawińska (red.), *Kapitał społeczny w rozwoju regionu* (s. 64-89). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Skawińska, E. (red.) (2011b). *Badanie kapitału społecznego w Wielkopolsce. Diagnoza stanu i perspektywy wzrostu*. Poznań: Wydawnictwo WSB w Poznaniu.

- Skawińska, E. i Zalewski, R.I. (2019). Perspektywa dostosowania gospodarki linearnej w paradygmacie zrównoważonego rozwoju. W: R.I. Zalewski (red.), *Rola towaroznawstwa w strategii odpowiedzialnego rozwoju* (s. 13-30). Poznań: KNT PAN, Oddział w Poznaniu.
- SolAbility (2017). *The Global Sustainable Competitiveness Index. Sustainable Intelligence*. Zurich, Seoul.
- Stone, W. (2001). *Measuring social capital. Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life. Research Paper*, <https://aifs.gov.au/publications/archived/1153#1014>.
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Słubickiego na lata 2014-2020* (2014). Załącznik Nr 2 do uchwały Nr XII/66/03 Rady Powiatu Słubickiego z dnia 19 grudnia 2003 r. wraz z aktualizacją.
- Subramaniam, M. i Youndt, M.A. (2005). The Influence of Intellectual Capital on the Types of Innovative Capabilities. *Academy of Management Journal*, 48(3), s. 450-463.
- Svendsen, G.L.H. i Svendsen, G.T. (2016). *Trust, Social Capital and the Scandinavian Welfare State. Explaining the Flight of the Bumblebee*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton MA USA: Edward Elgar Publishing.
- Sztaudynger, J.J. (2005). *Wzrost gospodarczy a kapitał społeczny, prywatyzacja i inflacja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sztompka, P. (2007). *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak
- Sztompka, P. (2016). *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Uchwała nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (2017), Monitor Polski, poz. 260.
- UNCED (1992). *Agenda 21 – Action Plan for the Next Century*. UN Conference on Environment and Development, UNCED, Rio de Janeiro.
- Van der Gaag, M i Snijders, T. (2014). Proposals for the Measurment of Individual Social Capital. W: H. Flap, B. Volker, B. (red.), *Creation and Returns of Social Capital* (s. 199-218). London, New York: Routledge.
- Wosiek, M. (2016). Komplementarna rola kapitału ludzkiego oraz społecznego w inteligentnym rozwoju gospodarczym. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 276, s. 58-71.

- Zajda, K. (2011). Czy jest kapitał społeczny mieszkańców wsi, jak go mierzyć i czy warto inwestować w jego wzmacnianie. *Acta Universitatis Lodzensis*, 37, s. 171-185.
- Zalewski, R.I. (2010). Czynniki jakościowe w modelu wzrostu a innowacyjność. W: R.I. Zalewski, R. Zieliński (red.), *Innowacyjność przedsiębiorstwa a jakość produktów* (s. 11-19). Radom: Wydawnictwo Politechniki Radomskej.
- Zalewski, R.I. (2011). Ocena kapitału społecznego szkolnictwa i ważności jego zasobów wybranych powiatach województwa wielkopolskiego. W: E. Skawińska (red.), *Badanie kapitału społecznego w Wielkopolsce; diagnoza stanu i perspektywy wzrostu*. Poznań: Wydawnictwo WSB w Poznaniu.

Cytowanie: Binek, Z. (2020). Gospodarka i społeczeństwo w erze czwartej rewolucji przemysłowej. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 12, s. 23-30.

Gospodarka i społeczeństwo w erze czwartej rewolucji przemysłowej

Abstrakt

Zarówno biznes, państwo, jak i obywateli czeka wiele zmian związanych z przebiegiem czwartej ery rewolucji przemysłowej. Wiążą się one z wyzwaniami, zarówno szansami, jak i zagrożeniami – część z nich jest jednocześnie jednym i drugim, w zależności od punktu widzenia oraz praktycznego zastosowania w przyszłości. Autor w artykule spróbował podjąć dyskusję i omówić niektóre z nich, skupiając się na ich pozytywach i negatywach. Pytaniem badawczym było: czy czwarta rewolucja przemysłowa niesie ze sobą więcej szans czy zagrożeń dla gospodarki i społeczeństwa? Celem artykułu było zdiagnozowanie, w jakim kierunku podążać będzie gospodarka i społeczeństwo w najbliższym czasie, i czy będą to zmiany na lepsze. Postawiona została hipoteza, że czwarta rewolucja przemysłowa niesie ze sobą przewagę szans nad zagrożeniami dla funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa. W artykule omówiono kilka aspektów, zaproponowano rozwiązania, pozwalające czerpać korzyści z zachodzących zmian. Obecnie nie wiadomo, jakie w pełni konsekwencje dla gospodarki i obywateli przyniesie funkcjonowanie w czwartej erze rewolucji przemysłowej, a mimo to należy już teraz zastanowić się, jakie szanse i zagrożenia będzie mógł przynieść „Przemysł 5.0”.

Słowa kluczowe: gospodarka; społeczeństwo; czwarta rewolucja przemysłowa.

Economy and society in the Fourth Industrial Revolution

Abstract

Business, state and citizens will face many changes related to the Fourth Industrial Revolution. They involve many challenges, opportunities as well as threats - some of them are at the same time, depending on the point of view and practical application in the future. In the article the author tried to start a discussion and debate some of them, focusing on their positives and negatives. The research question was: of whether the Fourth Industrial Revolution brings more opportunities or threats to the economy and society? The purpose of the article was to diagnose in what direction the economy and society will go in the near future and whether there will be changes for the better. It has been hypothesized that the Fourth Industrial Revolution carries an advantage of opportunities over threats to the functioning of the economy and society. The article discussed several aspects, proposed solutions allowing to benefit from the changes taking place. At present, it is not known what the full consequences for actions and competences are when using functions in the Fourth Industrial Revolution, and yet it is now necessary to think about the opportunities and threats that "Industry 5.0" will bring.

Keywords: economy; society; Fourth Industrial Revolution.

JEL: E24, F60, J29, O10.

Wstęp

W artykule spróbowano podjąć dyskusję i omówić niektóre wyzwania stojące przed gospodarką i społeczeństwem w czwartej erze rewolucji przemysłowej, skupiając się na ich pozytywach oraz negatywach. Problemem badawczym była odpowiedź na pytanie, czy czwarta rewolucja przemysłowa niesie ze sobą więcej szans, czy zagrożeń dla gospodarki i społeczeństwa? Celem artykułu było zdiagnozowanie, w jakim kierunku podążać będzie gospodarka i społeczeństwo w najbliższym czasie i czy będą to zmiany na lepsze. Postawiona została hipoteza, że czwarta rewolucja przemysłowa niesie ze sobą przewagę szans nad zagrożeniami dla funkcjonowania gospodarki. W artykule została wykorzystana literatura krajowa i obcojęzyczna, pochodząca m.in. z zasobów EBSCO.

Postęp technologiczny, towarzyszący rozwojowi ludzkości, wywiera wpływ na sferę życia gospodarczego oraz społecznego. W sytuacji, gdy zmiany w technologii obejmują swoim zakresem wyjątkowo dużo dziedzin życia, wprowadzając wiele fundamentalnych przemian w zakresie produkcji oraz konsumpcji, wówczas następuje rewolucja (Olender-Skorek, 2017, s. 38).

Czwarta rewolucja przemysłowa to uogólniająca koncepcja odnosząca się do pojęcia rewolucji, jaka ma miejsce w związku ze współcześnie obserwowanym systemowym wykorzystywaniem technologii informacyjnych poprzez rozwój automatyzacji, przetwarzania i wymiany danych, technik wytwarzania oraz organizacji zarządzania wszystkimi procesami (Furmanek, 2018, s. 56). Podczas gdy trzecia rewolucja przemysłowa polegała na automatyzacji pojedynczych maszyn i procesów, czwarta niesie za sobą kompleksową transformację cyfrową wszelkich środków trwałych oraz pogłębioną integrację z partnerami współtworzącymi wspólnie łańcuch wartości w ramach cyfrowych ekosystemów (PricewaterhouseCoopers Private Limited, 2017, s. 8).

Do najważniejszych komponentów czwartej rewolucji przemysłowej można zaliczyć: internet rzeczy, inteligentną fabrykę, internet usług, inteligentny produkt, komunikację „maszyna do maszyny”, *Big Data*, chmurę (Hermann, Pentek i Otto, 2015, s. 8). Czwarta rewolucja przemysłowa polega na integracji systemów cyfrowych z fizycznymi (Orlen, 2017, s. 11).

Szansą, związaną z powszechnym wykorzystywaniem sztucznej inteligencji i robotyki, jest to, że człowiek stanie się zdrowszy, silniejszy, inteligentniejszy i szczęśliwszy. Ludzkie zdolności technologiczne bardzo szybko się rozwijają, ale zdolności społeczne niestety znacznie wolniej (człowiek raczej nie potrafi się rozwijać bez robienia innym krzywdy).

Dzisiaj to już nie kolejne pokolenia, lecz niemalże rówieśnicy, znacznie inaczej postępują i współpracują z nowinkami technicznymi. Kilkadziesiąt lat temu przez całe życie stopniowo korzystano z nowych rozwiązań a obecnie novum w technologii następuje niemalże w systemie ciągłym na różnych polach (np. finanse, rozrywka, komunikacja, prowadzenie biznesu). Rozwój technologii może doprowadzić do tego, że wszystkie relacje pomiędzy ludźmi i przedmiotami, jak również pomiędzy samymi ludźmi, będą regulowane (Gros, 2015, s. 248). Z jednej strony, jest to korzystne – w sytuacji, gdy grozi nam jakieś niebezpieczeństwo i natychmiast o tym dowie się policjant, lekarz, pracodawca czy małżonek. Z drugiej strony, ciągła kontrola zmniejsza swobody, co z pewnością dla znacznej części społeczeństwa nie jest do zaakceptowania.

Wyzwania związane z czwartą rewolucją przemysłową

Wedle szacunków około 65% dzieci urodzonych po roku 2007 będzie pracowało w zawodach, które jeszcze nie istnieją (Infuture Alaska Foresight..., 2019, s. 25). Jest to olbrzymie wyzwanie dla systemu oświatowego. Z jednej strony jest to szansa dla tych, którzy przewidzą trendy i będą nauczać w tym kierunku, ale chyba bardziej zagrożenie, ponieważ w większości kształcenie może obecnie odbywać się w zakresie, który będzie niesprężony z potrzebami występującymi przy wykonywaniu nowo powstających zawodów. Z jednej strony ważna jest wąska specjalizacja, z drugiej strony – uniwersalizm, czyli umiejętność szybkiego dostosowywania się do zmieniającego otoczenia. Obecnie systemy kształcenia w większości krajów nie są przygotowane na takie zmiany.

Powstawać będą nowe zawody, a niektóre znikną (Szplit, 2018, s. 168) lub się zmodyfikują i przekształcą w nową formę. Przewiduje się, że w co najmniej 60% wszystkich zawodów minimum 30% wykonywanych czynności przejmą od ludzi maszyny, a w niektórych specjalnościach przytoczony odsetek może dojść nawet do 80% (McKinsey Global Institute, 2017, s. 5). Robotyzacja i wykorzystywanie w coraz szerszym aspekcie sztucznej inteligencji będą w pierwszej kolejności powodować zanikanie zawodów, które w łatwy sposób można zastąpić robotami, które nie chorują, nie strajkują, nie posiadają związków zawodowych i popełniają mniej błędów. Jako przykład można podać stanowiska pracy na liniach produkcyjnych, w magazynach lub wirtualne *call center*. Coraz więcej podmiotów (np. banki) będzie korzystało z profesjonalnego outsourcingu, wykorzystującego nowoczesne technologie, w celu obniżania kosztów (Kaźmierczyk, 2011, s. 152). Wydaje się, że taka zamiana odbędzie się z korzyścią dla gospodarki (dzięki większej wydajności

i niezawodności) oraz obywateli, którzy w przyszłości będą mogli znaleźć zatrudnienie w bardziej kreatywnych zawodach (np. projektowanie, serwis, zarządzanie robotami). W przemyśle 4.0 człowiek przestaje być robotnikiem, a staje się ekspertem od obsługi inteligentnych maszyn.

Czy zastąpienie przez roboty kolejnych zawodów, takich jak: nauczyciele, lekarze, prawnicy, dziennikarze, menadżerowie, będzie w pełni możliwe? Z jednej strony, wydaje się, że dzięki sztucznej inteligencji „nowe maszyny” będą miały wyższe kwalifikacje od ludzi, ale czy można w tym wypadku zastąpić pierwiastek człowieczeństwa (związany m.in. z indywidualnym podejściem) z korzyścią dla ludzkości? Czy od robotów można oczekiwać więcej etyki niż od ludzi (Watts, 2014, s. 73)? Obecnie, w dobie pandemii COVID-19, widać, że praca na odległość nie jest w stanie w 100% zastąpić tradycyjnie odbywanych lekcji szkolnych czy wykładów akademickich. Zagrożeniem dla ludzkości byłoby spędzanie prawie całego czasu w izolacji w imię wyższej wydajności i zmniejszenia kosztów – to mogłoby wywołać problemy emocjonalne i choroby psychiczne.

Ekonomiści niejednokrotnie widzą przyszłość w ciemnych barwach, z jednej strony mówiąc o ujemnym przyroście naturalnym i niewystarczającej podaży siły roboczej w stosunku do osób będących na emeryturze. Z drugiej strony stwierdza się, że będzie występowało duże bezrobocie (nawet przy ujemnym przyroście naturalnym) w momencie, gdy roboty będą zastępowały coraz to więcej miejsc pracy. Czy w takiej sytuacji nie nastąpi luddyzm, niszczenie maszyn w wyniku występowania napięć społecznych, wywoływanych niesprawiedliwym podziałem pracy i płacy? Aby tak się nie stało, z pracy maszyn wszyscy powinni osiągać korzyści, zaczynając od właścicieli przedsiębiorstw, wykorzystujących sztuczną inteligencję, poprzez tych, którzy stracili pracę na rzecz maszyn, a także emeryci, na państwie kończąc. W ten sposób należałoby zmniejszać nierówności dochodowe występujące na różnych płaszczyznach (Capgemini Consulting, 2013, s. 3). Problem ze sprawiedliwym podziałem wytworzonego bogactwa jest obecnie bardzo częstym tematem w dyskusjach (Piketty, 2013, s. 11). Może właściwym rozwiązaniem w sytuacji masowego rozpowszechniania się robotów, byłby bezwarunkowy dochód podstawowy (Baran, 2017, s. 94), w przypadku którego każdy obywatel miałby zapewnione minimum socjalne, a wykonywanie pracy wiązałoby się z dodatkowymi środkami na zaspakajanie potrzeb wyższego rzędu. W ten sposób mogłby zniknąć cały biurokratyczny aparat różnego rodzaju świadczeń socjalnych, a w zamian za to funkcjonowałaby jedna miesięczna kwota przypadająca na obywatela. Rozwiązanie takie może umożliwić funkcjonowanie jednostki

poza rynkiem pracy, bez narażenia się na ryzyko wykluczenia (Szlinder, 2013, s. 96). Co jednak w sytuacji, gdy człowiek np. w ciągu tygodnia straci cały ten dochód? Skąd wziąć pieniądze w budżecie państwa na takie rozwiązanie? Należałoby wówczas obciążyć podatkami przedsiębiorstwa stosujące inteligentne maszyny, które zastąpiły pracę ludzi. Istotną zaletą stosowania dochodu gwarantowanego byłoby to, że człowiek nie musiałby wykonywać pracy z przymusu, tylko dlatego, aby pozyskać środki na egzystencję. Miałby wówczas czas i możliwość na kształcenie się i zatrudnienie w branży, która go interesuje lub nawet inspiruje i dzięki takiej sytuacji możliwe byłoby osiąganie większej wydajności przy wyższej jakości. Co z tymi, którzy nie chcieliby wykonywać pracy a otrzymywane środki od państwa by im wystarczały? Może realizowaliby się w swoim hobby, nie posiadaliby pokusy do popełniania przestępstw w celu pozyskania środków na życie. Jeden z rodziców pozostałby w domu, by lepiej wychować dzieci, poświęcając im więcej czasu, zrozumienia i miłości – w takiej sytuacji długookresowe konsekwencje powinny być dla gospodarki i społeczeństwa pozytywne. Wydaje się, że wiele osób chętnie pracowałoby tygodniowo dwa lub trzy dni, albo np. szesnaście godzin. Wówczas byłoby w tym czasie bardziej zmotywowani do wyższej wydajności, a samo przebywanie w pracy byłoby przyjemnością częściej niż obecnie. Bezwarunkowy dochód podstawowy był i jest obecnie testowany w kilku państwach (Kardas, 2019, s. 56), dotychczasowe doświadczenia z programów pilotażowych nie dają jednoznacznych rezultatów (Niewiadomska, 2018, s. 50). Przykładowo w Finlandii pilotaż (w latach 2017 – 2018) był skierowany do wybranych losowo 2000 osób w wieku 25 – 58 lat (Kancelaria Senatu, 2018, s. 11). Finlandia zaprzestała kontynuacji programu. Wstępne wyniki badań wskazują na ogólny wzrost dobrobytu, niemniej jednak bez większego wpływu na zwiększenie liczby bezrobotnych poszukujących pracy (Ministry of Social..., 2019, s. 29). Zdaniem autora rozwiązanie takie może być uzasadnione i mieć większą przychylność społeczną w sytuacji coraz powszechniejszego zastępowania pracy ludzkiej przez roboty i zwiększającego się poziomu bezrobocia – wówczas korzyści z jego wprowadzenia powinny przewyższyć koszty.

Czy spędzanie wolnego czasu i hobby byłyby racjonalne w sytuacji wykorzystywania coraz większych możliwości technologicznych i uzależniania się od nich? Przykładowo wymienić można spędzanie urlopu na kilku plażach jednocześnie siedząc w domu i korzystając jedynie z monitora – takie rozwiązanie jest na pewno tańsze (bez kosztów dojazdu i noclegu), bezpieczniejsze (bez ryzyka wypadku na trasie, niespodzianek na miejscu i bez poparzeń przy opalaniu), a może też wygodniejsze (deszcz nie zaskoczy i pod ręką cały

czas mogą być ulubione produkty). Coraz większa izolacja i brak bezpośrednich kontaktów z innymi byłyby jednak w dłuższej perspektywie zagrożeniem nie tylko dla jednostki, ale dla ogółu społeczeństwa oraz gospodarki.

Czy kontrolowane sny mają więcej zalet, czy wad? Z jednej strony można chcieć mieć wpływ na to, co się przyśni – dzięki atrakcyjnym przeżyciom w nocy będzie się bardziej wypoczętym i z pozytywną energią rozpocznie się dzień. Z drugiej strony możliwość planowania snów, doprowadziłaby do tego, że byłyby one z czasem ciekawsze od realnego życia i nastąpiłaby groźba, że coraz częściej (tym bardziej w sytuacji osiągniętych niepowodzeń w prawdziwym świecie) występowałaby ochota, aby więcej czasu spędzać śniąc, kosztem rzeczywistych aktywności i spotkań. W stosowaniu technologii wskazany jest umiar, wówczas mogą występować większe korzyści od kosztów, ale czy społeczeństwo z rozwagą będzie potrafiło korzystać z takich udogodnień? Raczej nie; obecnie (wobec istnienia wielu zagrożeń) coraz więcej dzieci i młodzieży jest uzależnionych od internetu (Centrum Badania Opieki..., 2018, s. 11), wówczas w perspektywie długookresowej znaczące straty ponosić będzie gospodarka i obywatel.

To, z jakich form pieniężnych w przyszłości będzie można korzystać, rodzi kolejne szanse i zagrożenia. W przypadku gotówki zawsze występuje zagrożenie związane z jej zgubieniem, zniszczeniem lub kradzieżą. Forma pieniądza elektronicznego również niesie ze sobą element negatywny, związany z obawą poniesienia strat w sytuacji ataku hakerskiego. Jaką odpowiedzialność powinien ponosić w takich okolicznościach bank, a jaką klient? Należałoby to na bieżąco określać, ponieważ co pewien czas przestępcy wymyślają szereg nowych sposobów na wyłudzenie pieniędzy klientom z zastosowaniem nowinek technicznych. Kryptowaluty dzisiaj są bezpieczne w transakcjach dzięki wykorzystaniu technologii *blockchain*. Niestety, żadna instytucja nie zagwarantuje, że te środki nie znikną. Ponadto komputery kwantowe być może będą potrafiły rozszyfrować zabezpieczenia kryptowalut (Markowski, 2019, s. 81). Z pewnością w przyszłości będą powstawały nowe cyberwaluty – ważne, aby przy coraz większej swobodzie posługiwania się nimi podążały kroki zabezpieczające nowe formy płatności.

Widoczne zmiany technologiczne są wyzwaniem dla tworzenia nowoczesnego prawa, kreowanego w szybkim tempie i wdrażanego bez opóźnień. Regulator powinien przewidywać (a najlepiej wyprzedzać) konsekwencje upowszechniania się niektórych nowych zjawisk i natychmiast reagować. Czy rozwiązania takie, które pomagają w jednej czynności, np. słuchawki chroniące przed zmęczeniem psychicznym w pracy (Lacroix, 2015, s. 29), nie będą

negatywnie wpływały na kondycję w przyszłości przy wykonywaniu innych aktywności? Przy coraz większej integracji maszyny i człowieka w przyszłości będzie trzeba w prawie uzgodnić, czy dane techniczne robota, które jednak w dużym stopniu będą charakteryzowały jego właściciela, powinny być traktowane jak dane osobowe podlegające ochronie (np. trasa przejazdu samobieżnego samochodu).

W aspekcie społecznym w związku z tym, że kolejne pokolenia będą najprawdopodobniej coraz bardziej uzależnione od nowych technologii, należy wyznaczać limity (zaczynając od edukacji wczesnoszkolnej) na korzystanie z nowoczesnych urządzeń, aby nie stać się niewolnikiem (poprzez ciągłe zerkanie na telefon lub inne urządzenie) poczty elektronicznej, smartfonów i innych aplikacji (wirtualny świat zamiast rzeczywistego), a raczej żeby były one pomocną formą w funkcjonowaniu w świecie realnym (Zdziarski, 2015, s. 14). Przykładowo właściwe wykorzystanie cyfryzacji w szkole powinno wyeliminować noszenie ciężkich plecaków przez uczniów, poprzez np. instalowanie tabletów w ławkach, które zastępowałyby tradycyjne książki, zeszyty, długopisy, kartkówki oraz sprawdzanie obecności (np. przez odcisk palca).

Podsumowanie

Hipoteza przyjęta w pracy nie została zweryfikowana pozytywnie. Celowo jej konstrukcja była bardzo ogólna, aby wywołać dyskusję w zakresie konsekwencji dla gospodarki i społeczeństwa, związanych z przebiegiem czwartej rewolucji przemysłowej. Z jednej strony zbieranie i analizowanie danych o obywatelach poprzez liczne gadżety technologiczne może pomóc w przyszłości np. lekarzowi podjąć właściwą decyzję. Z drugiej strony ciągłe „katalogowanie” pozbawi ludzi prywatności i wolności. Obecnie dane osobowe są obiektem politycznych i ekonomicznych pragnień, ponieważ przedsiębiorstwa chcą je wykorzystywać do celów marketingowych, przy tworzeniu indywidualnego profilu klienta, ale mogą być też wykorzystywane do kontrolowania i inwigilacji. To raczej niepewności, związane z zastosowaniem niektórych rozwiązań, budzą mocniejsze emocje. Oczywiście powinno się na nie dzisiaj przygotowywać, chociażby wprowadzając w kształceniu dzieci i młodzieży nacisk na zbilansowane korzystanie z udogodnień technologicznych. Należy próbować zrozumieć siebie nawzajem – to, co dla starszych dzisiaj jest nieracjonalne, może być racjonalne dla młodych. Młodzież także powinna pamiętać, że kiedyś będzie zaliczała się do grupy starszych obywateli. Obecnie nie wiadomo, jakie w pełni konsekwencje dla gospodarki i obywateli przyniesie funkcjonowanie w czwartej erze rewolucji przemysłowej, a mimo to

należy już teraz zastanawiać się, jakie szanse i zagrożenia będzie mógł przynieść „Przemysł 5.0”.

Bibliografia

- Baran, B. (2017). Dochód gwarantowany w kontekście wyzwań społeczno-gospodarczych państwa dobrobytu. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 310, s. 91-100.
- Capgemini Consulting (2013). The Second Machine Age: An Industrial Revolution Powered by Digital Technologies. An Interview with Erik Brynjolfsson and Andrew McAfee. Pobrane 2.04.2020 z https://www.capgemini.com/wp-content/uploads/2017/07/second_machine_age_09_01_2013_0.pdf
- Centrum Badania Opieki Społecznej (2018). Dzieci i młodzież w internecie – korzystanie i zagrożenia z perspektywy opiekunów. Warszawa.
- Furmanek, W. (2018). Najważniejsze idee czwartej rewolucji przemysłowej (Industrie 4.0). *Dydaktyka Informatyki*, 13, s. 55-63. doi: 10.15584/di.2018.13.8
- Gros, F. (2015). *Die Politisierung der Sicherheit*. Berlin: Matthes & Seitz
- Hermann, M., Pentek, T. i Otto, B. (2015). *Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios: A Literature Review*. Technische Universität Dortmund, Working Paper No. 1. doi:10.13140/RG.2.2.29269.22248
- Infuture Hatalaska Foresight Institute (2019). *Pracownik przyszłości*. Gdańsk.
- Kancelaria Senatu (2018). Bezwarunkowy dochód podstawowy. *Opracowania tematyczne OT* – 667.
- Kardas, A. (2019). Bezwarunkowy dochód gwarantowany – między ekonomiczną utopią a realizmem. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 385, s. 50-60.
- Kaźmierczyk, J. (2011). *Technologiczne i społeczno-ekonomiczne determinanty zatrudnienia w sektorze bankowym w Polsce*. Warszawa: CeDeWu.
- Lacroix, A. (2015). Unternehmen Unsterblichkeit. *Philosophie Magazin*, 3, s. 26-33.
- Markowski, K. (2019). Kryptowaluty. Powstanie – typologia – charakterystyka. *Civitas Et Lex*, 23(3), s. 69-82. <https://doi.org/10.31648/cetl.4416>
- McKinsey Global Institute (2017). *A Future that Works: Automation, Employment, and Productivity*. San Francisco.

- Ministry of Social Affairs and Health (2019). *The Basic Income Experiment 2017-2018 in Finland. Preliminary results*. Helsinki.
- Niewiadomska, A. (2018). Dochód gwarantowany – utopia czy warunek realizacji koncepcji rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu? *Spoleczeństwo i Ekonomia*, 2, s. 35-53.
- Olender-Skorek, M. (2017). Czwarta rewolucja przemysłowa a wybrane aspekty teorii ekonomii. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 51, s. 38-49.
- Orlen, (2017). *Gospodarka 4.0. Czas zmiany dla biznesu*. Warszawa.
- Piketty, T. (2013). *Kapitał w XXI wieku*. Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- PricewaterhouseCoopers Private Limited (2017). *Przemysł 4.0, czyli wyzwania współczesnej produkcji*. Warszawa.
- Szlinder, M. (2013). Dochód podstawowy z perspektywy ekonomii politycznej Michała Kaleckiego. *Nowa Krytyka*, 30/31, s. 87-106.
- Szplit, A. (2018). Pracować inaczej. Czwarta rewolucja przemysłowa. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 9, s. 167-175.
- Watts, P. (2014). Kres zbrodniom wojennym. *Nowa Fantastyka*, 2.
- Zdziarski, M. (2015). *Uzależnienia behawioralne u dzieci i młodzieży*. Kraków: Instytut Łukasiewicza.

Cytowanie: Czajkowska, K. (2020). Narzędzia pomiaru czytelności sprawozdań narracyjnych. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 12, s. 31-50.

Narzędzia pomiaru czytelności sprawozdań narracyjnych

Abstrakt

We współczesnej rachunkowości coraz więcej informacji jest prezentowanych za pomocą tekstu w tzw. sprawozdaniach narracyjnych. Sprawozdania służą komunikacji z interesariuszami, zatem aby mogły spełniać swoje funkcje powinny być czytelne. Przeprowadzenie oceny czytelności form narracyjnych dostarczanych przez system rachunkowości wymaga zastosowania odpowiednich narzędzi. Celem artykułu jest przedstawienie narzędzi pomiaru czytelności tekstu oraz ocena możliwości ich zastosowania w badaniu czytelności sprawozdań narracyjnych w języku polskim. Dla realizacji celu wykorzystano metodę krytycznej analizy literatury oraz analizę deskryptywną. W pierwszej części artykułu zastała zaprezentowana istota sprawozdawczości narracyjnej. Następnie zostało scharakteryzowane pojęcie czytelności wraz z odniesieniem do sprawozdań narracyjnych. Kolejna część dotyczy narzędzi pomiaru czytelności tekstu, takich jak wskaźnik mglistości tekstu, wskaźnik Flescha, wskaźnik Pisarka. Ponadto, zaprezentowano aplikację JASNOPIS. Finalnie został przedstawiony przykład wykorzystania ujętych w pracy narzędzi do oceny czytelności sprawozdania z działalności CCC S.A. za rok 2018. Udowodniono możliwość ich zastosowania do badania sprawozdań posługujących się narracją. Przyczynia się to do zwiększenia obiektywizmu pomiaru czytelności sprawozdań narracyjnych. Z przeprowadzonego badania sprawozdania z działalności wynika, że zawiera ono treści o znacznym stopniu trudności, zrozumiałe jedynie dla osób posiadających odpowiednie wykształcenie lub doświadczenie. O oryginalność artykułu stanowi zbiorcze przedstawienie i wyjaśnienie narzędzi obiektywnego pomiaru czytelności tekstów w kontekście badania czytelności sprawozdań narracyjnych wraz z zaprezentowaniem ich zastosowania.

Słowa kluczowe: czytelność; sprawozdawczość narracyjna; wskaźnik mglistości tekstu; wskaźnik Flescha; wskaźnik Pisarka; JASNOPIS.

The tools of measuring the readability of narrative reports

Abstract

In modern accounting more and more information is presented by text in narrative reports. The aim of reports is communication with stakeholders so they should be readable to fulfill their functions. Evaluation of readability of narration forms requires suitable tools. The aim of the article is presenting the tools of measuring the readability of text and evaluation of possibilities of using them for examining the readability of narrative reports in Polish. In order to achieve the purpose formulated in this way the methods of critical literature study and descriptive analysis were adopted. In the first part of the article the essence of narration was presented. Then the term of readability was explained with references to narrative reports. The further part outlines the tools of measuring the readability of text, such as Fog Index, Flesch Reading Ease Score and Pisarek Index. What is more, the application JASNOPIS was presented. In the final part the example of using these tools to judge the readability of

Annual Statements on operations of CCC S.A. for 2018 was shown. The originality of the article is a collective presentation and explanation of the tools for objective measurement of the readability of texts in the context of testing the readability of narrative reports with a presentation of their application.

Keywords: readability; narrative reporting; Fog Index; Flesch Reading Ease Score; Pisarek Index; JASNOPIS.

JEL: G14, M41.

Wstęp

Rachunkowość jest systemem informacyjnym będącym narzędziem komunikacji pomiędzy jednostkami gospodarczymi a interesariuszami. W systemie rachunkowości są generowane różnorodne informacje przekazywane następnie ich użytkownikom. Wbrew powszechnym opiniom, rachunkowość nie przedstawia sytuacji i wyników jednostek gospodarczych jedynie za pomocą liczb. Współczesna rachunkowość w coraz większym stopniu posługuje się narracją. Udział i znaczenie słowa w sprawozdawczości systematycznie wzrasta.

Czytelność i zrozumiałość informacji dostarczanych przez rachunkowość jest zmienna. Stopień zrozumienia zależy w znacznej mierze od czytelnika. Niemniej jednak czytelność może podlegać pomiarowi, który w większym lub mniejszym stopniu jest obiektywny.

Narracje w rachunkowości nadal zajmują niewiele miejsca w badaniach naukowych. Wykorzystywanie słowa w sprawozdawczości podlega jednak stałemu rozwojowi i jest coraz bardziej powszechne (Beattie, 2014; Brennan i Merkl-Davies, 2013; Riley i Yen, 2019). Problematyka sprawozdawczości narracyjnej jest aktualna i istotna dla współczesnej rachunkowości. Wzrost popularności, a jednocześnie i znaczenia, sprawozdań narracyjnych powoduje konieczność badania zawartych w nich informacji, w tym ich czytelności. Niniejszy artykuł stanowi próbę wypełnienia luki badawczej związanej z problematyką czytelności sprawozdań narracyjnych. Oceną zrozumiałości wybranego sprawozdania z działalności z wykorzystaniem aplikacji JASNOPIS zajmowała się już J. Krasodomska (2016). W niniejszym artykule zostały zaprezentowane wyniki badania, w którym również wykorzystano tę aplikację, jednak badanie objęło także wskaźniki czytelności oraz zostało przeprowadzone na sprawozdaniu innej jednostki gospodarczej. W artykule zostały w sposób całościowy przedstawione i wyjaśnione narzędzia obiektywnego pomiaru czytelności sprawozdań narracyjnych, a aplikacja JASNOPIS nadająca tekstom klasy zrozumiałości jest jednym z narzędzi.

Celem artykułu jest przedstawienie narzędzi pomiaru czytelności tekstu oraz ocena możliwości ich zastosowania w badaniu czytelności sprawozdań narracyjnych w języku

polskim. Dla realizacji celu wykorzystano metodę krytycznej analizy opisowej oraz empiryczne przykłady zastosowania narzędzi pomiaru czytelności. Przeprowadzony przegląd literatury obejmował źródła polskie, jak i zagraniczne (anglojęzyczne). Korzystano z baz danych takich jak: Science Direct, Scopus, Taylor&Francis oraz Wiley Online Library.

W poszczególnych częściach artykułu zostały przedstawione kolejno: istota sprawozdawczości narracyjnej, pojęcie czytelności oraz narzędzia pomiaru czytelności tekstu. Następnie poddano analizie sprawozdanie z działalności CCC S.A. za rok 2018, wykazując możliwość zastosowania narzędzi pomiaru czytelności tekstu w badaniu czytelności sprawozdań narracyjnych.

Sprawozdawczość narracyjna

Opis słowny w praktyce rachunkowości ograniczał się pierwotnie do informacji dodatkowej, która jest częścią sprawozdania finansowego. Z biegiem czasu zaczęły powstawać nowe raporty towarzyszące sprawozdaniu finansowemu, będącemu tradycyjnym produktem rachunkowości, przekazujące informacje za pomocą narracji.

Na rozwój narracji w sprawozdawczości miała wpływ pogłębiająca się złożoność zjawisk gospodarczych oraz zwiększające się potrzeby informacyjne odbiorców sprawozdań (Masztalerz, 2018). Narracja zyskiwała na znaczeniu początkowo w sprawozdawczości spółek amerykańskich i zachodnioeuropejskich. Wiodącą rolę w publikowaniu sprawozdań posługujących się narracją pełniły i nadal pełnią spółki giełdowe, które dążą do zaspokojenia potrzeb informacyjnych obecnych i potencjalnych inwestorów.

Wśród przyczyn wzrostu znaczenia narracji w rachunkowości wymienia się dążenie do zaspokojenia rosnących potrzeb informacyjnych użytkowników informacji oraz kryzysy finansowe (Beattie, 2014, s. 120-121). Popyt na informację niezmiennie rośnie, gdyż staje się ona kluczowym dobrem m.in. z powodu przenoszenia się obecnie gospodarki do cyberprzestrzeni (Kaźmierczyk, 2011, s. 31; Spychała, 2019, s. 110). Kryzysy finansowe sprawiają, że klienci przestają wierzyć bankom i sobie nawzajem (Davydenko, Kaźmierczyk, Romashkina i Andrianova, 2018; Józwiakowski, 2015, s. 15). Podobnie spada zaufanie interesariuszy do informacji dostarczanych przez jednostki gospodarcze.

Wyniki rzadko są komunikowane jedynie za pomocą liczb. Informacje dostarczane inwestorom stanowią kombinację informacji ilościowych (liczb) oraz jakościowych (narracji). Raporty roczne spółek obejmują oprócz sprawozdań finansowych również sprawozdania zarządu, które podsumowują najważniejsze wydarzenia w minionym roku (Riley i Yen, 2019,

s. 2). Stosowanie narracji umożliwia zarządzającym przypisanie przyczyn do działań oraz wydarzeń, które miały miejsce w danej jednostce (Brennan i Merkl-Davies, 2011, s. 5). Janusz Samelak (2013, s. 118) do najczęściej występujących w praktyce gospodarczej raportów, które towarzyszą sprawozdaniu finansowemu zalicza: sprawozdanie z działalności, sprawozdanie z ryzyka gospodarczego, sprawozdanie o wpływie działalności na środowisko naturalne oraz sprawozdanie o kapitale intelektualnym.

Z kolei Monika Kubicka i Maciej Kaczówka (2016, s. 36) jako najpopularniejsze sposoby ujawniania informacji niefinansowych, które wykorzystują narrację, wskazują: komentarz zarządu, list prezesa zarządu oraz raport zintegrowany. Znaczna grupa informacji narracyjnych dotyczy raportowania społecznego i środowiskowego, to znaczy jest związana ze społeczną odpowiedzialnością biznesu (CSR).

W literaturze nie funkcjonuje jedna powszechnie akceptowana definicja sprawozdawczości narracyjnej. Warto w tym miejscu powołać się na definicję zaproponowaną przez PWC (2007, s. 4), zgodnie z którą sprawozdawczość narracyjna to kontekstowe informacje przekazywane z informacjami finansowymi w celu zapewnienia lepszego zrozumienia działalności danej jednostki, jej pozycji rynkowej, strategii, wyników i perspektyw. Sprawozdawczość narracyjna jest zatem rozumiana jako informacje uzupełniające sprawozdanie finansowe.

W przytoczonej definicji warto zwrócić uwagę na to, że sprawozdania narracyjne mają zwiększać zrozumienie sytuacji i wyników jednostki. W kontekście tematu artykułu należy zaznaczyć, że jest to możliwe jedynie w przypadku, gdy same sprawozdania narracyjne są czytelne i zrozumiałe dla użytkowników informacji.

Sprawozdania narracyjne przekazują informacje za pomocą słów. Katalog sprawozdań narracyjnych jest otwarty. Można do nich zaliczyć wszystkie sprawozdania przygotowywane i dostarczane przez system rachunkowości, w których środkiem przekazu jest słowo. Obecnie jednym z najczęściej publikowanych sprawozdań narracyjnych jest sprawozdanie z działalności, do sporządzania którego obliguje ustawa o rachunkowości. Sprawozdanie to jest jedynym obowiązkowym sprawozdaniem posługującym się głównie narracją. Do jego stosowania zobowiązane są wszystkie jednostki objęte przepisami ustawy o rachunkowości. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że wszystkie jednostki sporządzające sprawozdania finansowe posługują się narracją. Sprawozdanie finansowe, chociaż prezentuje informacje finansowe, w znacznej części składa się z tekstu. Narracja występuje we wprowadzeniu do sprawozdania finansowego, będącego częścią informacji dodatkowej stanowiącej element

sprawozdania finansowego. Samo jednak wprowadzenie do sprawozdania finansowego, ani całe sprawozdanie finansowe, nie mogą zostać uznane jako sprawozdania narracyjne.

Pojęcie czytelności i możliwości jej badania

Według Słownika języka polskiego PWN „czytelny” oznacza „łatwy do odczytania, zrozumiały” (Szymczak, 2002, s. 330). Natomiast „zrozumiały” jest definiowany jako „dający się zrozumieć, jasny, oczywisty, wyraźny” (Szymczak, 2002, s. 993). „Niedający się szybko zrozumieć, niełatwy, wymagający” jest z kolei określany jako „trudny” (Szymczak, 2002, s. 499).

Tekst składający się z rozbudowanych zdań o skomplikowanej konstrukcji będzie mniej czytelny niż tekst posiadający mniej skomplikowaną budowę. Trudne, specjalistyczne słownictwo, charakterystyczne dla danej dziedziny sprawia, że stopień trudności jest wyższy, a tekst staje się zrozumiały tylko dla osób z odpowiednim wykształceniem. Naukowcy zauważyli zależność pomiędzy strukturą tekstu, w szczególności skomplikowaną składnią oraz trudnym słownictwem, a zrozumieniem tekstu przez czytelników. Według W. Gruszczyńskiego, B. Brody, B. Nitonia i M. Ogrodniczuka czytelność może być mierzona obiektywnie (2015, s. 11).

Narracje mają charakter jakościowy, jednak nie wyklucza to wykorzystywania metod ilościowych do ich badania. Można wyróżnić dwie tradycje badania narracji (Beattie, 2014, s. 112). Pierwsza z nich, wywodząca się ze Stanów Zjednoczonych, jest osadzona w paradygmacie pozytywistycznym i skupia się na badaniu ujawnień, to znaczy informacji przedstawianych przez jednostki gospodarcze w różnego rodzaju sprawozdaniach. W tradycji tej są wykorzystywane metody ilościowe, do których należą indeksy czytelności i zrozumiałości (Masztalerz, 2018, s. 118). Tekst jest traktowany przede wszystkim jako zbiór słów i zdań, które podlegają analizie. Druga tradycja pochodząca z Europy jest natomiast osadzona w paradygmatach interpretacyjnym i klasycznym. Wykorzystywane są w niej zarówno metody ilościowe, do których należy ilościowa analiza treści, jak i jakościowe, np. krytyczna analiza dyskursu. Analiza treści koncentruje się na liczbie elementów, np. zdań, słów, sylab, fraz, tematów, w analizowanych tekstach lub cechach przekazu (Szczepaniak, 2012, s. 86).

Badanie czytelności tekstu czy też ujawnień polega na ocenie stopnia trudności w odbiorze przez czytelników (Mućko, 2018, s. 162). Dla określenia stopnia trudności tekstów zostało opracowanych wiele metod, a dokładniej wskaźników (nazywanych również indeksami lub

formułami) czytelności. W tym celu są wykorzystywane takie metody, jak wskaźnik mglistości tekstu (*Fog Index*) oraz wskaźnik Flescha (*Flesch Reading Ease*). Obie metody opierają się na liczeniu słów w zdaniach oraz sylab w słowach. Dłuższe zdania i większa liczba sylab świadczą o trudniejszym do zrozumienia tekście.

Sprawozdania narracyjne i ich badanie mają charakter interdyscyplinarny. Sprawozdawczość narracyjna jest z jednej strony związana z językoznawstwem i naukami pokrewnymi, a z drugiej strony z psychologią. Perspektywę językoznawstwa w badaniach związanych z rachunkowością wykorzystywali m.in. W. Aerts i B. Yan (2017), V. Beattie (2014) i M. Masztalerz (2013). Natomiast perspektywę psychologiczną narracji w sprawozdawczości zajmowali się N.M. Brennan i D.M. Merkl-Davies (2011), J.H. Yang i S. Liu (2017) oraz M. Clathworthy i M.J. Jones (2003).

Oprócz metod analitycznych warto wspomnieć o metodach empirycznych, które odwołują się do psycholingwistyki. Prekursorem tego typu badań był Wilson Taylor (1953). Wykorzystywany przez niego sposób badania zrozumiałości tekstu, nazywany *cloze procedure* odwołuje się do psychologii postaci. Badanie polega na tym, że z tekstu zostaje wykreślony co piąty wyraz. Zadanie respondentów biorących udział w badaniu polega na uzupełnieniu brakujących wyrazów. Procent poprawnych wyrazów jest uważany za wskaźnik czytelności danego tekstu.

Wskaźniki czytelności

Pierwszym wskaźnikiem czytelności jest wskaźnik (indeks) mglistości tekstu (*Fog Index*, wskaźnik FOG), który został opracowany w 1952 roku przez Roberta Gunninga (Gunning, 1952). Zakłada on, że krótkie wyrazy i zdania są łatwiejsze do zrozumienia niż długie. Wartość wskaźnika FOG oznacza liczbę lat formalnej edukacji, która jest wymagana od czytelnika, aby mógł on łatwo zrozumieć tekst (Butler i Kešelj, 2012, s. 42). Do obliczenia indeksu mglistości dla tekstów w języku angielskim służy następujący wzór:

$$0,4 \left\{ \left(\frac{\text{liczba słów}}{\text{liczba zdań}} \right) + 100 \left(\frac{\text{liczba słów składających się z co najmniej trzech sylab}}{\text{liczba słów}} \right) \right\} \quad (1)$$

Wskaźnik mglistości został pierwotnie opracowany dla tekstów w języku angielskim, ale może być stosowany także dla tekstów w języku polskim (Łopacińska i Wnuk, 2014, s. 44). W języku polskim za słowa trudne (tzn. dłuższe niż przeciętne) uważa się te składające się z co najmniej czterech sylab. Takie stanowisko podziela wielu językoznawców, w tym Walery Pisarek, pierwszy przewodniczący Rady Języka Polskiego (Stalmach, 2015). Dla tekstów w języku polskim można wykorzystywać następujący wzór na indeks mglistości:

$$0,4 \left\{ \left(\frac{\text{liczba słów}}{\text{liczba zdań}} \right) + 100 \left(\frac{\text{liczba słów składających się z więcej niż trzech sylab}}{\text{liczba słów}} \right) \right\} \quad (2)$$

Wraz ze wzrostem wartości wskaźnika FOG rośnie mglistość tekstu, co oznacza, że jest on trudniejszy w rozumieniu. Poniższa tabela przedstawia sposób interpretacji wskaźnika mglistości, to znaczy przypisanie poszczególnym jego wartościom wykształcenia, jakie powinien posiadać czytelnik, aby tekst był dla niego zrozumiały (tabela 1).

Tabela 1. Interpretacja wskaźnika mglistości tekstu (*Fog Index*)

Wartość FOG	Wykształcenie, na poziomie którego tekst jest przystępny
1-6	Szkoła podstawowa
7-9	Gimnazjum
10-12	Szkoła średnia
13-15	Studia licencjackie
16-17	Studia magisterskie
18-21	Studia doktoranckie
22 i więcej	Doktorat

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.logios.pl/>.

Inny wskaźnik został opracowany przez P. Flescha w 1975 roku. Od nazwiska jego autora jest on nazywany wskaźnikiem Flescha. Czytelność tekstu również w tym przypadku jest liczona przy użyciu parametrów ilościowych. Parametry ilościowe tekstu mają wpływ na obciążenie pamięci roboczej. Gdy czytelnik odbiera tekst, który składa się z rozbudowanych zdań i długich wyrazów, może dojść do przekroczenia podlegającej ograniczeniom pamięci (Podpora-Polit, 2012, s. 101). Efektem tego może być niezrozumienie lub błędne zrozumienie tekstu. Do obliczenia wskaźnika Flescha jest wykorzystywana liczba słów, sylab oraz zdań w tekście podlegającym analizie. Wzór na wskaźnik Flescha przedstawia się następująco:

$$206,835 - 1,015 \left(\frac{\text{liczba słów}}{\text{liczba zdań}} \right) - 84,6 \left(\frac{\text{liczba sylab}}{\text{liczba słów}} \right) \quad (3)$$

Wartości występujące we wzorze zostały zaproponowane przez Flescha, który opracował je na podstawie własnych badań. Wzór odnosi się do tekstów w języku angielskim. W celu wykorzystywania wskaźnika Flescha dla opracowań w innym języku należałoby dostosować występujące we wzorze parametry do jego specyfiki. Poszczególnym wartościom wskaźnika Flescha są przypisane określone stopnie trudności tekstu. W tabeli 2 został przedstawiony sposób interpretacji wskaźnika Flescha.

Tabela 2. Interpretacja wskaźnika Flescha (*Flesch Reading Ease Score*)

Wartość wskaźnika	Stopień trudności tekstu
90-100	Bardzo łatwy
80-89	Łatwy
70-79	Dość łatwy
60-69	Standardowy
50-59	Dość trudny
30-49	Trudny
0-29	Bardzo trudny

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://readabilityformulas.com/flesch-reading-ease-readability-formula.php>.

P. Flesch wskazał, że wyższa wartość uzyskana za pomocą przedstawionego wzoru świadczy o większej zrozumiałości tekstu dla czytelnika. Wskaźnik na poziomie 80 oznacza tekst zrozumiały dla uczniów szkoły podstawowej, natomiast wartości mieszczące się w zakresie 0-30 charakteryzują tekst akademicki (Łopacińska i Wnuk, 2014, s. 45).

W Polsce badania nad zrozumiałością tekstu były prowadzone już w latach 60. XX wieku. Za prekursora uważany jest W. Pisarek (Czerepowicka, 2016, s. 6), który w 1969 roku opracował następujący wzór służący do obliczania stopnia trudności tekstu w języku polskim (Pisarek, 1969, s. 44):

$$T = \frac{\sqrt{T_s^2 + T_w^2}}{2} \quad (4)$$

gdzie:

T – stopień trudności tekstu,

T_s – wskaźnik trudności składni, tj. przeciętna długość zdania mierzona w wyrazach,

T_w – wskaźnik trudności słowa, tj. procent wyrazów trudnych (za wyrazy trudne uznaje się te, które składają się z co najmniej czterech sylab).

Tabela 3. Interpretacja wskaźnika W. Pisarka

Wartość wskaźnika	Stopień trudności tekstu
4-7	Bardzo łatwy
7,1-10	Łatwy
10,1-13	Średni
13,1-16	Trudny
16,1-20	Bardzo trudny

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Pisarek, 1969, s. 45).

Zgodnie ze sposobem interpretacji wskaźnika Pisarka, im wyższa wartość T, oznaczająca stopień trudności tekstu, tym tekst trudniejszy do zrozumienia. Tabela 3 prezentuje wartości wskaźniki Pisarka i przypisane im stopnie trudności tekstu.

Aplikacja JASNOPIS

Narzędziem, które może być wykorzystywane do określania stopnia zrozumiałości i czytelności tekstu, jest aplikacja JASNOPIS, będąca programem komputerowym opracowanym przez zespół naukowców z Uniwersytetu SWPS oraz Polskiej Akademii Nauk pod kierownictwem Włodzimierza Gruszczyńskiego. Projekt badawczy był finansowany przez Narodowe Centrum Nauki. Aplikacja określa stopień zrozumiałości tekstu, podając stopień jego trudności w skali od 1 do 7, przy czym 1 oznacza teksty najłatwiejsze, a 7 – najtrudniejsze. Program umożliwia obliczenie wskaźników czytelności tekstu oraz ustalenie cech, które wpływają na jego niezrozumiałość. Poza tym JASNOPIS zaznacza trudniejsze fragmenty, wskazując m.in. długie zdania i trudne słowa. Program został przystosowany do specyfiki języka polskiego. Aplikacja jest dostępna pod adresem internetowym: <https://jasnopis.pl/>.

Wyniki uzyskane dzięki aplikacji JASNOPIS należy interpretować w sposób zaproponowany przez autorów narzędzia, który został przedstawiony w tabeli 4. Dla poszczególnych klas tekstu zostało wskazane wykształcenie, które powinien posiadać odbiorca, aby tekst był dla niego zrozumiały.

Tabela 4. Interpretacja wyników uzyskanych w programie JASNOPIS

Klasa	Opisowe etykiety	Orientacyjne wymagane wykształcenie odbiorcy
1	Tekst dziecinnie łatwy	Klasy 1-3 szkoły podstawowej
2	Tekst bardzo łatwy	Klasy 3-6 szkoły podstawowej
3	Tekst łatwy, zrozumiały dla przeciętnego Polaka	Gimnazjum
4	Tekst nieco trudniejszy, zrozumiały dla osób z wykształceniem średnim lub mających duże doświadczenie życiowe	Liceum
5	Tekst trudniejszy, zrozumiały dla ludzi wykształconych	Studia licencjackie/inżynierskie
6	Tekst trudny w odbiorze dla przeciętnego Polaka	Studia magisterskie
7	Tekst bardzo skomplikowany, fachowy, którego zrozumienie może wymagać wiedzy specjalistycznej	Doktorat lub specjalizacja w dziedzinie, której dotyczy tekst

Źródło: <https://jasnopis.pl/aplikacja>.

Aplikacja oblicza wskaźniki mglistości oraz indeks Pisarka. Dodatkowo podaje dane statystyczne dotyczące analizowanego tekstu, takie jak: liczba akapitów, zdań, wszystkich

słów oraz słów trudnych, średnia długość słowa, zdania oraz akapitu. Poza tym, wskazuje odsetek wybranych części mowy występujących w tekście i procent słów trudnych.

Zastosowanie wskaźników czytelności i aplikacji JASNOPIS w ocenie czytelności sprawozdania z działalności CCC S.A. za 2018 rok

Naukowcy zdają sobie sprawę z problemu czytelności sprawozdań. Już jeden z pierwszych naukowców, który posługiwał się przymiotnikiem „narracyjny” w odniesieniu do sprawozdawczości, był Arthur Harris Adelberg (1979); odwoływał się on do badań z lat 60. i 70. XX wieku dotyczących zrozumiałości i czytelności form sprawozdawczych.

Testy czytelności mają szerokie zastosowanie. Używa się ich w edukacji, wojsku, służbie zdrowia oraz analizie przepisów prawa (Stockmeyer, 2009, s. 46). Zdaniem autorki kolejnym obszarem ich wykorzystywania może być sprawozdawczość generowana przez system rachunkowości. W niniejszym artykule zostaną zaprezentowane wyniki badania wybranego sprawozdania z działalności.

Krajowy Standard Rachunkowości nr 9 „Sprawozdanie z działalności” wydany przez Komitet Standardów Rachunkowości wskazuje, że sprawozdanie z działalności jest „zrozumiałe, jeżeli posługuje się prostym językiem, stosuje odpowiednią, ścisłą klasyfikację oraz zawiera czytelny opis i prezentację informacji”. Kluczowa dla zrozumiałości sprawozdania z działalności jest zatem czytelność opisu.

W artykule zostało poddane analizie Sprawozdanie z działalności CCC S.A. za rok 2018 (CCC, 2019a) Celem analizy była ocena możliwości zastosowania omówionych we wcześniejszej części artykułu narzędzi pomiaru czytelności w badaniu sprawozdania z działalności jako sprawozdania narracyjnego oraz określenie stopnia trudności tekstu, a jednocześnie jego czytelności. Dla realizacji celu zostały wykorzystane narzędzia badawcze, którymi były wskaźnik mglistości, wskaźnik Pisarka oraz aplikacja JASNOPIS. Sprawozdanie Zarządu CCC S.A. zostało przeanalizowane fragmentami zgodnie z podziałem na rozdziały i podrozdziały. Badaniu podlegał jedynie tekst, z pominięciem tabel i wykresów.

Tabela 5. Wyniki analizy Sprawozdania z działalności CCC S.A. za rok 2018 za pomocą aplikacji JASNOPIS

Fragment sprawozdania z działalności	Liczba słów ¹	Liczba zdań	Liczba wyrazów trudnych ²	Odsetek słów trudnych	Klasa trudności ³
1.1.1 Informacje ogólne o spółce	224	12	9	4	5
1.1.2 Czynniki z zdarzenia mające wpływ na osiągnięte wyniki CCC S.A.	298	22	13	4	5
1.2 Produkty i marki	629	29	27	4	6
1.3.1 Dystrybucja	261	17	9	3	5
1.3.2 Logistyka	222	11	10	5	6
1.3.3 Produkcja i dostawcy	59	3	0	0	4
1.4 Notowania akcji na GPW w Warszawie	181	10	3	2	5
2.1 Misja i strategia	267	17	10	4	6
2.1.1 Wartości i zasady postępowania	49	4	2	4	5
2.2 Cele na rok 2019	148	12	11	7	6
3.1.1.1 Jednostkowe sprawozdanie z wyniku finansowego i pozostałych całkowitych dochodów	907	39	25	3	5
3.1.1.2 Sprawozdanie z sytuacji finansowej (przegląd głównych pozycji)	652	25	22	3	6
3.1.1.3 Sprawozdanie z przepływów pieniężnych (przegląd głównych pozycji)	182	10	1	1	5
3.1.2 Publikacja prognoz wyników finansowych	7	1	0	0	2
3.2.1 Zadłużenie i płynność spółki CCC S.A.	734	40	31	4	6
3.2.2 Instrumenty finansowe	31	2	1	3	7
3.2.3 Emisja papierów wartościowych oraz wykorzystanie wpływów z emisji	47	2	5	11	7
3.2.4 Ocena możliwości realizacji zamierzeń inwestycyjnych	28	2	1	4	7
3.3.1 Udzielone pożyczki	42	3	0	0	4
3.3.2 Udzielone poręczenia, gwarancje i pozostałe zobowiązania warunkowe	20	1	2	10	7
3.3.3 Istotne transakcje zawarte z podmiotami powiązanymi	43	3	1	2	6
3.3.4 Istotne transakcje zawarte z podmiotami powiązanymi	138	7	4	3	6

¹ Liczby słów oraz zdań zostały obliczone za pomocą aplikacji JASNOPIS.² Liczba wyrazów trudnych została obliczona za pomocą aplikacji JASNOPIS. W języku polskim jako słowa trudne są uważane te, które składają się z co najmniej czterech sylab. Takie stanowisko podziela wielu językoznawców, w tym Walery Pisarek, pierwszy przewodniczący Rady Języka Polskiego (Stalmach, 2015).³ Klasy trudności tekstu zostały wskazane przez aplikację JASNOPIS.

Fragment sprawozdania z działalności	Liczba słów ¹	Liczba zdań	Liczba wyrazów trudnych ²	Odsetek słów trudnych	Klasa trudności ³
4.1.1 Opis/Schemat organizacji Grupy CCC wraz z powiązaniami organizacyjnymi i kapitałowymi	98	5	3	3	5
4.1.2 Zmiany w organizacji i zarządzaniu w Grupie CCC	541	26	13	2	6
4.2.1 Kapitał zakładowy Grupy CCC i struktura właścicielska	32	1	1	3	4
4.2.2 Akcjonariusze CCC S.A. posiadający znaczne pakiety akcji	144	5	1	1	5
4.2.3 Akcje jednostki dominującej oraz jednostek powiązanych będące w posiadaniu osób zarządzających i nadzorujących	66	2	1	2	7
4.2.4 System kontroli programów akcji pracowniczych	110	2	2	2	7
4.2.5 Umowy dotyczące potencjalnych zmian w strukturze akcjonariatu	262	9	12	5	6
5. Akcje CCC S.A. na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie	329	16	17	5	7
6.1.1 Oświadczenie Zarządu o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego	57	3	3	5	6
6.1.2 Informacja o odstąpieniu od stosowania postanowień zasad ładu korporacyjnego	31	2	3	10	6
6.1.3 Polityka informacyjna Grupy CCC	481	25	19	4	7
6.1.4 Akcjonariusze Spółki posiadający specjalne uprawnienia kontrolne	80	5	1	1	5
6.1.5 Wskazanie wszelkich ograniczeń dotyczących przenoszenia prawa własności papierów wartościowych Emitenta	33	2	1	3	7
6.1.6 Opis zasad zmian Statutu Emitenta	71	4	2	3	5
6.2.1 Sposób działania Walnego Zgromadzenia CCC S.A. i jego zasadniczych uprawnień oraz prawa akcjonariuszy i sposób ich wykonania	652	38	13	2	6
6.2.2 Walne Zgromadzenie w 2018 roku	102	4	6	6	6
6.3.1 Zarząd	1394	82	38	3	7
6.3.2 Rada Nadzorcza	1271	61	30	2	6
6.3.3 Komitety	898	51	53	6	7
6.3.4 Oświadczenie Rady Nadzorczej w odniesieniu do powołania, składu i funkcjonowania komitetu audytu	122	3	3	2	7
6.4.1 Polityka wynagrodzeń osób zarządzających i nadzorujących	72	1	0	0	7

Fragment sprawozdania z działalności	Liczba słów ¹	Liczba zdań	Liczba wyrazów trudnych ²	Odsetek słów trudnych	Klasa trudności ³
6.4.2 Zasady przyznawania premii	125	5	3	2	7
6.4.3 Wynagrodzenia Zarządu CCC S.A. oraz wynagrodzenia z tytułu premii	26	1	0	0	6
6.4.4 Wynagrodzenia Rady Nadzorczej CCC S.A.	24	1	0	0	6
6.5.1 Opis podstawowych cech stosowanych w Spółce systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sporządzania sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych	298	18	18	6	7
6.5.2 Zakres systemu zarządzania ryzykiem w Grupie	89	11	3	3	7
6.5.3 Organy odpowiadające za zarządzanie ryzykiem w Grupie	180	15	4	2	7
6.5.4 Dopuszczalne poziomy ryzyka akceptowane przez Grupę	74	3	6	8	6
6.5.5 Istotne czynniki ryzyka	22	1	2	9	5
7.1 Struktura zatrudnienia	210	12	2	1	5
7.2 Programy rozwojowe dla pracowników	1124	59	57	5	6
8. Zaangażowanie CCC	274	12	15	5	7
9.1 Oświadczenie w sprawie rzetelności sporządzenia sprawozdania finansowego	63	2	2	3	7
9.2 Informacja Zarządu sporządzona na podstawie oświadczenia Rady Nadzorczej o dokonaniu wyboru firmy audytorskiej	289	6	17	6	7
9.3 Oświadczenie Rady Nadzorczej dotyczące oceny sprawozdań	449	12	20	4	7
10.1 Informacje o posiadanych przez Jednostkę oddziałach (zakładach)	6	1	0	0	6
10.2 Najważniejsze osiągnięcia w dziedzinie badań i rozwoju	1	2	0	0	1
10.3 Opis struktury głównych lokat kapitałowych lub głównych inwestycji kapitałowych dokonanych w ramach Grupy Kapitałowej Emitenta w danym roku obrotowym	19	1	0	0	7
10.4 Podstawy sporządzenia sprawozdania z działalności Spółki CCC S.A.	167	5	5	3	7
10.5 Umowy zawarte pomiędzy Emitentem a osobami zarządzającymi	9	1	0	0	2
10.6 Postępowania toczące się przed sądem, organem właściwym dla postępowania arbitrażowego lub organem administracji	18	1	0	0	6

Fragment sprawozdania z działalności	Liczba słów ¹	Liczba zdań	Liczba wyrazów trudnych ²	Odsetek słów trudnych	Klasa trudności ³
publicznej					
10.6.1 Nabycie akcji własnych	12	1	1	8	4
10.6.2 Wskazanie wszelkich ograniczeń odnośnie do wykonywania prawa głosu w spółce Emitenta	15	1	1	7	6
10.7 Istotne zdarzenia po dniu bilansowym, które mogą wpłynąć na przyszłe wyniki finansowe Emitenta	572	16	11	2	7

Źródło: opracowanie własne.

Analizie zostało poddanych łącznie 66 fragmentów. Dwudziestu czterem fragmentom sprawozdania aplikacja JASNOPIS przypisała najwyższą, tj. siódmą klasę trudności, która świadczy o tym, że tekst jest bardzo skomplikowany, fachowy, a jego zrozumienie może wymagać wiedzy specjalistycznej. Najbardziej niezrozumiałe fragmenty dotyczą organizacji Grupy Kapitałowej, ładu korporacyjnego oraz danych finansowych i operacyjnych. Dwadzieścia dwa fragmenty otrzymały klasę trudności nr 6, co oznacza, że tekst jest trudny w odbiorze dla przeciętnego Polaka. Dla pełnego zrozumienia tych fragmentów wymagane jest przynajmniej wykształcenie wyższe magisterskie, a w przypadku klasy siódmej nawet doktorat lub specjalizacja w danej dziedzinie.

Trzyście fragmentów jest bardziej zrozumiałych i została im przypisana klasa piąta. Zawarty w nich tekst jest nadal trudniejszy, ale zrozumiały dla ludzi wykształconych. Od odbiorców również są wymagane studia wyższe, ale w tym przypadku studia pierwszego stopnia są wystarczające. Cztery fragmenty otrzymały klasę czwartą – tekst zrozumiały dla osób ze średnim wykształceniem. Żaden fragment nie uzyskał klasy trzeciej. Natomiast dwa fragmenty z klasą 2 i jeden z klasą 1 są bardzo łatwe w rozumieniu. Fragmenty te składają się z pojedynczych zdań, wskazujących na przykład, że nie publikowano prognoz wyników lub „nie dotyczy”.

Z przeprowadzonej analizy przy wykorzystaniu aplikacji JASNOPIS, która pozwala na kompleksowe uwzględnienie wielu aspektów badanego tekstu, wynika, że sprawozdanie z działalności spółki CCC S.A. jest raczej trudne do zrozumienia dla przeciętnego odbiorcy. Tekst będzie zrozumiały jedynie dla osób posiadających odpowiednie wykształcenie czy doświadczenie.

Jednym z trudniejszych rozdziałów sprawozdania jest rozdział 3: „Analiza wybranych danych finansowych i operacyjnych”. Dla poszczególnych fragmentów tego rozdziału zostały dodatkowo policzone wskaźniki mglistości oraz Pisarka (tabela 6).

Tabela 6. Wyniki analizy fragmentów Sprawozdania z działalności CCC S.A. za rok 2018 za pomocą wskaźników czytelności

Fragment sprawozdania z działalności	Wskaźnik mglistości ⁴	Wskaźnik Pisarka
3.1.1.1 Jednostkowe sprawozdanie z wyniku finansowego i pozostałych całkowitych dochodów	10,41	11,71
3.1.1.2 Sprawozdanie z sytuacji finansowej (przegląd głównych pozycji)	11,78	13,15
3.1.1.3 Sprawozdanie z przepływów pieniężnych (przegląd głównych pozycji)	7,50	9,10
3.1.2 Publikacja prognoz wyników finansowych	2,80	3,50
3.2.1 Zadłużenie i płynność spółki CCC S.A.	9,03	9,41
3.2.2 Instrumenty finansowe	7,49	7,92
3.2.3 Emisja papierów wartościowych oraz wykorzystanie wpływów z emisji	13,66	12,90
3.2.4 Ocena możliwości realizacji zamierzeń inwestycyjnych	7,03	7,22
3.3.1 Udzielone pożyczki	5,60	7,00
3.3.2 Udzielone poręczenia, gwarancje i pozostałe zobowiązania warunkowe	12,00	11,18
3.3.3 Istotne transakcje zawarte z podmiotami powiązanymi	6,66	7,26
3.3.4 Istotne transakcje zawarte z podmiotami powiązanymi	9,05	9,96

Źródło: opracowanie własne.

Z przeanalizowanych fragmentów sprawozdania osiem wykazuje bardzo dużą czytelność, gdyż uzyskane dla nich wskaźniki mglistości nie przekraczają wartości 9 lub są bliskie 9 (tabela 5). Trzy fragmenty są bardziej skomplikowane (wartości w przedziale od 10 do 12), a ich właściwe zrozumienie wymaga przynajmniej wykształcenia średniego. Jeden ze zbadanych fragmentów jest raczej trudny w rozumieniu i przeznaczony dla czytelników o wykształceniu przynajmniej na poziomie studiów licencjackich.

Uzyskane wskaźniki mglistości wskazują, że przeanalizowane fragmenty są napisane raczej zrozumiałym językiem i powinny być czytelne dla odbiorców. Sprawozdanie z działalności jest adresowane do szerokiego grona odbiorców, z których nie wszyscy są specjalistami w dziedzinie finansów. W związku z tym, posługiwanie się tekstem o umiarkowanej skali trudności należałoby ocenić pozytywnie.

Wskaźnik Pisarka dostarcza bardzo podobne wnioski do postawionych na podstawie wskaźnika mglistości. Osiem przeanalizowanych fragmentów można określić jako łatwych,

⁴ Wskaźnik mglistości i wskaźnik Pisarka zostały obliczane przez autorkę samodzielnie z wykorzystaniem zaprezentowanych we wcześniejszej części artykułu wzorów.

trzy jako tekst o średnim stopniu trudności, a jeden fragment jako trudny. Ponownie najtrudniejszym okazał się fragment dotyczący emisji papierów wartościowych.

Wskaźnik Flescha został zaprojektowany jako narzędzie analizy tekstów w języku angielskim. Do tej pory nie został on przystosowany do potrzeb języka polskiego. Z uwagi na ten fakt przykład zastosowania wskaźnika Flescha zostanie przeprowadzony na tekście w języku angielskim. Analiza tekstu w języku angielskim nie jest przedmiotem niniejszego artykułu, więc zostanie ograniczona jedynie do wybranego fragmentu anglojęzycznego Sprawozdania z działalności CCC S.A. za rok 2018 (Annual Statements on operations of CCC S.A. for 2018) dotyczącego płynności finansowej (CCC, 2019b, s. 61).

Przeanalizowany fragment składa się ze 112 słów, tworzących 4 zdania. Liczba sylab wynosi natomiast 188. Wskaźnik czytelności przytoczonego tekstu obliczony za pomocą wzoru Flescha jest równy 36,41, co oznacza, że jest to tekst trudny, akademicki, adresowany do czytelników posiadających specjalistyczną wiedzę, niezrozumiały dla przeciętnego czytelnika.

Przeprowadzona analiza pozwala zobrazować wykorzystanie wskaźnika Flescha do pomiaru czytelności tekstu i wskazać jego znaczenie. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że dostosowanie tego narzędzia do tekstów w języku polskim stanowi wyzwanie dla naukowców.

Podsumowanie

Znaczenie języka i narracji w rachunkowości, a przede wszystkim w jej praktyce, rośnie. Wzrastająca ilość i różnorodność sprawozdań narracyjnych rodzi konieczność ich badania przy użyciu odpowiednich narzędzi. Jedną z istotnych cech sprawozdań narracyjnych, która powinna być elementem badania narracji w rachunkowości, jest czytelność. Sprawozdania przygotowywane i dostarczane przez jednostki gospodarcze powinny być bowiem czytelne, aby mogły z powodzeniem spełniać rolę źródła informacji oraz narzędzia komunikacji.

W artykule przedstawiono istotę sprawozdawczości narracyjnej. Ponadto, omówiono definicję czytelności oraz możliwości jej badania. Na podstawie studiów literaturowych wskazano wskaźniki służące do pomiaru czytelności tekstu, takie jak wskaźnik mglistości tekstu, wskaźnik Flescha oraz wskaźnik Pisarka. Zaprezentowano również nowoczesne narzędzie służące określaniu stopnia trudności tekstu w języku polskim, tj. aplikację JASNOPIS. Na koniec przeprowadzono badanie Sprawozdania z działalności CCC S.A. za

rok 2018, które pozwoliło na dokonanie oceny czytelności oraz możliwości zastosowania omówionych wcześniej narzędzi do analizy sprawozdań narracyjnych.

Zgodnie z przedstawionymi poglądami, czytelność może podlegać pomiarowi. Do badania czytelności mogą służyć tzw. wskaźniki czytelności. Z przeprowadzonych rozważań wynika, że czytelność może być mierzona obiektywnie. Zaprezentowane wskaźniki czytelności mogą być wykorzystywane właściwie dla dowolnych rodzajów tekstów w językach, dla których zostały opracowane. Sprawia to, że mogą być cennymi narzędziami w wielu dziedzinach i dyscyplinach naukowych.

Przeprowadzone rozważania oraz badanie pozwalają stwierdzić, że sprawozdania narracyjne w języku polskim mogą podlegać badaniu czytelności za pomocą zaprezentowanych narzędzi, tj. wskaźnika mglistości tekstu, wskaźnika Pisarka oraz aplikacji JASNOPIŚ. Natomiast wskaźnik Flesha nie powinien być stosowany do badania polskich sprawozdań narracyjnych. Wykorzystywanie go do tego celu wymagałoby dostosowania do specyfiki języka polskiego. Badania nad narzędziami pomiaru czytelności są cały czas prowadzone. Perspektywy rozwoju tych narzędzi wydają się bardzo obiecujące, szczególnie z uwagi na rozwijające się technologie informacyjne, które mogą być wykorzystywane do tworzenia specjalnych programów komputerowych i aplikacji.

W rachunkowości pozostaje wiele ważnych obszarów do dalszych badań nad sprawozdaniami narracyjnymi. Jedną z istotnych kwestii jest dostosowanie narzędzi pomiaru czytelności do specyfiki sprawozdań narracyjnych. W pełni satysfakcjonujące badanie czytelności sprawozdań narracyjnych będzie możliwe dopiero przy zastosowaniu narzędzi adresowanych specjalnie do tego typu tekstów. Należy zauważyć, że takie opracowanie będzie wymagało interdyscyplinarności.

Bibliografia

- Adelberg, A.H. (1979). Narrative Disclosures Contained in Financial Reports: Means of Communication or Manipulation? *Accounting & Business Research*, 9, s. 179-190.
<https://doi.org/10.1080/00014788.1979.9729157>
- Aerts, W., Yan, B. (2017). Rhetorical impression management in the letter to shareholders and institutional setting: A metadiscourse perspective. *Accounting Auditing & Accountability Journal*, 30 (2), s. 404-432. doi:10.1108/AAAJ-01-2015-1916

- Beattie, V. (2014). Accounting narratives and the narrative turn in accounting research: Issues, theory, methodology, methods and a research framework. *The British Accounting Review*, 46, s. 111-134. doi:10.1016/j.bar.2014.05.001
- Brennan, N.M., Merkl-Davies, D.M. (2011). A Conceptual Framework of Impression Management: New Insights from Psychology, Sociology, and Critical Perspectives. *Accounting and Business Research*, 41(5), s. 415-437. doi:10.1080/00014788.2011.574222
- Brennan, N.M., Merkl-Davies, D.M. (2013). Accounting Narratives and Impression Management. W: L. Jack, J. Davison, R. Craig (red.), *The Routledge Companion to Communication in Accounting* (s. 109-132). Abingdon-on-Thames: Routledge.
- Butler, M. i Kešelj, V. (2009). Financial Forecasting Using Character N-Gram Analysis and Readability Scores of Annual Reports. W: Y. Gao, N. Japkowicz (red.), *Advances in Artificial Intelligence. Canadian AI 2009. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 5549 (s. 39-51). Berlin, Heidelberg: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-01818-3_7
- CCC (2019a). *Annual Statements on operations of CCC S.A. for 2018*. Pobrane 28.06.2019 z <https://firma.ccc.eu/en/22,reports.html>
- CCC (2019b). *Roczne jednostkowe sprawozdanie z działalności CCC S.A. za rok 2018*. Pobrane 28.06.2019 z <https://firma.ccc.eu/pl/22,raporty.html>
- Clatworthy, M., Jones, M.J. (2003). Financial reporting of good news and bad news: evidence from accounting narratives. *Accounting and Business Research*, 33(3), s. 171-185. <https://doi.org/10.1080/00014788.2003.9729645>
- Czerepowicka, M. (2016). Możliwości zastosowania narzędzia do pomiaru zrozumiałości tekstu Jasnopis w praktyce szkolnej. *Prace Językoznawcze*, 18/4, s. 5-7. Pobrane 29.06.2019 z http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Prace_Językoznawcze/Prace_Językoznawcze-r2016-t18-n4/Prace_Językoznawcze-r2016-t18-n4-s5-17/Prace_Językoznawcze-r2016-t18-n4-s5-17.pdf
- Davydenko, V.A., Kaźmierczyk, J., Romashkina, G.F. i Andrianova, E.V. (2018). A Comparative Analysis of the Levels of Collective Trust among the Banking Staff in Poland and Russia. *Comparative Sociology*, 17(3-4), s. 299-317. doi:10.1163/15691330-12341462
- Gruszczyński, W., Broda, B., Nitoń, B. i Ogrodniczuk, M. (2015). W poszukiwaniu metody automatycznego mierzenia zrozumiałości tekstów informacyjnych. W: *Poradnik Językowy*, 2, s. 9-22. Pobrane 28.06.2019

- z https://www.researchgate.net/publication/277019004_W_poszukiwaniu_metody_automatycznego_mierzenia_zrozumialosci_tekstow_informacyjnych/download
- Gunning, R. (1952). *The technique of clear writing*. New York: McGraw-Hill.
- Józwiakowski, P. (2015). Kryzys finansowy – przebieg i skutki dla gospodarki. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 3, s. 6-17.
<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2015.12>
- Kaźmierczyk, J. (2011). *Technologiczne i społeczno-ekonomiczne determinanty zatrudnienia w sektorze bankowym w Polsce*. Warszawa: CeDeWu.
- Krasodomska, J. (2016). Ocena zrozumiałości sprawozdania z działalności Grupy Lotos z wykorzystaniem aplikacji Jasnopis. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 268, s. 135-143. Pobrano 26.06.2019 z https://www.researchgate.net/publication/311420285_OCENA_ZROZUMIALOSCI_SPRAWOZDANIA_Z_DZIALALNOSCI_GRUPY_LOTOS_SA_Z_WYKORZYSTANIEM_APLIKACJI_JASNOPIIS
- Kubicka, M. i Kaczówka, M. (2016). Zmiany w raportowaniu biznesowym na przestrzeni ostatnich lat. W: E. Śnieżek, F. Czechowski i S. Doroba (red.), *Ewolucja rachunkowości w teorii i praktyce gospodarczej* (s. 34-41). Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Łopacińska, L. i Wnuk, U. (2014). Analiza indeksu mglistości tekstu w raportach ewaluacyjnych strategicznych programów badawczych w obszarze innowacji technicznych. *E-mentor*, 5(57), s. 43-49. <http://dx.doi.org/10.15219/em57.1141>
- Masztalerz, M. (2018). O badaniu narracji w rachunkowości. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*, 160, s. 113-122. Pobrane 30.05.2019 z http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KZiF/czasopisma/zeszyty_naukowe_studia_i_prace_kzif/Documents/07_Masztalerz.pdf
- Masztalerz, M. (2013). Rachunkowość w świetle językoznawstwa. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*, 71(127), s. 177-191. doi:10.5604/16414381.1061655
- Mućko, P. (2018). Jakość sprawozdań narracyjnych i jej determinanty – przegląd literatury. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*, 165, s. 155-170. Pobrane 30.06.2019 z http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KZiF/czasopisma/zeszyty_naukowe_studia_i_prace_kzif/Documents/09_Mucko_165.pdf
- Pisarek, W. (1969). Jak mierzyć zrozumiałość tekstu? *Zeszyty Prasoznawcze*, 4, s. 35-48.

- Podpora-Polit, E. (2012). *Testowanie sprawności receptywnych w standaryzowanych testach języka angielskiego i niemieckiego – próba analizy porównawczej* (niepublikowana rozprawa doktorska). Katowice: Uniwersytet Śląski.
- PWC (2007). *Narrative Reporting. Give yourself a head start*. Pobrane 29.06.2019 z <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/corporate-reporting/assets/pdfs/narrative-reporting.pdf>
- Riley, T.J. i Yen, A. (2019). Accounting Narratives. W: *Oxford Research Encyclopedia of Business and Management*. doi:10.1093/acrefore/9780190224851.013.169
- Samelak, J. (2013). Zintegrowane sprawozdanie finansowe przedsiębiorstwa społecznie odpowiedzialnego, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Spychała, T. (2019). Rozwój rachunkowości a cyberprzestrzeń w społeczeństwie sieci. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 11, s. 109-118. <https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2019.164>
- Stalmach, S. (2015). *Zrozumienie pisma urzędniczego – aplikacje w Internecie*. Pobrane 29.06.2019 z <https://www.rp.pl/Urzednicy/312259971-Zrozumienie-pisma-urzedniczego---aplikacje-w-Internecie.html>
- Stockmeyer, N.O. (2009). Using Microsoft Word's Readability Program. *Michigan Bar Journal*, Vol. 88, s. 46. Pobrane 5.11.2019 z: <http://ssrn.com/abstract=1210962>
- Szczepaniak, K. (2012). Zastosowanie analizy treści w badaniach artykułów prasowych – refleksje metodologiczne. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica*, 42, s. 83-112.
- Szymczak, M. (red.) (2002). Słownik języka polskiego PWN. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Taylor, W.L. (1953). Cloze Procedure: A New Tool for Measuring Readability. *Journalism Quarterly*, 30, s. 415-433.
- Yang, J. H. i Liu, S. (2017). Accounting narratives and impression management on social media. *Accounting and Business Research*, 47(6), s. 673-694. <https://doi.org/10.1080/00014788.2017.1322936>

Netografia

<https://jasnopis.pl/aplikacja>

<http://www.logios.pl/>

<http://www.readabilityformulas.com>

Cytowanie: Gębska, K. (2020). Inteligentne specjalizacje a współdziałanie naukowo-biznesowe w województwie lubuskim. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 12, s. 51-62.

Inteligentne specjalizacje a współdziałanie naukowo-biznesowe w województwie lubuskim

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu była analiza wyselekcjonowanych dla województwa lubuskiego inteligentnych specjalizacji w kontekście współdziałania naukowo-biznesowego województwa lubuskiego. Podstawą tej analizy były mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia województwa lubuskiego pod kątem innowacji, przedsiębiorczości i otoczenia biznesu oraz poziomu nauki, wiedzy i edukacji. Pierwsza część miała za zadanie scharakteryzować współdziałanie i jego rolę w działalności B+R. W drugiej części artykułu zostały zdefiniowane inteligentne specjalizacje oraz wyszczególnione i scharakteryzowane te z nich, które były dedykowane województwu lubuskiemu. W trzeciej z kolei analizie poddane zostało województwo lubuskie i jego potencjał innowacyjny na podstawie Programu Rozwoju Innowacji Województwa Lubuskiego. Źródłem informacji, z których korzystano w artykule były zasoby on-line bibliotek uczelni wyższych regionalne dokumenty strategiczne oraz Google Scholar. Metodą badawczą wykorzystaną w procesie badawczym była analiza źródeł literaturowych. Przeprowadzona analiza wykazała, że województwo lubuskie posiada atuty sprzyjające innowacjom oraz wspieraniu działalności naukowo-biznesowej, dla której dedykowane są inteligentne specjalizacje. Co istotne, region ten potrafi ukształtować dobrze wykwalifikowaną kadrę naukową i cechuje się wysoką przedsiębiorczością. Utrzymanie działalności ludzi o wysokim potencjale w macierzystym regionie staje się wyzwaniem dla jednostek strategicznych regionu.

Słowa kluczowe: zarządzanie; inteligentne specjalizacje; województwo lubuskie; współdziałanie; nauka-biznes

Smart specializations and scientific and business cooperation in the context of the Lubuskie Voivodeship

Abstract

The purpose of this article was to analyze the smart specialties selected for the Lubuskie Voivodeship in the context of scientific and business cooperation of the Lubuskie Voivodeship. The basis of this analysis were strengths and weaknesses as well as opportunities and threats of the Lubuskie Voivodeship in terms of innovation, entrepreneurship and business environment as well as the level of science, knowledge and education. The first part was to characterize cooperation and its role in R&D. In the second part of the article, smart specializations were defined, and those that were dedicated to the Lubuskie Voivodeship were specified and characterized. In the third consecutive analysis, the Lubuskie Voivodeship and its innovation potential were analyzed based on the Innovation Development Program of the Lubuskie Voivodeship. The source of information used in the article were

online resources of university libraries, regional strategic documents and Google Scholar. The research method used in the research process was the analysis of literature sources. The analysis showed that the Lubuskie Voivodeship has advantages that favor innovation and support for scientific and business activities for which smart specializations are dedicated. Importantly, this region is able to shape well-qualified academic staff and is characterized by high entrepreneurship. Stopping the activity of people with high potential in the home region becomes a challenge for strategic units of the region.

Keywords: management; smart specializations; Lubuskie Voivodeship; cooperation; science-business
JEL: M21

Wstęp

Inteligentne specjalizacje wyłonione dla województwa lubuskiego opierają się na wskazaniu kierunków w jego rozwoju, gdzie główny cel stanowi podnoszenie jego konkurencyjności. Z punktu widzenia strategicznego mają one wzmocnić branże, które uznano za konkurencyjne na tle innych województw, a dostępność zasobów specyficznych dla regionu sprawia, że wspomniane zasoby stają się unikatowe. Koncepcja ta ma dwa podstawowe zadania: wzmocnić konkurencyjność regionu poprzez koncentrację działalności inwestycyjnej instytucji strategicznych na konkretnych obszarach oraz ujawnić przez to obszary, które mogą stanowić najwolniej rozwijające się sektory gospodarki. Problem badawczy sformułowany na potrzeby niniejszej publikacji wyrażony został w następujących pytaniach: czy inteligentne specjalizacje wpisują się w działalność scalającą współdziałanie naukowo-biznesowe? Jakie cechy województwa lubuskiego dotyczące nauki i przedsiębiorczości wpływają na współdziałanie naukowo-biznesowe? Hipoteza wyłoniona na potrzeby artykułu brzmiała: inteligentne specjalizacje województwa lubuskiego w synergii z jego mocnymi stronami wspierają pogłębienie współdziałania naukowo-biznesowego. W publikacji wykorzystano literaturę z dziedziny nauk o zarządzaniu i jakości oraz raporty sporządzane przez władze województwa lubuskiego. Wykorzystano polsko- i anglojęzyczne źródła. Metodą wykorzystaną w procesie badawczych jest analiza literatury naukowej i dokumentów o charakterze strategicznym dla województwa lubuskiego.

W pierwszej części omówiono problematykę współdziałania naukowo-biznesowego w świetle literatury. W drugiej – na podstawie dokumentów diagnostycznych wykorzystanych w procesie powstawania inteligentnych specjalizacji – ocenione zostały kluczowe dla współdziałania naukowo-biznesowego sfery województwa. W ostatnim etapie zdefiniowano inteligentne specjalizacje i wyszczególniono te wyłonione dla regionu lubuskiego.

Współdziałanie naukowo-biznesowe w świetle literatury przedmiotu

Współdziałanie związane jest z wchodzeniem współdziałających organizacji w interakcje z otoczeniem. W czasach otoczenia zmiennego, cechującego się dużą zmiennością i dynamiką istotne jest zarządzanie relacjami. Zaczyna ono mieć duże znaczenie na gruncie naukowo-biznesowym, gdzie stać się może bodźcem zwiększania innowacyjności.

Współdziałanie jest pojęciem obejmującym szeroki zakres form interakcji organizacji z otoczeniem. Analiza wykonana na podstawie przeglądu literatury wykazała, że rzadko formułuje się jego zwięzłą definicję. Częściej można się spotkać z opracowaniami dotyczącymi relacji, w jakich ono się przejawia. „Współdziałanie to wielopodmiotowe działanie zmierzające do osiągnięcia wzajemnie niesprzecznych celów” (Klimas, 2013, s. 185-186). Zdaniem Jagody (2006, s. 199) jest to pojęcie związane z wchodzeniem przedsiębiorstw w różnorodne związki o charakterze niejednorazowym. Nie mają one też charakteru transakcji rynkowych.

Literatura przedmiotu wskazuje, że współdziałanie można rozpatrywać w szerszym lub węższym kontekście. Ten pierwszy definiuje współdziałanie jako współistnienie jednostek bez wskazanego kontekstu i zachodzących interakcji. Cechą charakterystyczną takowego współdziałania jest współistnienie na rynku obok siebie minimum dwóch podmiotów bez potrzeby zachodzenia jakiegokolwiek interakcji między nimi. Aspekt wąski zwraca uwagę na to, że aby zachodziło współdziałanie między organizacjami, konieczne jest występowanie więzi międzyorganizacyjnych (Ujda-Dyńska, 2011, s. 267).

Współdziałanie przyjmuje dwojaką formę. Pierwszą z nich jest współdziałanie przyjmujące charakter współpracy, drugą z kolei konfrontacji. Współpraca obejmuje zadania nastawione na wzajemność relacji oraz jej intencją jest zaistnienie kooperacji między współdziałającymi podmiotami. Konfrontacja z kolei jest wynikową działań mających charakter rywalizacji czy też walki między współdziałającymi podmiotami (Kozuch, 2011, s. 110).

Z punktu widzenia współpracy i współdziałania ukierunkowanego na relacjach naukowo-biznesowych dwóch grup interesu o różnych specyfikach działalności rosnąć może znaczenie koncepcji wspólnego uczenia się. Wraz z pogłębianiem się więzi i rozwojem działalności pojawiła się potrzeba zarządzania działalnością B+R (Furmańczyk i Kaźmierczyk, 2017). Ponieważ koncentruje się ona na dwóch grupach (naukowej i biznesowej), potrzebna jest metodyka zarządzania B+R akcentująca obie z nich. Ewolucja technologiczno-informatyczna wymusiła konieczność modyfikacji tychże metod, przez co – na podstawie dekad i rozwoju

technologicznego – powstały generacje (tabela 1), które ukazują ewolucję działalności B+R w horyzoncie czasowym.

Tabela 1. Generacje metod zarządzania działalnością B+R

Pierwsza generacja	Druga generacja	Trzecia generacja	Czwarta generacja
1950-1960	1970-1980	II połowa lat 80-tych	II połowa lat 90-tych
Rozdzielenie działalności B+R od działalności produkcyjnej Finansowanie sfery B+R z wpływów działalności handlowej i produkcyjnej	Płatne świadczenie usług B+R na rzecz macierzystego przedsiębiorstwa Koncentracja prac w komórkach B+R na rozwiązywaniu konkretnych problemów Kontrakty i prace na rzecz całego przedsiębiorstwa	Integracja sfery B+R ze strategią przedsiębiorstwa Pełna współpraca oraz wymiana informacji z pozostałymi komórkami przedsiębiorstwa	Tworzenie tzw. sieci organizacji, zgodnie z koncepcją realizacji faz cyklu B+R lub zadań według struktury produktu

Źródło: (Roussel, Saad i Erickson, 1991, s. 54).

Z zestawienia widać, że przedsięwzięcia B+R mają coraz większy zasięg w działalności przedsiębiorstwa i są częścią integracyjną jego działów. Jednocześnie badania wskazują na wiele problemów na drodze współpracy nauki i biznesu (Furmańczyk i Kaźmierczyk, 2017). Zauważalne jest, że strefa B+R w latach pięćdziesiątych XX wieku na drugi plan bieżącej działalności odsuwała tego typu przedsięwzięcia. W latach siedemdziesiątych zauważalna być zaczęła jej komercjalizacja na rzecz konkretnych studiów przypadków. Rola działalności B+R zyskiwała na znaczeniu w latach osiemdziesiątych. Obejmowała ona coraz szerszy zasięg jego struktury. W latach dziewięćdziesiątych powstawały specjalne komórki dedykowane działalności innowacyjnej. Przypuszczać można, że związane jest to z dynamicznym rozwojem technologicznym. Założyć trzeba, że generacje te w dalszym ciągu ewoluują.

Przedsięwzięcia badawczo-rozwojowe opierają się na synergii prowadzenia wysoce innowacyjnych badań opartych na technologiach, których źródłem stać się powinny przedsiębiorstwa. Współpraca przedsiębiorstw z ośrodkami naukowymi zwiększa szanse na wdrożenie innowacji, które stanowić będą nowość w skali świata (Badillo, Galera i Serrano, 2017, s. 126; Furmańczyk i Kaźmierczyk, 2017). Sfera badawczo-rozwojowa wraz z postępującym wzrostem znaczenia innowacji zaczęła się komercjalizować. W związku z tym zwiększeniu ulegał zakres tego typu działań w działalności przedsiębiorstwa. Ewolucja koncepcji przedsięwzięć sprawiła, że współcześnie źródłem innowacji jest synergia przedsiębiorstw z otoczeniem.

Współdziałanie naukowo-biznesowe w województwie lubuskim

Województwo lubuskie położone jest w zachodniej części Polski, na pograniczu polsko-niemieckim. Posiada ono – według danych na rok akademicki 2018/2019 – siedem uczelni wyższych. Do publicznych zalicza się dwie macierzyste – Uniwersytet Zielonogórski oraz Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim. Funkcjonują też dwie jednostki spoza województwa – Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wielkopolskim AWF im. E. Piaseckiego w Poznaniu i Collegium Polonicum UAM w Poznaniu. Z dniem 30 września 2018 dnia działalność zakończyła gorzowska filia Uniwersytetu Szczecińskiego. Do uczelni niepublicznych zalicza się trzy: Łużycką Szkołę Wyższą im. J.B. Solfy w Żarach, Wyższą Szkołę Biznesu w Gorzowie Wielkopolskim, Wyższą Szkołę Zawodową w Gorzowie Wielkopolskim (wcześniej zlokalizowana w Kostrzynie nad Odrą). Uczelnią wyższą o największym popycie wśród studentów jest Uniwersytet Zielonogórski, który kształci 70% lubuskich studentów (Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego, 2019, s. 9).

W celu funkcjonowania w gospodarce inteligentnych specjalizacji powstał strategiczny dokument Program Rozwoju Innowacji. Jest on dokumentem diagnostyczno-strategicznym, w którym to przeprowadzona jest diagnoza parametrów społeczno-demograficznych oraz gospodarczych województwa lubuskiego. Sformułowane zostały one w postaci analizy SWOT, która rozpatruje mocne i słabe strony województwa oraz jego szanse i zagrożenia w analizowanym obszarze. Z uwagi na tematykę artykułu analizie poddano dwa kluczowe dla współdziałania naukowo-biznesowego obszary: innowacyjności, przedsiębiorczości i otoczenia biznesu oraz edukacja, wiedza, nauka.

Analiza innowacyjności, przedsiębiorczości i otoczenia biznesu wskazuje, że do największych atutów województwa lubuskiego zaliczono przedsiębiorcze tradycje w regionie, lokalizację pod względem geograficznym – bliskość atrakcyjnych pod względem gospodarczym rynków zbytu, łatwe nawiązywanie współpracy w zakresie innowacji, inicjatywy klastrowe o charakterze oddolnym, wysoki poziom przedsiębiorczości. Do słabych cech województwa lubuskiego zaliczono: brak wśród instytucji otoczenia biznesu elastycznego podejścia do potrzeb rynku oraz ich zlokalizowanie w większych miejscowościach, przyzwyczajenia związane ze stosowaniem niskich technologii, niska liczba studentów kształcących się na kierunkach technicznych oraz brak lokalnego kapitału. Do jednej z największych szans województwa zaliczono środki inwestycyjne pochodzące z Unii Europejskiej, spójność lubuskich inteligentnych specjalizacji z tymi wyłoniłymi dla Unii

Europejskiej, podejmowanie w ramach inicjatywy Horyzont 2020 działań wspierających budowanie sieci powiązań. Wśród zagrożeń wynikających z otoczenia dla województwa lubuskiego w zakresie innowacyjności, przedsiębiorczości i otoczenia biznesu zaliczyć można brak stabilizacji prawnej, transfer młodej kadry pracowniczej do innych regionów lub krajów, położenie nieopodal większych aglomeracji jak Poznań czy Wrocław (Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego, 2018, s. 11).

Analiza obszaru edukacja, wiedza i nauka wśród sił województwa lubuskiego wskazuje wysoce rozwiniętą infrastrukturę edukacyjną, dobre wyniki osiągane podczas egzaminów zewnętrznych, stale zwiększającą się liczbę miejscowych naukowców, inicjatywy dydaktyczne jak kształcenie dualne, pojawianie się centrów innowacji i spółek celowych występujących na uczelniach. Do słabości zaliczyć można niski poziom kształcenia w kierunkach technicznych, niewystępowanie współpracy szkół z przedsiębiorstwami, niski poziom kształcenia na uczelniach wyższych i nieprzystosowanie go do realiów gospodarczych, brak wysoce wykwalifikowanej kadry naukowej, której to usługi wypożyczane być muszą z innych regionów. Istotną słabą stroną z punktu widzenia innowacji jest brak badań przemysłowych na szeroką skalę. Szansy upatruje się w akcentowaniu innowacji w polityce regionalnej oraz wzmocnieniu systemu kształcenia zawodowego w Polsce. Zauważono, że rośnie liczba i jakość działań o charakterze współpracy naukowo-biznesowej. Powstaje coraz więcej inicjatyw współpracy szkół oświatowych z uczelniami wyższymi. Szansy dla takowych działań upatrywać można również w akcentowaniu współpracy nauka-biznes. Z kolei zagrożeniem dla województwa jest jego peryferyjna lokalizacja, a co za tym idzie pomijanie go w inwestycjach na naukę na szczeblu krajowym i na mapie drogowej infrastruktury badawczej (Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego, 2018, s. 15).

Niniejsza diagnoza ujawniła, że województwo lubuskie posiada potencjał naukowo-badawczy. Posiada też potrzebne ku temu zasoby, jednak można wnioskować, że problem dotyczy opracowania *know-how* dedykowanego województwu lubuskiemu z wykorzystaniem jego atutów. Głównym atutem województwa lubuskiego jest jego lokalizacja pod względem bliskości rynków zbytu. Nie zaakcentowano tu importu innowacji. Bliskość geograficzna uczelni wyższych i podmiotów gospodarczych ma dodatni wpływ na otwartość i skłonność do współpracy (Laursen, Reichtein i Salt, 2011, s. 507). Przygraniczna lokalizacja wzmaga również odpływ wysoko wykształconej młodej kadry. Stanowi to zagrożenie dla

województwa w kwestii współdziałania naukowo-biznesowego, ponieważ dostępna jest szeroka oferta badawczo-naukowa europejskich uczelni.

Inteligentne specjalizacje województwa lubuskiego – geneza i charakterystyka

Zadaniem Unii Europejskiej jest integrować gospodarczo zrzeszone w niej kraje. Na przestrzeni lat pojawiało się wiele inicjatyw pobudzających gospodarki krajów członkowskich do rozwoju. Postępująca globalizacja oraz rozwój technologiczny był motywatorem do modyfikacji strategii prorozwojowej wśród krajów członkowskich. Stąd powstała idea inteligentnych specjalizacji – wyłonionych na podstawie diagnozy najbardziej konkurencyjnych segmentów gospodarki. „Inteligentne specjalizacje opierają się na idei, że inteligentna polityka innowacyjna może zwiększyć zdolność innowacyjną danego obszaru oraz wiedzę lokalną w zakresie produkcji i wykorzystania wiedzy, działając na lokalnych uwarunkowaniach, a także wykorzystując mocne i słabe strony już istniejących wzorców innowacyjnych w każdym regionie. Podstawę rozwoju opartego na inteligentnych specjalizacjach stanowi polityka [...] skoncentrowana terytorialnie ze szczególnym uwzględnieniem innowacji w procesie rozwoju” (Murzyn, 2018, s. 243).

Inteligentne specjalizacje są koncepcją zwiększania konkurencyjności regionów występujących na terenie Unii Europejskiej. Mają one swoje źródło w strategii „Europa 2020” przyjętej przez Unię Europejską. Akcentuje ona działania sprzyjające rozwojowi gospodarczemu. Strategia ta postuluje trzy rodzaje wzrostu, na które kładziony jest akcent zmierzający do jej realizacji (Sulmicka, 2011, s. 175):

1. Smart growth – *inteligentny wzrost* – rozwój gospodarki koncentrujący się na wiedzy i innowacji. Omawiany wzrost będzie stanowić wartość dodaną dla tych procesów. Celem działań jest stworzenie jak najszybszego systemu transferu wiedzy teoretycznej i implementowanie jej na praktyczną stanowiącą wartość dla przedsiębiorców. Działanie to wpisuje się również w koncepcje podnoszące jakość edukacji.
2. Sustainable growth – *trwały i zrównoważony wzrost* – niskoemisyjność i efektywność zasobowa „zielonej” gospodarki. Stanowi to szansę na stworzenie nowych miejsc pracy oraz zapewnienie wzrostu gospodarczego. Jest to istotne dla Unii Europejskiej, której priorytetem jest pozycja lidera w rozwoju gospodarczym koncentrującym się na dziedzinach takich jak technologie środowiskowe, czy ochrona środowiska naturalnego.
3. Inclusive growth – *wzrost sprzyjający społecznemu włączeniu* – działania opierające się na wspieraniu wysokiego poziomu zatrudnienia, który zapewnia spójność gospodarczą,

społeczną i terytorialną. Jednocześnie wsparcie wysokiego zatrudnienia zapewnia przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu.

Wdrożeniu powyższych zasad na obszar regionalny ma sprzyjać koncepcja 4C składająca się z czterech elementów: wyborów, przewag konkurencyjnych, masy krytycznej i wspólnego przywództwa. Część dotycząca wyborów (*choices*) określa priorytety inwestycyjne, które muszą spełniać wymóg cech przedsiębiorczości w zakresie wyznaczonych regionalnych inteligentnych specjalizacji. Przewagi konkurencyjne (*competitive advantage*) mają być budowane w oparciu o zsynchronizowanie regionalnych specjalizacji i inspirowanie do łączenia sektorów nauki i biznesu. Sprzyjaniu rozwojowi klastrów i wspieraniu współpracy międzysektorowej ma służyć obszar masy krytycznej (*critical mass*). Element wspólnego przywództwa (*collaborative leadership*) ma za zadanie włączyć w procesy proinnowacyjne ostatecznych odbiorców tych procesów (Foray, Goddard, Belldarain, Landabaso i McCann, 2012, s. 17).

Tabela 2. Inteligentne specjalizacje województwa lubuskiego

Obszar specjalizacji województwa lubuskiego	Wyszczególnienie
Zielona gospodarka	Technologie środowiskowe Usługi środowiskowe Biogospodarka Inne branże wspomagające (np. sektor ICT, przemysł metalowy, procesy logistyczne)
Zdrowie i jakość życia – eko-rozwój	Technologie medyczne Wyspecjalizowane formy turystyki Produkty regionalne Usługi medyczne (szczególnie profilaktyka i rehabilitacja) Zdrowa i bezpieczna żywność (sektor rolno-spożywczy) Inne branże wspomagające (np. sektor ICT, przemysł metalowy, procesy logistyczne)
Innowacyjny (nowoczesny) przemysł tradycyjny – zrównoważony rozwój	Przemysł metalowy Przemysł motoryzacyjny Przemysł drzewny Przemysł papierniczy Przemysł wydobywczy Przemysł meblarski
Współpraca i kooperacja biznesowa	Współpraca i kooperacja międzynarodowa Sektor ICT Usługi doradcze i consultingowe Klasy Instytucje otoczenia biznesu, jednostki B+R, jednostki naukowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Lubuskie Regionalne Obserwatorium Terytorialne, 2015, s. 43-56).

Województwo lubuskie posiada cztery obszary inteligentnych specjalizacji (tabela 2). Zostały one wyłonione na podstawie cech charakterystycznych regionu, jakimi są wysoki poziom występowania środowiska naturalnego w strukturze regionu, czy też rozwinięta działalność rolno-spożywcza.

Dla województwa lubuskiego wyłonione zostały cztery obszary inteligentnych specjalizacji: zielona gospodarka, zdrowie i jakość życia (eko-rozwód), innowacyjny (nowoczesny) przemysł tradycyjny (zrównoważony rozwój) oraz współpraca i kooperacja biznesowa. W ramach zielonej gospodarki wyszczególnia się działania wspierające technologie i usługi środowiskowe oraz biogospodarkę. Promocja zdrowia i jakości życia opiera się na promowaniu zdrowego stylu życia jako środka zmniejszającego stopień zachorowalności i zwiększania długości życia. Innowacyjny (nowoczesny) przemysł tradycyjny ma za zadanie wspierać innowacje w przemysłach typu: metalowego, motoryzacyjnego, drzewnego, papierniczego, wydobywczego i meblarskiego. Specjalizacja ta ma za zadanie unowocześniać i upraszczać procesy produkcyjne. Obszar wspierający współpracę i kooperację biznesową akcentuje współpracę o charakterze międzynarodowym, sektor technologii informacyjno-komunikacyjnych, usługi doradcze i consultingowe, klastry oraz instytucje otoczenia biznesu i naukowe. Można zauważyć, że w tym obrębie wspierane są działania sprzyjające inicjatywom naukowo-biznesowym, a w szczególności integrujące oba te środowiska. Można przypuszczać, że istnieje otwartość w kwestii włączania do prawie wszystkich obszarów specjalizacji innych branż wspomagających, za którymi kryją się m.in. technologie informacyjno-komunikacyjne (ICT), przemysł metalowy, procesy logistyczne. Duży udział w wyłonionych specjalizacjach ma przemysł, co jest dobrym prognostykiem dla sektorów nauki i biznesu – koncentracja ich współpracy na tej branży przynosi największe korzyści dla przedsiębiorstw (Odenhalova i Pirozek, 2013, s. 3095-3105).

Wyłonione przez Departament Rozwoju Regionalnego Województwa Lubuskiego specjalizacje mogą inspirować do zmian w przedsiębiorstwach. Zamysłem tychże specjalizacji jest to, że przedsiębiorstwa w swej działalności będą bardziej akcentować aspekty ekologiczne, prozdrowotne; będą motywować mieszkańców województwa do zdrowego stylu życia. Takowy ciąg przyczynowo-skutkowy może pobudzić przedsiębiorczość lubuszan do zakładania działalności gospodarczej mieszczącej się w zakresie obszarów inteligentnych specjalizacji wyłonionych w województwie lubuskim.

Zakończenie

Przedsiębiorstwa mają wpisane w podstawową działalność zadania o charakterze inteligentnych specjalizacji. Synergia takich atutów województwa jak poziom przedsiębiorczości i łatwość nawiązywania przez przedsiębiorstwa współpracy innowacyjnej oraz powstałe centra innowacji i kształcenie dualne mogą sprawić, że nawiązywanie współpracy dla dwóch środowisk będzie stanowić bazę do nawiązania wspólnych działań wzmacniających inteligentne specjalizacje. Inteligentne specjalizacje województwa lubuskiego są elementem nadającym kierunek podstawowej działalności przedsiębiorstw, mogą też kierunkować modyfikacje w zakresie ich działalności i inspirować do wdrażania proinnowacyjnych zmian. Hipoteza brzmiąca: inteligentne specjalizacje województwa lubuskiego w synergii z jego mocnymi stronami wspierają pogłębienie współdziałania naukowo-biznesowego została potwierdzona. Badania przeprowadzone na potrzeby wyselekcjonowania obszarów potwierdzają tę hipotezę, uznając wysoce rozwinięte technologie oparte na badaniach i rozwoju za startery rozwoju województwa. Szczególnie duże znaczenie będą miały uczelnie prowadzące badania w zakresie technologii środowiskowych. Wyniki badań ujawniły również, że z punktu widzenia rozwoju technologii medycznych najistotniejszy jest rozwój innowacyjności, której źródło tkwi w edukacji i badaniach naukowo-rozwojowych. Diagnoza współpracy naukowo-biznesowej (Bąk i Kulawczuk, 2009, s. 21) potwierdza tę regułę, ponieważ jedną z częściej wykorzystywanych przez obie strony form współpracy są praktyki i staże dedykowane studentom. Przewidzieć można, że specjalizacje opierające się na wysokich technologiach (dotyczące środowiska naturalnego, medycyny) będą inicjatorem długofalowych relacji naukowo-biznesowych. Można zarekomendować stworzenie modelu współdziałania naukowo-biznesowego akcentującego elementy konkurencyjności województwa. W tym przypadku ich funkcję spełniać będą inteligentne specjalizacje. W dalszej perspektywie kolejne badania oscylujące wokół tej problematyki badawczej powinny koncentrować się na stworzeniu modelu współpracy naukowo-biznesowej, w którym powinny być umieszczone inteligentne specjalizacje województwa lubuskiego.

Bibliografia

Badillo, R.E., Galera, F.L. i Serrano, R.M. (2017). Cooperation in R&D firm size and type of partnership: Evidence for the Spanish Automotive industry. *European Journal of Management and Business Economics*, 26(1), s. 123-143.

- Bąk, M. i Kulawczuk, P. (2009). *Warunki skutecznej współpracy pomiędzy nauką a przedsiębiorstwami*. Warszawa: Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym.
- Foray, D., Goddard, J., Belldarain, X.G., Landabaso, M. i McCann, P. (2012). *Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations Smart Specialisation Platform (RIS3)*. Bruksela.
- Furmańczyk, J. i Kaźmierczyk, J. (2017). Zaangażowanie biznesowe pracowników naukowych (na przykładzie Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu). *Studia Oeconomica Posnaniensia*, 5, s. 100-117.
- Jagoda, H. (2006). Formy współdziałania małych przedsiębiorstw. W: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania przedsiębiorczości – aspekty ekonomiczne i antropologiczno-społeczne*. Tarnobrzeg: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.
- Klimas, P. (2013). Uwarunkowania skutecznej współpracy międzyorganizacyjnej. Governance – korporacje, instytuty publiczne, sieci. *Studia Ekonomiczne*, 114, s. 185-198.
- Kożuch, B. (2011). *Skuteczne współdziałanie organizacji publicznych i samorządowych*. Kraków: Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.
- Laursen, K., Reichtein, K.T. i Salt, T. (2011). Exploring the Effect of Geographical Proximity and University Quality and University-Quality Collaboration in the United Kingdom. *Regional Studies*, 45(4), s. 507-523.
- Lubuskie Regionalne Obserwatorium Terytorialne (2015). *Inteligentne specjalizacje województwa lubuskiego*. Zielona Góra.
- Murzyn, D. (2018). *Kierunki wpływu funduszy Unii Europejskiej na rozwój inteligentny, zrównoważony i sprzyjający włączeniu społecznemu w Polsce po 2006 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Odenhalova, P. i Pirozek, P. (2013). The University-industry cooperation and its practical application in the Czech Republic. *Procedia Social and Behavioral Science*, 106, s. 3095-3105.
- Roussel, P.A., Saad, N.K. i Erickson, T.J. (1991). *Third generation R&D*. Boston: Arthur D. Little Inc., Harvard Business School Press.

- Sulmicka, M. (2011). Strategia „Europa 2020” – postlizbońska polityka rozwoju Unii Europejskiej. *Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego / Szkoła Główna Handlowa*, nr 85, s. 169-190.
- Ujda-Dyńska, B. (2011). Współdziałanie gospodarcze małych i średnich przedsiębiorstw – zakres i formy. *Strategiczne i operacyjne problemy rozwoju i wzrostu przedsiębiorstwa*, 218, s. 266-273.
- Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego (2018). *Program Rozwoju Innowacji Województwa Lubuskiego*. Zielona Góra.
- Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego (2019). *Diagnoza społeczno-gospodarcza województwa lubuskiego*. Zielona Góra.

Renata Maciejewska

ORCID: 0000-0003-0008-389

r.maciejewska@wez.uz.zgora.pl

Uniwersytet Zielonogórski

Barbara Maciejewska

ORCID: 0000-0002-8605-5445

bmaciejewska00@gmail.com

Uniwersytet Zielonogórski

Natalia Maria Maciejewska

natamaciejewska2001@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2379-1055

Uniwersytet Zielonogórski

<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2020.170>

Open Access, CC BY-NC-ND 4.0

Cytowanie: Maciejewska, R., Maciejewska, B. i Maciejewska, N.M. (2020). Inteligentne specjalizacje a współdziałanie naukowo-biznesowe w województwie lubuskim. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 12, s. 63-82.

Anomia pracownicza – zjawisko patologiczne w sytuacji pracy

Abstrakt

Anomia pracownicza jest jednym z problemów, których skala i dynamika nie zostały dokładnie rozpoznane. Działy HR, które doświadczają zjawiska anomii, ale nie mają spójnej metody jej kontrolowania nie posiadają strategicznego planu obejmującego kompleksowe i skoordynowane działania, których celem jest rozwiązywanie problemów związanych z anomią pracowniczą. Podstawą efektywnego przeciwdziałania anomii pracowniczej i pomocy organizacjom już nią dotkniętym jest właściwe rozpoznanie problemu. W kontekście zarządzania przedsiębiorstwem anomię pracowniczą należy rozumieć jako systematyczne występowanie u pracowników lub częściej w grupach pracowniczych zachowań doprowadzających organizację do wymiernych strat finansowych.

W artykule zaprezentowano niewielki fragment wyników badań własnych przeprowadzonych wśród pracowników z terenu województwa lubuskiego. Celem ogólnym badań była diagnoza zjawiska anomii pracowniczej. Cele szczegółowe określają pytania badawcze odnoszące się do rodzajów zachowań anomijnych ich motywów oraz usprawiedliwień stosowanych przez respondentów. Badania przeprowadzono metodą kwestionariuszową, techniką badawczą był indywidualny wywiad bezpośredni, przebiegający z wykorzystaniem standaryzowanego kwestionariusza wywiadu jako narzędzia badawczego.

Według respondentów źródeł nieuczciwych zachowań pracowników wobec pracodawców należy doszukiwać się w braku doceniania przez przełożonych oraz niezadowoleniu z wysokości wynagrodzenia. Ponadto stwierdzono, że badani pracownicy zdają sobie sprawę z okradania swojego pracodawcy jednocześnie nie dostrzegają w swoim zachowaniu niczego nagannego stosując usprawiedliwienia. Uzupełnieniem prezentowanych badań ilościowych są trwające badania jakościowe, które pozwalają dotrzeć do świata znaczeń badanych, który zazwyczaj nie jest ujawniany w badaniach ilościowych.

Słowa kluczowe: zarządzanie; anomia pracownicza; organizacja; dewiacje pracownicze

Employee anomy – a pathological phenomenon in a work situation

Abstract

Employee anomy is one of those problems whose scale and dynamics have not been accurately recognized. HR departments that experience the phenomenon of anomy, but do not have a consistent method of controlling it, do not have a strategic plan that includes comprehensive and coordinated actions aimed at solving problems related to employee anomy. The basis for effective prevention of employee anomy and assistance to organizations already affected by it is proper recognition of the problem. In the context of company management, employee anomy should be understood as the systematic occurrence of employees or more often in groups of employees behaviors that lead the organization to measurable financial losses. According to the research of Polish Employers of Poland, the main barrier to the increase in productivity and quality of work in Poland is the employee anomia socially inherited from real socialism, which blocks the emergence of an employee ethos and the resulting self-control.

The article presents a small fragment of the results of own research conducted among employees from the Lubuskie Voivodeship. The general purpose of the research was to diagnose the phenomenon of employee anomy. Specific objectives set out research questions related to types of anomic behavior of their motives and justifications used by respondents. The research was carried out using the questionnaire method, the research technique was an individual direct interview using the standardized interview questionnaire as a research tool. According to respondents, sources of dishonest behavior of employees towards employers should be traced to the lack of appreciation by superiors and dissatisfaction with the amount of remuneration. In addition, it was found that the surveyed employees are aware of robbing their employers at the same time they do not see anything reprehensible in their behavior using justifications. The presented quantitative research is complemented by ongoing qualitative research that allows you to reach the world of respondents' meanings, which is usually not disclosed in quantitative research, understanding the perspective of the entities surveyed, reaching their point of view.

Keywords: management; employee anomy; organization; deviant workplace behaviors

JEL: M00, M1, M12

Wstęp

Zjawisko nierespektowania prawa, łamania zasad etycznych i postępowanie wbrew powszechnie uznawanym wartościom stanowi od stuleci przedmiot badań naukowców z różnych dziedzin. Zdaniem Marka Kosewskiego, Polska – leżąc w kręgu kulturowym Europy Środkowej – przez dziesiątki lat doświadczała realnego socjalizmu, na którego podłożu wykształciła się „*anomia sovietica*” (Kosewski, 2012, s. 5). Praca przestała być wartością autoteliczną została pozbawiona swojego moralnego znaczenia, stała się jedynie instrumentem służącym do zaspokajania potrzeb, a także narzędziem kontroli społecznej. Socjalizm zrodził szereg patologicznych nawyków związanych z kulturą zarządzania i świadomością społeczną pracowników i pracodawców. Powszechne było przyzwolenie społeczne dla kradzieży i oszustw w zakładzie pracy, wykorzystywania urządzeń i surowców

zakładu do prywatnej działalności. Pomimo upadku socjalizmu w 1989 roku obecnie nadal utrzymuje się niska moralność pracy. Szybkie tempo zmian warunków społeczno-ekonomicznych nie pociąga za sobą zauważalnych zmian postaw uczestników rynku pracy (Maciejewska, 2017, s. 160-162). Według badań Polskich Pracodawców RP główną barierę wzrostu wydajności i jakości pracy w Polsce stanowi dziedziczona społecznie po realnym socjalizmie anomia pracownicza, która blokuje powstanie etosu pracowniczego i wynikającej z niej samokontroli (Turek i Wojtczuk-Turek, 2011, s. 128-130). Wydaje się, że anomia pracownicza jest zjawiskiem dziedziczonym z pokolenia na pokolenie. Wprawdzie ewoluuje i przybiera coraz to nowe formy, na przykład anomii szkolnej, ale nadal trwa.

Współczesna gospodarka rynkowa implikuje powstanie nowego rodzaju relacji pomiędzy pracodawcą, a pracownikami opartych na wzajemnej lojalności i zaufaniu. Uwzględniając sytuację przejścia z jednego systemu społecznego do drugiego obowiązujący system norm może stać się zdeintegrowany i konfliktowy. W kontekście zarządzania przedsiębiorstwem można zaobserwować anomię pracowniczą rozumianą jako systematyczne występowanie u pracowników lub częściej w grupach pracowniczych zachowań doprowadzających organizację do wymiernych strat finansowych (Ambroziak i Maj, 2013, s. 13).

W artykule podjęto próbę charakterystyki anomii pracowniczej, wskazania jej źródeł, a także zaprezentowano niewielki fragment wyników badań własnych przeprowadzonych wśród pracowników z terenu województwa lubuskiego. Celem artykułu było udzielenie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Jakich zachowań anomijnych dopuszczają się pracownicy?
2. Jakie są główne motywy zachowań anomijnych?
3. Czy istnieją różnice między pracującymi kobietami i mężczyznami ze względu na psychospołeczne motywy zachowań anomijnych?
4. Jakie są najczęstsze usprawiedliwienia pracowników dopuszczających się zachowań anomijnych?

Warto zwrócić uwagę, że w literaturze krajowej jest niewiele opracowań, które dokonują kompleksowego omówienia zjawiska anomii pracowniczej (w stosunku do piśmiennictwa na temat anomii w ogóle). Na tę lukę badawczą zwracają uwagę (Ambroziak i Maj, 2013; Ambroziak i Kosewski, 2012; Żuber, 2009; Macko, 2009; Lewicka, 2011; Czainska, 2018). Zaprezentowany zarys wiedzy na temat anomii pracowniczej jest efektem studiów literatury polskiej oraz anglojęzycznej. Przedmiotem analizy były w szczególności artykuły naukowe dostępne w bazach danych Ebsco, Emerald, ProQuest.

Anomia jako kategoria teoretyczna

Pojęcie anomii zostało wprowadzone do języka socjologii za sprawą Emila Durkheima (*O podziale pracy społecznej; Samobójstwo*) i znajduje się w kanonie podstawowych pojęć socjologicznych. Przełom wieku XIX i XX to we Francji czas społecznych, politycznych i gospodarczych przemian; to także kryzys humanistyki i charakterystyczna dla tego okresu destrukcja podstaw ładu aksjonormatywnego społeczeństwa francuskiego. Teoria Durkheima miała dostarczyć praktycznych narzędzi przezwyciężenia kluczowych problemów społecznych charakterystycznych dla społeczeństwa industrialnego. Durkheim określał anomię jako stan, „w którym system normatywny traci koherencję i zamienia się w chaos. Drogowskazy działania – celów i środków – stają się nieostre, niejednoznaczne. Ludzie tracą poczucie co jest dobre, a co złe, co godne, co niegodne, do czego należy dążyć, a czego unikać, jakie metody są dozwolone, a jakie zakazane” (Sztompka, 2002, s. 275). Stan anomii to sytuacja, którą charakteryzuje między innymi brak wyraźnie określonych celów i nieograniczone aspiracje jednostek oraz stan dezorientacji normatywnej. Taka sytuacja spowodowana jest zbyt gwałtowną zmianą – poszerzeniem się lub zawężeniem potencjalnych możliwości działania (Besnard 1988, s. 93). Istota tak rozumianej anomii polega na nagłym pozbawieniu reguł i ograniczeń wyznaczających dotychczas możliwości i pułap dążeń jednostki.

Robert K. Merton (2002, s. 43) definiuje anomię jako konflikt w sposobie realizacji celów. Według autora przyczyny anomii z jednej strony wynikają z presji otoczenia na jednostkę do realizacji pewnych wartości i celów, która nie ma możliwości ich osiągnięcia za pomocą społecznie akceptowanych norm. Drugą przyczynę dostrzega Merton w sytuacji, w której mocno akcentowany jest cel, natomiast droga do jego osiągnięcia jest mniej istotna. Dochodzi wtedy do sytuacji, w której ważność celu przesłania drogę do jego osiągnięcia, co w konsekwencji powoduje demoralizację i wybór metody najszybszej, niekoniecznie zgodnej z powszechnie cenionymi normami i wartościami. Jego strukturalno-funkcjonalna koncepcja, według której anomię powoduje rozbieżność między akceptowanymi w danym społeczeństwie wartościami, a normami służącymi do ich osiągania, dostarcza pośrednio odpowiedzi na pytanie o źródła anomii z perspektywy rozumienia organizacji. Opisywany przez Mertona rozdzźwięk między celami a sposobami ich osiągnięcia odnosił się do kultury i zwyczajów panujących w społeczeństwie. Alogicznie kultura organizacyjna i panujące w organizacji normy zachowań i wartości mogą być przyczyną podobnego rozdzźwięku na poziomie organizacyjnym.

Anomia w znaczeniu nadanym mu przez E. Durkheima i R.K. Mertona oznacza, więc sytuację, w której jednostki przestają odróżniać zachowania dobre i pożądane społecznie od tych złych. To stan wzajemnej sprzeczności norm, stan niepewności w systemie aksjonormatywnym, spowodowany najczęściej jego transformacją.

Anomia pracownicza – mechanizmy i modele wyjaśniające

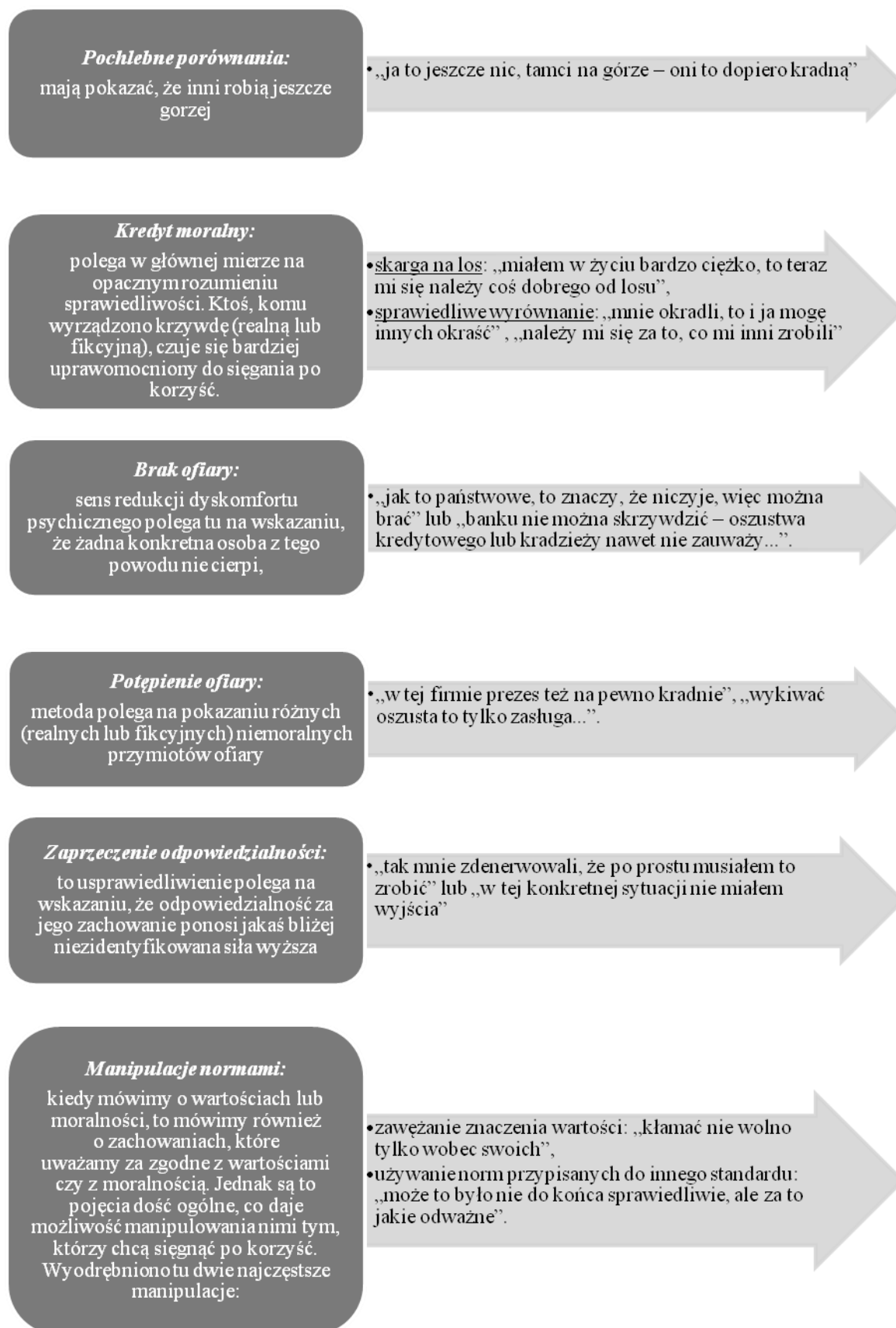
„Anomia pracownicza to niepisana społecznie umowa, która zezwala na zachowania nieuczciwe wobec pracodawcy – osoby zatrudnione mają poczucie, że w jakiejś konkretnej sytuacji można zachować się nierzetelnie, niemoralnie i nieetycznie” (Maj, 2012, s. 7). Anomia pracownicza to sytuacja, w której wartości, choć istnieją, nie są przestrzegane, a pracownicy mają poczucie, że istnieją wiarygodne usprawiedliwienia, które pozwalają oszukiwać pracodawcę (Ambroziak i Maj, 2013, s. 25). Anomia pracownicza to takie zachowanie pracownika, który w sytuacji pokusy kreuje usprawiedliwienia i ulega tejże pokusie, realizując korzyści wynikające z okoliczności (Żuber, 2009, s. 57-59). Istotą zjawiska jest nieidentyfikowanie przez pracownika sytuacji, w której oszukuje swojego pracodawcę jako negatywnej.

Diagnostując anomię pracowniczą należy zwrócić szczególną uwagę na procesy psychologiczne i specyficzne okoliczności. Kombinacja tych czynników może w sprzyjających warunkach wywołać działanie mechanizmów psychologicznych, umożliwiających dokonanie czynów moralnie nagannych (kradzieży, sprzeniewierzeń, fałszowania dokumentów, oszustw itp.) bez wyrzutów sumienia i bez poczucia winy ze strony pracownika. Kradzieże i nadużycia pracownicze są ważnym i bardzo powszechnym problemem, który przekłada się na realne straty finansowe każdej organizacji, a także prowadzi do spadku efektywności i zaangażowania pracowników (Maciejewska, 2017, s. 164-166). Przede wszystkim ludzie kradną wtedy, kiedy są wielokrotnie wystawiani na sytuację pokusy, którą można zdefiniować za M. Kosewskim jako sytuację, w której osiągnięcie jakiejś korzyści jest sprzeczne z osobiście znaczącą wartością (Kosewski, 2007, s. 23). Pozostawanie w sytuacji pokusy skutkuje u pracownika wystąpieniem konfliktu pomiędzy dążeniem do zachowania godności i zgodności z własnym systemem norm i zasad etycznych, a z drugiej strony z pragnieniem uzyskania w zaistniałej sytuacji własnych korzyści. Korzyści wchodząc w konflikt z cenionymi wartościami mogą tworzyć różne rodzaje sytuacji pokusy (pokusa pieniędzy, awansu, pozbycia się współpracownika etc.). Jeżeli organizacja funkcjonuje nieprawidłowo i nie ma nadzoru i kontroli zewnętrznej, która kontroluje zjawisko

anomalii pracowniczej, to pozostaje jeszcze inna forma autokontroli pracownika – sumienie (Maciejewska, 2017, s. 166-167). Sytuacja czynu niezgodnego z wyznawanymi wartościami powoduje u jednostki dyskomfort. Do jego zredukowania stosowane są usprawiedliwienia. Rozróżnia się ich dwa rodzaje: racjonalizacje oraz usprawiedliwienia uzgadniane społecznie. Racjonalizacje – lub inaczej samousprawiedliwienia – polegają na wewnętrznym tłumaczeniu przez pracownika nieetycznego i nagannego zachowania wobec swojego systemu aksjonormatywnego (wszyscy tak robią; nikomu nic złego nie zrobiłem; każdy na moim miejscu też wykorzystałby taką sytuację). Mechanizm racjonalizacji polega na poszukiwaniu obiektywnych, w poczuciu jednostki, argumentów usprawiedliwiających podjętą decyzję i zminimalizowaniu dyskomfortu psychicznego (Więcek-Janka, 2004, s. 313). Wysiłek włożony w budowanie samousprawiedliwień będzie tym większy, im naruszone zachowaniem wartości są ważniejsze dla poczucia własnej godności. Skuteczność tego rozwiązania nie jest najczęściej satysfakcjonująca dla pracownika, dlatego też musi on sięgać po usprawiedliwienia uzgadniane społecznie.

Usprawiedliwienia czerpią swoją wiarygodność z procesu społecznego ich uzgadniania. Są tworem tego procesu, stanowiącego swoistą sekwencję interakcji społecznych, w których uczestnicy uzgadniają znaczenia przypisywane pewnym prostym przekonaniom odnoszącym się do konkretnej, na ogół wspólnie doświadczanej sytuacji pokusy, nadając im przez to dużą zdolność redukcji wyrzutów sumienia. Wiarygodność usprawiedliwień powstaje w społecznym procesie poddającym się empirycznemu oglądowi. Usprawiedliwiającymi są często najbliżsi z rodziny, przyjaciele i koledzy w pracy (Kosewski, 2007, s. 43).

Anomia pracownicza szybko przenosi się ze stosunkowo niezbyt ważnych gatunkowo czynów na coraz wyższe poziomy zachowań nieetycznych. Najczęstsze nieuczciwe praktyki dotyczą m.in.: okradania pracodawcy z produktów, pozorowania pracy, używania mienia pracodawcy do celów prywatnych, wcześniejszego wychodzenia z pracy, załatwiania prywatnych spraw podczas godzin pracy, wynoszenia z pracy dobrego sprzętu i spisywanie go na straty w czasie remanentu, poświadczania nieprawdy w raportach, analizach, wykorzystywania kart rabatowych stałych klientów celem wynoszenia pieniędzy z kasy pracodawcy, robienia prywatnych zakupów na koszt klientów pracodawcy.

Rysunek 1. Typy usprawiedliwień uzgodnionych społecznie

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Ambroziak i Maj, 2013).

W tej sytuacji należałoby postawić pytanie czy opisane wyżej zachowania anomijne można zlikwidować zaostrażając kary? Odpowiedź brzmi: nie. Przesłanką, na której opiera się ta odpowiedź, wynika z obserwacji, że ludzie często z obawy przed karą powstrzymują się od korzystania w sytuacjach pokusy; zachowują się wówczas nie tyle uczciwie, co strachliwie (Maciejewska, 2017, s. 169). Wysoka punitivność i natężenie zewnętrznej kontroli zachowań prowadzą do tego, że anomia przyjmuje postać ukrytą. Ludzie nie zachowują się wówczas godnie – uczciwie, przyjaźnie, moralnie – lecz tylko tchórzliwie, lękliwie. Przestrzegają norm i zasad postępowania tylko ze strachu, a nie z przekonania (Kosewski, 2007, s. 23-29). Anomia ukryta ujawni się przy pierwszej okazji, gdy jednostki uznają, że już nic im za to nie grozi. Istotę anomii stanowią bowiem procesy psychologiczne i społeczne dochodzące do głosu w sytuacjach pokusy, zaś zachowanie naruszające wartości jest tylko wskaźnikiem jej istnienia i najważniejszym objawem. Nadzór i kontrola zewnętrzna jednostki lub grupy nie likwiduje anomii, lecz tylko czyni ją na czas kontroli uśpioną. Kontrola zewnętrzna zachowania pracowników, materialne karanie i nagradzanie ich zachowania nie likwiduje anomii, nie uczy zasad, norm i wartości ludzi dorosłych, a jedynie tworzy w organizacji pozorny ład i przejrzystość dla działań jednostkowych. Ma ponadto przeciwdziałać tworzeniu się w organizacji atmosfery, w której człowiekowi wybierającemu etyczne postępowanie odmawia się godności (Kosewski, 2007, s. 28). Jednocześnie należy pamiętać, że odwołanie się do technik godnościowych nie może być stosowane zamiast, lecz tylko obok kontroli zewnętrznej. Synergia tych dwóch czynników może kształtować zachowania zgodne z prawem, moralnością i etyką zawodową (Maciejewska, 2019, s. 163-165).

Metoda badania, narzędzie badawcze

Badania przeprowadzono metodą kwestionariuszową, techniką badawczą był indywidualny wywiad bezpośredni, przebiegający z wykorzystaniem standaryzowanego kwestionariusza wywiadu jako narzędzia badawczego. Kwestionariusz wywiadu składał się z 39 pytań (71 zmiennych). Do kwestionariusza dołączona została (jako materiał pomocniczy) ankieta dla ankietera, składająca się z 6 pytań. Innym materiałem pomocniczym do wywiadu były karty odpowiedzi. W badaniach zastosowano celowy dobór próby, ze względu na wysokie koszty realizacji próby losowej. Próba badawcza składa się z 300 pracowników, z którymi przeprowadzono wywiady na terenie Zielonej Góry (200 osób), Słubic (50 osób) i Międzyrzecza (50 osób). Wybór Zielonej Góry wynika z faktu pełnienia funkcji stolicy województwa. Pozostałe dwa ośrodki zostały dobrane ze względu na skrajne wskaźniki

bezrobocia na ich terenie: jeden z najniższych w województwie w przypadku Świebodzina i jeden z najwyższych – w przypadku Międzyrzecza. Ponadto znaczenie miał poziom uprzemysłowienia i liczba zakładów pracy na terenach objętych badaniami.

Ankieterzy przeprowadzali wywiady najczęściej korzystając z pomocy instytucji otoczenia biznesu (np. regionalnych i lokalnych agencji rozwoju, stowarzyszeń przedsiębiorców i osób działających na ich rzecz, izb gospodarczych, samorządów przedsiębiorców, fundacji i centrów wspierania przedsiębiorczości). Pewna część wywiadów została zrealizowana niezależnie od tych instytucji (np. w poczekalni ZUS, urzędach skarbowych). Jaki stopień reprezentatywności charakteryzuje omawianą próbę? Biorąc pod uwagę: (1) stosunkowo dużą próbę¹, (2) zróżnicowanie terytorialne, (3) zróżnicowanie rodzajów przedsiębiorstw – można szacować, że stopień reprezentatywności może być duży.

Próba o wielkości 300 osób pozwalała na przeprowadzenie w zdecydowanej większości analiz bez żadnych ograniczeń. Jednak wówczas gdy analizowano wyselekcjonowane fragmenty próby, zdarzały się przypadki, gdy liczebności (zwłaszcza w analizach dwuzmiennowych) były zbyt małe, aby bez poważnego ryzyka błędu, decydować się na wyciąganie wiążących wniosków. Wówczas z zasady rezygnowano z takich analiz, pozostając jedynie na poziomie analiz jednozmiennowych. Wszystkie analizy przeprowadzono z wykorzystaniem programu SPSS 18.

Analiza wyników badań własnych

Próba badawcza składa się z 300 osób pracujących, z którymi przeprowadzono wywiady na terenie Zielonej Góry (200 osób), Słubic (50 osób) i Międzyrzecza (50 osób). Łącznie zbadano 146 mężczyzn i 154 kobiet. Proporcje kobiet i mężczyzn w poszczególnych miastach były bardzo zbliżone (tabela 1).

Tabela 1. Struktura próby według miasta i płci

Wyszczególnienie			Miasto			Ogółem
			Zielona Góra	Nowa Sól	Międzyrzecz	
Płeć	Mężczyzna	N	98	24	24	146
		%	49,0	48,0	48,0	48,7
	Kobieta	N	102	26	26	154
		%	51,0	52,0	52,0	51,3

¹ Wielkość próby jest istotna dla reprezentatywności prób losowych, w przypadku prób celowych nie odgrywa aż tak dużej roli, niemniej w wielu przypadkach większa próba oznacza większe zróżnicowanie elementów ją tworzących, co nie pozostaje bez związku z reprezentatywnością.

Ogółem	N	200	50	50	300
	%	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Średnia wieku z badanej próbie to 36,6 lat. Najmłodszy respondent miał 18 lat, najstarszy – 77 lata. W próbie (tabela 2) znalazło się najwięcej osób z wykształceniem średnim (38,5%) oraz zawodowym (32,1%). Znacznie mniej z wykształceniem podstawowym (17,4%) lub wyższym (12%).

Tabela 2. Struktura próby według miasta i wykształcenia

Wyszczególnienie			Miasto			Ogółem
			Zielona Góra	Słubice	Międzyrzecz	
Poziom wykształcenia	Podstawowe	N	25	8	20	53
		%	12,5	16,0	40,0	17,7
	Zawodowe	N	58	19	19	96
		%	29,0	38,0	38,0	32,0
	Średnie	N	85	19	11	115
		%	42,5	38,0	22,0	38,3
	Wyższe	N	32	4	0	36
		%	16,0	8,0	0	12,0
Ogółem		N	200	50	50	300
		%	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

62,2% zbadanych pracowników to małżonkowie, 25,3% – kawalerowie lub panny, 5% – osoby rozwiedzione, 1% – pozostające w separacji, 4,3% – wdowy lub wdowcy, 2% – osoby kohabitujące. Osoby pracujące najczęściej własną sytuację finansową oceniały jako przeciętną (43%) lub dobrą (30%), rzadziej – jako złą (15,3%). Bardzo rzadko – jako bardzo złą (6,7%) lub bardzo dobrą (3,3%). Trzeba jednak pamiętać, iż tego typu oceny kształtują się nie tylko w oparciu o kryteria obiektywne, ale także (a może głównie) w zależności od grupy, z którą jednostka się porównuje. Na gruncie teorii grup odniesienia (w tym przypadku dotyczy grupy odniesienia porównawczego) można mówić o poczuciu względnego uprzywilejowania lub poczuciu względnego upośledzenia, w zależności od tego, czy jednostka porównuje się z grupą „usytuowaną” wyżej, czy niżej pod jakimś względem.

Ogólnie biorąc, pracujące kobiety oceniały lepiej swoją sytuację finansową niż pracujący mężczyźni. Jako bardzo dobrą lub dobrą swoją sytuację finansową oceniało 27,4% mężczyzn i 39,6% kobiet, zaś jako złą lub bardzo złą – 27,4% mężczyzn i 16,9% kobiet.

Tabela 3. Dokonywanie zachowań anomijnych a ocena własnej sytuacji finansowej

Wyszczególnienie	Ocena własnej sytuacji finansowej							Ogółem
	Bardzo dobra		Dobra	Przeciętna	Zła	Bardzo zła	Trudno powiedzieć	
Zachowania anomijne	N	22	70	101	43	42	22	300
	%	7,3	23,4	33,7	14,3	14,0	7,3	100

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Tabela 4. Motywy zachowań anomijnych według płci

Dlaczego dopuszczasz się zachowań anomijnych?		Płeć		Ogółem
		Mężczyzna	Kobieta	
Pracodawca nie docenia mnie należycie	N	53	65	118
	%	36,3	42,2	39,3
Moja rodzina musi jakoś żyć	N	20	19	39
	%	13,7	12,3	13,0
Za mało mi płacą, więc muszę sobie wyrównać	N	20	35	55
	%	13,7	22,8	18,3
Tylko głupi by nie skorzystał	N	19	13	32
	%	13,0	8,4	10,7
Wszyscy tak robią i nie chcę odstawać od grupy	N	18	13	31
	%	12,3	8,4	10,3
Nikt nie zbiednieje	N	16	9	25
	%	11,0	5,9	8,4
Ogółem	N	146	154	300
	%	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Analizując motywy nieuczciwych zachowań pracowników trzy najwyższe wskazania otrzymały motywy odnoszące się do braku docenienia pracownika przez pracodawcę oraz powodów finansowych (tabela 4). Rzadziej wskazywano na motyw odnoszący się do sprzyjającej okazji (10,7%), a także do solidarności grupowej (10,3%). Zestawiając otrzymane wyniki z deklarowaną przez respondentów oceną własnej sytuacji finansowej (tabela 3), można wnioskować, że motyw finansowy nie jest główną determinantą zachowań anomijnych, a raczej brak uznania pracowników w oczach pracodawcy. Najczęściej zachowań anomijnych dopuszczają się pracownicy o przeciętnej (33,7%) oraz o dobrej (23,4%), znacznie rzadziej o złej (14,3%) i bardzo złej (14%) sytuacji finansowej.

Interesujące, że zachowań nieuczciwych dopuszczają się także pracownicy, którzy zadeklarowali bardzo dobrą sytuację materialną (7,3%).

Bardzo ciekawe wyniki uzyskano w kwestii rodzaju zachowań nieuczciwych, których dopuszczają się badani pracownicy analizowanych pod kątem płci (tabela 5). Pracujący mężczyźni (44,5%) częściej niż pracujące kobiety (32,5%) deklarują wykorzystywanie służbowego sprzętu do spraw prywatnych. Zastanawiające jest to, że odwrotna sytuacja zachodzi w odniesieniu do kradzieży drobnego sprzętu biurowego, do której przyznaje się 24% mężczyzn i 37,7% kobiet. W sytuacji pozostałych nieuczciwych zachowań wyższe wskaźniki uzyskali mężczyźni, jedynie chodzenie na fikcyjne zwolnienia lekarskie oraz przedłużanie przerw w pracy częściej deklarowały kobiety.

Tabela 5. Rodzaj zachowań anomijnych według płci

Wyszczególnienie			Płeć		Ogółem
			Mężczyzna	Kobieta	
Jakich zachowań anomijnych dopuszczasz się najczęściej?	Korzystanie ze służbowego telefonu, sprzętu itp. w sprawach prywatnych	N	65	50	115
		%	44,5	32,5	38,3
	Wynoszenie z pracy tonerów, papieru, długopisów itp.	N	35	58	93
		%	24,0	37,7	31,0
	Przedłużanie przerw w pracy	N	14	16	30
		%	9,6	10,4	10,0
	Fikcyjne zwolnienia lekarskie	N	11	13	24
		%	7,6	8,4	8,0
	Nieefektywna praca	N	10	8	18
		%	6,8	5,2	6,0
	Wykonywanie czynności niezwiązanych z pracą	N	7	7	14
		%	4,8	4,5	4,7
	Zawyżanie kosztów w rozliczeniu delegacji	N	4	2	6
		%	2,7	1,3	2,0
Ogółem	N		146	154	300
	%		100	100	100

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

W toku badań analizie poddano także rodzaj zachowań anomijnych w rozróżnieniu na poszczególne kategorie zawodowe (tabela 6). Co ciekawe, każda z wyodrębnionych kategorii zawodowych charakteryzowała się innym specyficznym dla siebie zachowaniem anomijnym. Wśród wojskowych deklarowano najwięcej drobnych kradzieży sprzętu biurowego (36,7%), wysocy urzędnicy państwowi, członkowie organów przedstawicielskich, kadra kierownicza

przedsiębiorstw i organizacji przyznawała się do korzystania ze służbowego sprzętu w sprawach prywatnych (46,8%), podobnie specjaliści i wolne zawody (35,6%). Najwięcej fikcyjnych zwolnień odnotowano wśród techników i specjalistów średniego szczebla (46,2%), urzędników (27,1%) oraz robotników i kierowców (28,2%).

Tabela 6. Rodzaj zachowań anomijnych według kategorii zawodowych

Kategorie zawodowe		Rodzaj zachowań anomijnych*							Ogółem
		1	2	3	4	5	6	7	
Wojskowi	N	4	11	6	2	1	3	3	30
	%	13,3	36,7	20	6,7	3,3	10	10	10,0
Wysocy urzędnicy państwowi, członkowie organów przedstawicielskich, kadra kierownicza przedsiębiorstw i organizacji	N	22	7	4	2	3	5	4	47
	%	46,8	14,9	8,5	4,3	6,4	10,6	8,5	15,6
Specjaliści, wolne zawody	N	16	6	3	4	5	2	9	45
	%	35,6	13,3	6,7	8,9	11,1	4,4	20	15,0
Technicy i specjaliści średniego szczebla	N	3	2	2	12	2	3	2	26
	%	11,5	7,7	7,7	46,2	7,7	11,5	7,7	8,7
Urzędnicy	N	4	4	7	13	6	11	3	48
	%	8,3	8,3	14,6	27,1	12,5	22,9	6,3	16,0
Pracownicy usług osobistych i placówek handlowych	N	6	17	9	11	9	11	2	65
	%	9,3	26,2	13,8	16,9	13,8	16,9	3,1	21,7
Robotnicy zatrudnieni przy obsłudze maszyn, robotnicy taśmowi, kierowcy	N	3	2	4	11	8	6	5	39
	%	7,7	5,1	10,3	28,2	20,5	15,4	12,8	13,0
Ogółem	N	58	49	35	55	34	41	28	300
	%	19,3	16,3	11,7	18,4	11,3	13,7	9,3	100

* Rodzaje zachowań anomijnych: 1 – korzystanie ze służbowego telefonu, sprzętu itp. w sprawach prywatnych, 2 – wynoszenie z pracy tonerów, papieru, długopisów itp., 3 – przedłużanie przerw w pracy, 4 – fikcyjne zwolnienia lekarskie, 5 – nieefektywna praca, 6 – wykonywanie czynności niezwiązanych z pracą, 7 – zawyżanie kosztów w rozliczeniu delegacji.

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Większość badanych dostrzega związek zachodzący pomiędzy wielkością przedsiębiorstwa a występowaniem zachowań anomijnych (tabela 7). Badani pracownicy są zdania, że zdecydowanie łatwiej jest dopuścić się zachowań nieuczciwych

w przedsiębiorstwie dużym zatrudniającym powyżej 250 pracowników (46,7%). Znacznie mniej wskazań otrzymały organizacje średnie (24,3%) i małe (20,7%).

Tabela 7. Zachowania anomijne a wielkość przedsiębiorstwa

Wyszczególnienie		Wielkość przedsiębiorstwa				Ogółem
		duże > 250	średnie < 250	małe < 50	mikro < 10	
Zachowania anomijne	N	140	73	62	25	300
	%	46,7	24,3	20,7	8,3	100

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Analizie poddano również świadomość badanych dotyczącą oszukiwania pracodawców (tabela 8). Pracownicy, którzy wykazali się największym poziomem uświadomienia legitymowali się wykształceniem zawodowym (42,5%), rzadziej pracownicy ze średnim (27,5%) i podstawowym (20%), a najmniejszy stopień świadomości deklarowali badani z wykształceniem wyższym (10%).

Tabela 8. Świadomość okradania pracodawcy według wykształcenia

Wyszczególnienie			Świadomość okradania pracodawcy			Ogółem
			Tak	Nie	Trudno powiedzieć	
Poziom wykształcenia	Podstawowe	N	8	25	20	53
		%	20,0	13,7	25,6	17,7
	Zawodowe	N	17	58	21	96
		%	42,5	31,9	27,0	32,0
	Średnie	N	11	85	19	115
		%	27,5	46,7	24,4	38,3
	Wyższe	N	4	14	18	36
		%	10,0	7,7	23,0	12,0
Ogółem		N	40	182	78	300
		%	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Analizie poddano również świadomość okradania pracodawcy badanych w odniesieniu do reprezentowanej kategorii zawodowej (tabela 9). Ankietowani, którzy najczęściej deklarowali, że zdają sobie sprawę z oszustw w pracy należeli do kategorii wysocy urzędnicy państwowi, członkowie organów przedstawicielskich, kadry kierowniczej przedsiębiorstw i organizacji (21,7%), oraz do kategorii pracownicy usług osobistych i placówek handlowych (19,6%), rzadziej specjaliści i przedstawiciele wolnych zawodów (16,5%) natomiast najmniejszą świadomością wykazali się technicy i specjaliści średniego szczebla (4,1%).

Tabela 9. Świadomość okradania pracodawcy według kategorii zawodowych

Wyszczególnienie			Świadomość okradania pracodawcy			Ogółem
			Tak	Nie	Trudno powiedzieć	
Kategorie zawodowe	Wojskowi	N	11	15	4	30
		%	11,3	10,5	10,0	10,0
	Wysocy urzędnicy państwowi, członkowie organów przedstawicielskich, kadra kierownicza przedsiębiorstw i organizacji	N	21	14	2	47
		%	21,7	9,8	5,0	15,6
	Specjaliści, wolne zawody	N	16	25	4	45
		%	16,5	17,5	10,0	15,0
	Technicy i specjaliści średniego szczebla	N	4	14	8	26
		%	4,1	9,8	20,0	8,7
	Urzędnicy	N	14	21	3	48
		%	14,4	14,6	7,5	16,0
	Pracownicy usług osobistych i placówek handlowych	N	19	35	11	65
		%	19,6	24,5	27,5	21,7
	Robotnicy zatrudnieni przy obsłudze maszyn, robotnicy taśmowi, kierowcy	N	12	19	8	39
		%	12,4	13,3	20,0	13,0
	Ogółem	N	97	143	40	300
		%	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania koncentrowały się wokół poszukiwania odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Uzyskane wyniki badań ukazują, że motyw finansowy nie jest głównym czynnikiem wyzwalającym zachowania anomijne. Brak docenienia, uznania w oczach pracodawcy, to według badanych główny powód ich nieetycznych zachowań. Warto dodać, że ten powód częściej podawały kobiety niż mężczyźni, którzy główne motywy swoich nieetycznych zachowań dostrzegali w nadarzającej się okazji oraz solidarności grupowej. Analiza wyników ujawniła charakterystyczne zachowania anomijne dla poszczególnych kategorii zawodowych. Niewielkie liczebności poszczególnych kategorii zawodowych nie uprawniają jednak do wyciągania jednoznacznych wniosków. Otrzymane rezultaty są spójne z dotychczasową wiedzą na temat anomii pracowniczej występującej w polskich

przedsiębiorstwach (Ambroziak i Maj, 2013; Ambroziak i Kosewski, 2012; Maj, 2012; Czainska, 2018).

Zaprezentowane w tekście wyniki badań ilościowych wymagają pogłębienia i dalszej analizy, ponieważ nie odzwierciedlają pełnej wiedzy na temat anomii pracowniczej. Odpowiedzią na to ograniczenie są prowadzone badania jakościowe. Podstawową techniką wykorzystaną w badaniach jest indywidualny wywiad pogłębiony. Umożliwia on uchwycenie sposobów rozumienia świata badanych osób. Zgodnie z definicją sytuacji Williama Thomasa, „jeśli ludzie definiują sytuacje jako rzeczywiste, są one rzeczywiste w swych konsekwencjach” (Thomas, 1928, s. 584, cyt. za: Hałas, 1991, s. 78). Tak więc sposoby postrzegania świata nie pozostają jedynie na poziomie psychicznym, ale są podstawą do podejmowania zgodnych w wyobrażeniach działań. Analiza sposobów usprawiedliwiania się, kompetencyjne uwarunkowania nieetycznych zachowań, ocena swojej sytuacji zawodowej, a także ocena systemów ocen i systemów motywowania pozwolą ujawnić główne problemy, z jakimi zmagają się zarówno pracownicy, jak i ich pracodawcy. Prowadzone aktualnie badania jakościowe pozwalają dotrzeć do świata znaczeń badanych, który zazwyczaj nie jest ujawniany w badaniach ilościowych. Informacje o nieuczciwych zachowaniach pracowników należą do danych drażliwych, które trudno jest zdobyć (Macko, 2009, s. 86). Przedsiębiorstwa nie widzą celu ujawniania takich danych, obawiając się o swój publiczny wizerunek. Pracownicy natomiast wyrażają obawy dotyczące anonimowości swoich wypowiedzi. Ujawnienie zachowań nieetycznych mogłoby skutkować dyscyplinarnym zwolnieniem z pracy. W warunkach polskich nadal brakuje badań nad częstością występowania i głównymi przyczynami pracowniczych zachowań anomijnych.

Zjawisko anomii było, jest i będzie towarzyszyć każdej organizacji. Anomii nie można wyeliminować, ale można ją kontrolować. Wydaje się, że posiadanie wiedzy z zakresu anomii pracowniczej jest wręcz obowiązkowe na poziomie zarządu oraz menedżerów wyższego i średniego szczebla. Nadzór i kontrola zewnętrzna jednostki lub grupy nie likwiduje anomii, lecz tylko czyni ją na czas kontroli uśpioną.

W każdej organizacji można znaleźć przejawy zachowań anomijnych. Oznacza to, iż zawsze występuje pewien bazowy poziom anomii pracowniczej. To, co jest ważne w prawidłowym funkcjonowaniu organizacji, to odpowiednie zdiagnozowanie takiego poziomu, precyzyjne określenie skali anomii i umiejętne jej przeciwdziałanie. Sama kontrola zewnętrzna nie poparta działaniami charakterystycznymi dla zarządzania godnościowego będzie pozorna i w konsekwencji może doprowadzić do anomii ukrytej.

Istotny wpływ na zmniejszenie możliwości wystąpienia anomii pracowniczej może mieć wprowadzenie w organizacjach strategicznego zarządzania przez wartości, które pozwala ustalić konkretne cele i precyzyjne kryteria, którymi będą posługiwać się pracownicy podejmując decyzje o sposobach działania. Praca powinna ponownie zyskać moralne i godnościowe znaczenie dla pracownika, a nie stanowić jedynie technicznej czynności przynoszącej korzyści finansowe. Wyeliminowanie zjawiska okradania danej firmy to jedna z technik działania zarządczego, dlatego to od menedżerów zależy, jak duży będzie to problem dla konkretnego przedsiębiorstwa. Ograniczanie anomii pracowniczej to konieczny wstęp do przejścia w polskich przedsiębiorstwach do metody zarządzania II generacji, uruchamiającej motywację wynikającą z poczucia własnej wartości i godności pracownika.

Zdaniem autorek należy prowadzić dalsze badania, w których analizowane będą kolejne zmienne zależne i niezależne mogące mieć wpływ na zachowania anomijne pracowników. Koniecznym jest także prowadzenie badań interdyscyplinarnych pozwalających wyjaśnić przyczyny takich zachowań, a co ważniejsze, przewidzieć kierunek ich ewolucji, a także wskazać metody ich zapobiegania.

Bibliografia

- Ambroziak, D. i Kosewski, M. (2012). Kierowanie zespołami poprzez motyw godności własnej. *Personel Plus*, 10, s. 87-96.
- Ambroziak D., Maj M. (2013). *Oszustwa i nieuczciwość w organizacjach. Problem anomii pracowniczej – diagnoza, kontrola i przeciwdziałanie*. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer Business.
- Ambroziak D., Maj M. (2015). *Anomia pracownicza – a po HR już tylko prokurator*. Pobrane 20.04.2020 z <https://www.prawo.pl/kadry/anomia-pracownicza-a-po-hr-juz-tylko-prokurator,274171.html>
- Anomia pracownicza w Polsce 2012. Raport. Skala oszustw i kradzieży w firmach*. Pobrane 20.04.2020 z <http://www.eulerhermes.pl/inne-uslugi/Documents/Raport%20Euler%20Hermes%20Anomia.pdf>
- Besnard, P. (1988). Problematyka animacji społeczno-kulturalnej. W: M. Debesse, G. Mialaret (red.), *Rozprawy o wychowaniu*, t. 2 (s. 341-376). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cressey, D. (1973). *Other People's Money: A Study In the Social Psychology of Embezzlement*. Montclair, N.J.: Patterson Smith.

- Czainska, K. (2018). Nieetyczne postawy biznesmena, pracodawcy i pracownika – porównanie wyników badań z lat 2010 i 2018. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach*, 118, s. 23-33.
- Denzin, N.K. i Lincoln, Y.S. (2009). Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych. W: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, T. 1, (s. 19-62). Warszawa: PWN
- Kassem, R. i Higson, A. (2012). The New Fraud Triangle Model. *Journal of Emerging Trends In Economics and Management Sciences*, 3(3), s. 1-32.
- Kosewski, M. (2020). Moralność a władza – dlaczego można rządzić ludźmi niegodnymi metodami. Pobrane 20.04.2020 z <http://www.kontrateksty.pl/index.php?action=show&type=news&newsgroup=34&id=1652>
- Kosewski, M. (2007). *Układy. Dlaczego porządni ludzie czasem kradną, a złodzieje ujmują się honorem*. Warszawa: Vizja Press.
- Kosewski, M. (2012). Triada współzależności: jakość – samokontrola – etos pracowniczy. W: *Anomia pracownicza w Polsce 2012. Raport Skala oszustw i kradzieży w firmach*. Pobrane 24.04.2020 z <http://www.pracodawcyrp.pl/aktualnosci/art,980,anomia-pracownicza-to-problem-spoeczny.html>.
- Kosewski, M. (2008). *Wartość, godność i władza*. Warszawa: Vizja & Press IT.
- Lewicka, D. (2011). Kształtowanie etycznych zachowań pracowników poprzez sprawiedliwe i przejrzyste procedury personalne. *Problemy Zarządzania*, 4(34), s. 106-126.
- Maciejewska, R. (2017). Employee Anomie in the Organization. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*, XLI(2)I, s. 159-172.
- Maciejewska, R. (2019). Zarządzanie godnościowe jako narzędzie ograniczenia występowania anomii pracowniczej w organizacji. W: I. Gawłowicz, S. Maciejewski (red.), *Generosos Animos Labor Nutri* (s. 159-169). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Macko, M. (2009). *Poczucie sprawiedliwości organizacyjnej a zachowania pracowników*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Maj, M. (2012). *Czym jest anomia pracownicza? Raport. Skala oszustw i kradzieży w firmach*. Pobrane 13.01.2019 z http://www.adeptia.pl/dokumenty/PRP_raport_anomia.pdf

- Merton, R.K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowodziński, P. (2015). Anomia strategiczna – próba konceptualizacji. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, 39(4), s. 223-234.
- Staniec, I. (2015). Anomia pracownicza, a sytuacje kryzysowe w organizacji. *Marketing i Rynek*, 5 (CD), s. 1220-1231.
- Sztompka, P. (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Thomas, W.I. (1928). *The Child in America*. New York: Alfred Knopf.
- Turek, D. i Wojtczuk-Turek, A. (2011). Kompetencyjne uwarunkowania nieetycznego zachowania pracowników. *Problemy Zarządzania*, 4(34), s. 127-146.
- Więcek-Janka, E. (2004). Psychologia gier symulacyjnych. *Prace Naukowe Instytutu Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej*, 75, s. 99-113.
- Żuber, A. (2009). Moralnie naganne korzyści. *Personel i Zarządzanie*, 6, s. 57-59.

Przemysław Niewiadomski
ORCID: 0000-0002-2805-4671
p.niewiadomski@wez.uz.zgora.pl
Uniwersytet Zielonogórski

<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2020.171>
Open Access, CC BY-NC-ND 4.0

Cytowanie: Niewiadomski, P. (2020). Model biznesu a dojrzałość przedsiębiorstw wytwórczych sektora maszyn rolniczych – badanie rudymenarne. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 12, s. 83-100.

Model biznesu a dojrzałość przedsiębiorstw wytwórczych sektora maszyn rolniczych – badanie rudymenarne

Abstrakt

Dynamiczne zmiany zachodzące w otoczeniu przedsiębiorstw, ich różnokierunkowość oraz pojawiające się kryzysy społeczno-ekonomiczne skupiły uwagę decydentów na poszukiwaniu nowych możliwości prowadzenia biznesu, które zwiększałyby tolerancję, niepewność i odporność na nieoczekiwane zdarzenia. W kontekście powyższego podjęto badania, których zasadniczym celem ustanowiono odpowiedź na pytanie: jakie mikrofundamenty, istotne z punktu widzenia dojrzałości, należy uwzględnić prokurując model biznesu polskich przedsiębiorstw wytwórczych działających w sektorze maszyn rolniczych? W nawiązaniu do tak nakreślonego celu jako działania niezbędne zarekomendowano:

- na płaszczyźnie teoretycznej – wykorzystując metodę rekonstrukcji i interpretacji literatury przedmiotu – sformułowanie pytań formułujących kierunek orientacji badanych przedsiębiorstw; mikrofundamenty kształtowanego modelu biznesu stanowiących o ich dojrzałości;
- na płaszczyźnie koncepcyjnej – wypracowanie narzędzia badawczego w postaci arkusza oceny będącego wypadkową eksploracji piśmiennictwa oraz dyskusji wśród celowo dobranych ekspertów (metody inwentyczne).

W prezentowanym badaniu uwzględniono takie kryteria, jak: warunki w jakich przyszło i przyjdzie działać producentom na rynku maszyn rolniczych, kształt i struktura sektora oraz przewidywane zachowania konsumentów. Za punkt odniesienia dla wyjaśnienia możliwych scenariuszy przyjęto z jednej strony perspektywę i tendencje w rozwoju nauki i praktyki zarządzania, z drugiej zaś rodzące się wyzwania, które niesie za sobą przyszłość.

Opracowany w wyniku prowadzonych badań model może stanowić specyficzną formę poznania, pełniąc z jednej strony funkcje teoretyczne przez dostarczenie szczególnego obrazu rzeczywistości, z drugiej zaś funkcje praktyczne, będąc narzędziem w prowadzeniu badań empirycznych. Zgodnie z założeniami autora, wyniki badań mają stanowić podstawę świadomej drogi rozwoju biznesu, która polega na systematycznej ewaluacji własnych zasobów i możliwości w kontekście zmieniających się warunków i potrzeb organizacji i rynku. Pokazują szerszą perspektywę analizy i doskonalenia modelowania biznesu w kontekście wyzwań organizacji XXI wieku oraz dostarczają praktycznych wskazówek w tym zakresie.

Słowa kluczowe: model biznesu; mikrofundamenty dojrzałości; orientacja przedsiębiorstw; sektor maszyn rolniczych

Business Model of Manufacturing Enterprises of The Agricultural Machinery Sector – Rudimentary Research

Abstract

The dynamic changes occurring in the environment of enterprises, as well as their multidirectionality and emerging socio-economic crises have focused the attention of decision-makers on seeking new business opportunities that would increase tolerance, uncertainty and resistance to unexpected events. In the context of the above, research has been taken up, the primary purpose of which has been an attempt to answer the following question: *Which micro-foundations should be taken into consideration when establishing the business model of Polish manufacturing enterprises operating in the agricultural machinery sector?* Referring to the goal outlined in this way, the following were recommended as actions necessary to be taken:

- on the theoretical level – using the method of reconstruction and interpretation of the subject literature – selecting questions formulating the orientation direction of the surveyed enterprises; microfoundations of the shaped business model determining their maturity;
- on the project level – compiling a research tool in the form of an assessment sheet being a resultant of the literature study, and of a discussion among deliberately selected experts (inventory methods).

The presented study involves such criteria as: conditions in which manufacturers will have to operate on the agricultural machinery market, and the shape and structure of the sector as well as anticipated consumer behaviour. On the one hand, perspectives and tendencies in the development of management science and practice have been adopted as a reference point for explaining possible scenarios, and on the other; the emerging challenges that the future entails.

Keywords: business model; maturity microfoundations; enterprise orientation; agricultural machinery sector

JEL: E20, I12, E24

*Jeśli jest w ogóle jakiś sekret sukcesu, leży
on w umiejętności przyjęcia punktu widzenia
innych i patrzeniu na rzeczy zarówno
z pozycji rozmówcy, jak i własnej.*
Henry Ford

Wstęp

Model biznesu pozostaje w ścisłym związku z mnogością czynników (zmiennych kontekstowych), które go kształtują i determinują jego zakres. Należy podkreślić, że nie jest zadaniem łatwym dokonanie pełnej identyfikacji różnorodnych czynników oraz kierunku i stopnia ich oddziaływania, tym bardziej, że uwarunkowania te z natury są dynamiczne (zmiennie w czasie), a występujące między nimi relacje mają charakter sprzężeń zwrotnych. Rosnąca konkurencja oraz duża dynamika zmian w otoczeniu przedsiębiorstw, skutki globalnego kryzysu ekonomicznego sprawiają, że wiele tradycyjnych koncepcji i metod zarządzania traci swoją wartość. Nie oznacza to jednak całkowitej rezygnacji z dotychczasowego dorobku w tym zakresie. Niemniej jednak konieczne jest wypracowanie

mechanizmów kreowania zdolności przedsiębiorstw do przetrwania w tych trudnych, niestabilnych czasach. Pojawia się zapotrzebowanie na niekonwencjonalne sposoby zarządzania – zwłaszcza, że na rynku systematycznie będą wzrastać koszty surowców i pracy.

Na fali szerokiej dyskusji, jaka się ostatnio toczy w środowisku producentów maszyn rolniczych, po raz kolejny pojawia się pytanie: jaki model biznesu powinny przyjąć i realizować polskie przedsiębiorstwa wytwórcze działające w sektorze maszyn rolniczych? Dążąc do uzupełnienia istniejącej luki w wiedzy przeprowadzono cykl badań, których przedmiotem była próba jego opracowania sprokurowania. Pogłębione studia w określonym obszarze, własne obserwacje praktyki gospodarczej oraz prowadzone badania empiryczne doprowadziły do sformułowania pytań szczegółowych, których rozstrzygnięcie warunkowało uzyskanie odpowiedzi na problem główny:

- Czy dynamiczne zmiany zachodzące w otoczeniu przedsiębiorstw, ich różnokierunkowość oraz pojawiające się kryzysy społeczno-ekonomiczne wpływają na poszukiwanie nowych możliwości prowadzenia biznesu?
- Jakie obszary funkcjonowania w obrębie formułowanego modelu biznesu należy uwzględniać i weryfikować dokonując oceny dojrzałości implementujących go przedsiębiorstw?

Sformułowane pytania badawcze oraz przekonanie o występowaniu gospodarczego zapotrzebowania na wyniki o charakterze aplikacyjnym z jednej strony stanowiły główną inspirację do podjęcia badań, z drugiej zaś stały się punktem wyjścia do sformułowania poniższej presumpcji:

P: Badani eksperci wykazują się dużym poziomem wiedzy dziedzinowej, czego przejawem jest sugestia dezyderatów funkcjonowania w obrębie formułowanego modelu biznesu, które należałoby uwzględniać i weryfikować dokonując oceny dojrzałości przedsiębiorstwa.

W kontekście podejmowanego zagadnienia wyróżniono cele szczegółowe obejmujące następujące zagadnienia:

- w wyniku kwerendy literatury przygotowanie pytań formułujących pożądaną kierunek rozwoju przedsiębiorstw wytwórczych sektora maszyn rolniczych; mikrofundamenty kształtowanego modelu biznesu (mogące stanowić podwaliny w ocenie dojrzałości przedsiębiorstw);
- opracowanie modelu badawczego w postaci narzędzia oceny będącego wypadkową eksploracji piśmiennictwa (płaszczyzna teoretyczna) oraz badania prowadzonego wśród celowo dobranych ekspertów dziedzinowych (płaszczyzna projektowa).

W celu realizacji badania dokonano analizy piśmiennictwa¹ oraz przeprowadzono burzę mózgów wśród celowo dobranych ekspertów (z uwzględnieniem specyfiki sektora). W prezentowanym badaniu uwzględniono takie kryteria, jak: warunki w jakich działają dziś (i w przyszłości) producenci na rynku maszyn rolniczych, kształt i strukturę sektora oraz przewidywane zachowania konsumentów. Za punkt odniesienia dla wyjaśnienia możliwych scenariuszy przyjęto z jednej strony perspektywę i tendencje w rozwoju nauki i praktyki zarządzania, z drugiej zaś rodzące się wyzwania, które niesie za sobą przyszłość.

Rezultaty przeprowadzonych badań, w ramach poszczególnych rozdziałów, przedstawiono w niniejszym opracowaniu. W wyniku badań uzyskano wyniki, które dały możliwość wskazania konstruktywnych wniosków i rekomendacji oraz stały się przesłanką do dalszych badań.

Punkt wyjścia

W osiąganiu trwałości działalności gospodarczej przyjmuje się spójną strategię maksymalizacji wartości wnoszonej przez przedsiębiorstwo działające przez długi czas, przy jednoczesnej optymalizacji wyników osiąganych w krótkiej i średniej perspektywie. Składa się na nią wiele czynników, między innymi dążenie do czujności, wytrzymałości i prężności. W strategii tej niezbędne jest zachowanie dobrze utrzymanych aktywów, ciągłe wprowadzanie innowacyjnych produktów i usług oraz dobra reputacja wśród klientów, pracowników, dystrybutorów, dostawców, władz i innych inwestujących w przedsiębiorstwo interesariuszy (Kotler i Caslione, 2009).

Ludzie, cele, technika, technologia, struktura to główne składniki każdej organizacji, które wzajemnie na siebie wpływają. Ludzie stanowią nie tylko podstawę każdej organizacji, ale sami są jej twórczym i sensem jej istnienia. Zachowanie ludzi w organizacji powinno charakteryzować się celowością działań, w których optymalizuje się zasoby do jej rozwoju z równoczesną odpowiedzialnością wobec samej siebie oraz otoczenia. Ocenę kosztów i korzyści funkcjonowania organizacji można dokonać przez pryzmat budowy modelu systemu, który najczęściej jest nazywany „modelem działalności” lub „modelem biznesu”. Termin „model biznesu” jest używany w szerokim zakresie nieformalnych (nieujednoliconych) i formalnych opisów do przedstawienia całokształtu związków działalności wielu lub pojedynczych organizacji, ich części lub funkcji. Dotyczy uchwycenia

¹ Proces tworzenia bazy literatury zakładał wykorzystanie literatury indeksowanej w bazach naukowych EBSCO, Proquest, ResearchGate.net, Academia.edu.

najważniejszych zasobów, procesów biznesowych, niezbędnych elementów przyczyniających się do tworzenia, przedstawiania i dostarczania oferty wartości dla odbiorców oraz sposobów przechwytywania korzyści z wymiany wartości. Istotnym problemem w tworzeniu modelu biznesu jest nie tylko jego przedstawienie, ale również uchwycenie funkcjonowania organizacji według koncepcji zrównoważonego rozwoju. Kluczowe jest także kreowanie zdolności organizacji do przewidywania, przygotowania, reagowania i przystosowania się do bieżących zmian i nagłych zakłóceń, które umożliwiają przedsiębiorstwu nie tylko ciągły rozwój, ale wykorzystywanie pojawiających się szans i okazji.

Kluczem do sukcesu w biznesie jest zatem identyfikacja i zaspokajanie przez przedsiębiorstwo potrzeb i preferencji nabywców. W warunkach ostrej walki konkurencyjnej nie wystarczy jednak wyłącznie deklarowanie orientacji na klienta, ale niezbędne jest właściwe rozumienie istoty orientacji rynkowej, a przede wszystkim faktyczne jej stosowanie w codziennej działalności (Mazurek-Łopacińska, 2002). Zakłada się sposób działania przedsiębiorstwa na rynku, który stwarza możliwość zaoferowania nabywcom pożądaných produktów.

Organizacje, poszukując optymalnych modeli biznesu dla trwałego wzrostu i rozwoju, podejmują wyzwania strategiczne oparte na założeniach zrównoważonego rozwoju i zrównoważonego biznesu (Bossink, 2012; Cohen, 2011; Muller-Christ, 2011; Sharma i Ruud, 2003). Prowadzi to do zapewnienia długoterminowej ciągłości biznesu w zgodzie z wszystkimi grupami interesariuszy. Sposób prowadzenia działalności gospodarczej jest bowiem diametralnie inny obecnie oraz w dobie nieograniczonego dostępu do informacji i wiedzy istnieje duża możliwość i szybkość weryfikacji wizerunku oraz reputacji przedsiębiorstwa na rynku. Stąd coraz większego znaczenia nabiera koncepcja elastycznego lub zwinnego przedsiębiorstwa, która może służyć do budowy długoterminowej wartości przedsiębiorstwa.

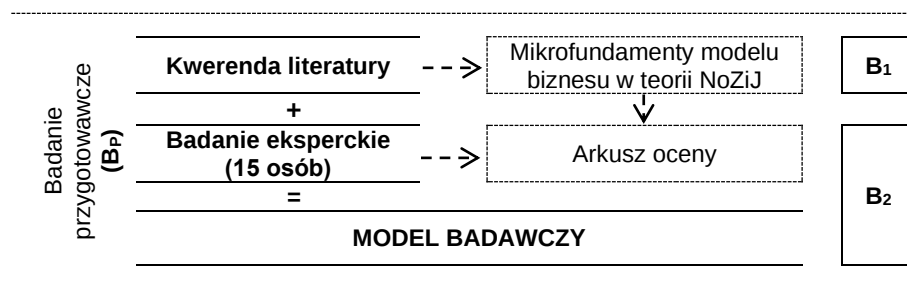
Powyższy model biznesu przyczynia się do generowania przychodów przez przedsiębiorstwo. Zarówno w odniesieniu do wartości tworzonej wewnątrz przedsiębiorstwa, jak również jego miejsca w łańcuchu wartości branży, w której funkcjonuje (Fiskén i Rutherford, 2002).

Model biznesu postrzegany jest zatem jako podstawa koncepcji innowacyjnego biznesu. Zdaniem G. Hamela (2002), szczególnie w obszarach najbardziej nowoczesnych sektorów, nowe modele biznesowe bardziej niż wdrażane nowe technologie burzą stary porządek. Są często nowatorską koncepcją prowadzenia biznesu – wykorzystując radykalnie działające

innowacje odkrywają całkowicie nowe możliwości na rynku. Podejście do kreowania strategii, opartej na innowacjach przedstawili (w nieco inny sposób) W. Chan Kim i R. Mauborgne (2006). Sugerują tworzenie przewagi konkurencyjnej poprzez poszukiwanie nowego obszaru rynkowego, przechwytyjąc w nim popyt. Jest to możliwe dzięki innowacjom, które umożliwiają obniżanie kosztów produktów przy równoczesnym podwyższaniu ich wartości dla klientów.

Material i metoda

Badanie prowadzono w okresie listopad-grudzień 2019 roku. Wykorzystano w nim metodę studiów literaturowych (B_1) oraz badanie eksperckie (B_2). Badanie przygotowawcze (rudymenarne) warunkowało przeprowadzenie badania zasadniczego (B_Z)². Schemat badań zobrazowano na rysunku 1.

Rysunek 1. Schemat realizacji badań

Źródło: opracowanie własne.

Wykorzystując metodę rekonstrukcji i interpretacji literatury przedmiotu (B_1) wspartą obserwacjami autora wytypowano ogólny katalog mikrofundamentów z jednej strony obrazujący model biznesu, z drugiej zaś mogących stanowić o dojrzałości implementującego go przedsiębiorstwa³. Proces tworzenia bazy literatury zakładał wykorzystanie podejścia mieszanego, tj. literatury akademickiej indeksowanej w bazach naukowych oraz tzw. literatury szarej (ang. *grey literature*) (Benzies, Premji, Hayden i Serrett, 2006). Poszerzenie procesu tworzenia bazy literatury o tzw. literaturę szarą uznano za istotne z uwagi na możliwość włączenia najnowszych publikacji naukowych, publikacji o mniej naukowym charakterze, publikacji niekoniecznie recenzowanych w trybie *peer review*, ale spełniających

² Intencją autora było opracowanie listy czynników implikujących powstanie modelu badawczego, nakierowanego na uzyskanie odpowiedzi na pytanie: jaki model biznesu absorbują polskie przedsiębiorstwa wytwórcze działające w sektorze maszyn rolniczych? Wyniki badań zaprezentowano w publikacji pt. „Model biznesu a dojrzałość przedsiębiorstw wytwórczych sektora maszyn rolniczych – badanie rozstrzygające”. Zob.: (Niewiadomski, 2020).

³ Wiedza bibliograficzna zgromadzona na potrzeby prowadzonych badań obejmuje trzy następujące ramy tematyczne: modele i typy organizacji (teoria organizacji i zarządzania), strategie rozwoju i modele biznesu (zarządzanie strategiczne) oraz dojrzałość organizacji (zarządzanie procesami i projektami).

wymogi rygoru metodologicznego (Conn, Valentine, Cooper i Rantz, 2003; Czakon, 2011)⁴. Poprzez zastosowanie metod inwentycznych można odkrywać nieznane dotąd rozwiązania, jak również tworzyć nowe definicje. W kolejnym etapie analizy (B₂) powołano zespół 15 ekspertów (tabela 1)⁵.

Tabela 1. Lista ekspertów – badanie przygotowawcze

Lp.	Instytucja/Stowarzyszenie	Liczba	Specjalizacja/Kwalifikacje	[%]	Zespół
1	2	3	4	5	6
[1]	Właściciele przedsiębiorstw produkcyjnych sektora maszyn rolniczych	8	Organizacja i zarządzanie	53,33	A (3 os.) B (3 os.) C (2 os.)
[2]	Prezes zarządu (sp. z o.o., sp. k.) (Hurtowa sprzedaż części do maszyn rolniczych)	1	Nadzór nad obszarami działalności Spółki w zakresie: strategii, relacji z otoczeniem i audytu wewnętrznego	6,67	A
[3]	Członek grupy roboczej Wielkopolska Platforma Wodorowa	1	Technologie przyszłości; strategia nowoczesnej (zeroemisyjnej) gospodarki	6,67	C
[4]	Przedstawiciel fundacji „Platforma Przemysł Przyszłości”	1	Przemysł 4.0	6,67	B
[5]	Przedstawiciel uczelni wyższej (prof. dr hab.)	1	Modele biznesu i strategię przedsiębiorstw	13,33	B
[6]	Przedstawiciel uczelni wyższej (dr hab. inż., prof. uczelni)	1	Strategie i modelowanie biznesu		C
[7]	Departament Polityki Regionalnej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego (Zastępca dyrektora)	1	Strategia rozwoju Wielkopolski i projektów programów wojewódzkich	6,67	C
[8]	Sieć Łukasiewicz – Przemysłowy Instytut Maszyn Rolniczych (Kierownik LB)	1	Realizacja procesów obejmujących skuteczność systemu zarządzania	6,67	A

Źródło: opracowanie własne.

Powołano trzy pięcioosobowe zespoły eksperckie A, B, C (kolumna 6), które – w oparciu o wcześniej przygotowane materiały – pracowały nad własnymi pomysłami i rozwiązaniami.

⁴ Uwzględniając możliwości percepcyjne i czasowe badaczy, jak również stosowane w praktyce ograniczenie zdecydowano, że do bazy finalnej włączono publikacje najistotniej odzwierciedlające omawiany problem definicyjny, w tym (Teece, 2010; Osterwalder, Pigneur i Tucci, 2005; Baden-Fuller i Morgan, 2010; Casadesus-Masanell i Ricart, 2010; Chesbrough, 2007; Falencikowski 2012; Kindström, 2010; Magretta, 2002; Morris, Schindehutte i Allen, 2005; Neely i Delbridge, 2007; Osterwalder i Pigneur, 2010; Wikström, Artto, Kujala i Söderlund, 2010; Joyce i Paquin, 2016; Sazerat i Szymczyk, 2019).

⁵ Pierwotnie badanie planowano zrealizować przy wykorzystaniu jednoosobowej burzy mózgów. Wobec faktu, że techniki bazujące na grupach ludzi mogą być bardziej skuteczne niż zbiór indywidualnych wysiłków (Antoszkiewicz, 1998; Martyniak, 1997; Ujwary-Gil, 2004; Paulus, Dzindolet, Poletes i Camacho, 1993; Brown i Paulus, 2002; VanGundy, 1984), powołano zespół ekspercki.

Każda grupa przedstawiła swoje wyniki. Takie działanie miało na celu wyszukiwanie najlepszych i najbardziej trafnych mikrofundamentów, które należałoby uwzględnić opracowując model biznesu z jednej strony, z drugiej natomiast mogących stanowić o dojrzałości z perspektywy jego implementacji.

W celu zweryfikowania trafności doboru poszczególnych dezyderatów oraz ograniczenia ich liczby przeprowadzono dodatkowe badanie. Każdy z uczestników miał możliwość wyrażenia swojej opinii, która nie podlegała ocenie pod względem wartości informacji. Ponadto nie wystąpiły sztywne ramy prowadzenia dyskusji, co prowadziło do znacznej otwartości uczestników i wyrażania swojej opinii.

Każdy uczestnik badania indywidualnie formułował dezyderaty, które w jego opinii powinny stanowić o wdrażanym modelu biznesu (*brainstorming* indywidualny). Badania eksperckie miały charakter fenomenologiczny (oparty na doświadczeniach) i umożliwiły rozpoznanie opinii, odczuć i skojarzeń, które wywołane były w analizowanym przypadku szeregiem czynników odnoszących się do problemu postrzegania modelu biznesu. Ponadto potwierdziły sens i celowość realizacji kolejnego badania i dostarczyły interesujących informacji na temat języka, którym opisywane są przez „branżowych ekspertów” zjawiska będące przedmiotem definiowania. W odczuciu autora pozwoliło to uniknąć błędów na poziomie modelowania badania zasadniczego.

Przy doborze ekspertów kluczowym wymogiem były kompetencje i doświadczenie w obszarze zakreślonym prowadzonym badaniem⁶. Za podstawowe kryterium doboru ekspertów przyjęto konstruktywność myślenia. Równie ważną cechą charakteryzującą eksperta była kreatywność, czyli zdolność eksperta do rozwiązywania zadań twórczych oraz jego niezależność. Konformizm – określający uległość w stosunku do autorytetów – jest bowiem częstą sytuacją w trakcie otwartych dyskusji. Zbyt duża uległość zniekształca rzeczywisty pogląd na rozpatrywany problem. Przedstawione charakterystyki eksperta dostatecznie opisują jego przydatność do ekspertyzy.

Ekspertami byli właściciele i przedstawiciele mikro- i małych – 3 osoby (20%), średnich – 7 osób (46,67%) oraz dużych – 5 osób (33,33%) organizacji. Biorąc pod uwagę rozkład ze względu na wiek, 33,33% stanowili eksperci w przedziale wiekowym 31-40 lat, 26,67%

⁶ Co zweryfikowano na podstawie współczynnika kompetencyjności (wyrażał zależności współczynnika informatywności [Ki] (znajomości danego zagadnienia) i współczynnik argumentacji [KA]). Współczynnik informatywności (Ki) określono się na podstawie samooceny dokonanej przez eksperta (od 0 do 10 punktów) pomnożonej przez 0,1. Współczynnik argumentacji (Ka) wyznaczono się na podstawie wywiadu z danym ekspertem. Kompetentność wyrażającą stopień kwalifikacji eksperta w dziedzinie określono na podstawie analizy twórczej działalności eksperta, znajomości dziedziny oraz rozumienia – poruszanych w pracy – problemów.

w przedziale 41-50 lat, odpowiednio po 20% stanowili eksperci w przedziale 51-60 oraz powyżej 60 lat. Wśród badanych zdecydowanie przeważała grupa osób legitymujących się średnim lub wyższym wykształceniem (93,33%), z czego 73,33% ekspertów legitymowało się wykształceniem wyższym, 20% – średnim, 6,67% – zawodowym.

Realizacja badań z udziałem w/w ekspertów wydaje się być właściwa, zwłaszcza w odniesieniu do tych obszarów badawczych, które wymagają zaawansowanej profesjonalizacji. Należy podkreślić, że obszar badań – konkretyzowany w niniejszej pracy – wymagał od „aktorów” dysponowania odpowiednią wiedzą fachową (losowo dobrany respondent może być jej pozbawiony); zwłaszcza, że dotyczy to w pierwszym rzędzie problemów z zakresu działalności zawodowej. Realizacja wywiadów eksperckich wydaje się właściwa i pożądana, niosąc określone korzyści poznawcze i organizując proces badawczy w sposób przyjazny i atrakcyjny dla samych respondentów, co – z „jakościowego” punktu widzenia – również miało istotne znaczenie.

Model biznesu wytwórców sektora maszyn rolniczych – teoria dla praktyki zarządzania

W prezentowanym rozdziale niniejszej publikacji wyartykułowano dezyderaty modelu biznesu zarysowanego przez ekspertów dziedzinowych. Przedstawiono meritum aksjomatu dojrzałości i na tej podstawie skompilowano model badawczy, który w perspektywie zostanie poddany weryfikacji wśród celowo dobranych przedsiębiorstw. W trakcie dyskusji dotyczącej dezyderatów modelu biznesu przedsiębiorstw funkcjonujących w sektorze mechanizacji rolnictwa zaproponowano ich 8 podstawowych grup (tabela 2).

Standardem rozwoju współczesnych przedsiębiorstw staje się innowacyjny model biznesu polegający na dostarczaniu na rynek coraz bardziej atrakcyjnej oferty produktowej. W związku z powyższym, przedsiębiorstwa powinny stale podnosić standardy produktowe jako wynik konsekwentnego poszerzania wiedzy w organizacji i wykorzystywania tej wiedzy w procesach implementacyjnych. Orientacja na nieustanne wprowadzanie innowacji produktowych implikująca powiększanie i rozwijanie posiadanego portfela produktowego sprzyja jednocześnie podnoszeniu wartości samego przedsiębiorstwa.

Tabela 2. Grupy dezyderatów modelu biznesu

Grupa	Charakterystyka
(1)	Globalizacja i internacjonalizacja rynków zaopatrzenia i zbytu
(2)	Zmiana wzorca popytu
(3)	Zmiany społeczne
(4)	Rozwój technologii
(5)	Wirtualizacja i sieciowość
(6)	Pogłębiona integracja z UE
(7)	Zarządzanie środowiskowe
(8)	Wzrastające niepokoje gospodarcze

Źródło: opracowanie własne.

Poprawa i stabilizacja warunków ekonomicznych rolnictwa, zachowanie jak największej liczby gospodarstw rodzinnych i zapewnienie im równych warunków konkurencji implikuje zapotrzebowanie na wyroby zróżnicowane zarówno pod względem jakościowym, ilościowym, jak i cenowym. W wielu gospodarstwach rolnych zostanie wprowadzona technologia implikująca produkcję ekologiczną, zachodzić będą przemiany w sferze organizacji i zarządzania. Podstawą modernizacji i rozwoju będą więc zmiany w wyposażeniu gospodarstw w środki trwałe, w tym w nowoczesne środki techniczne, niezbędne do wprowadzania nowych, wysokowydajnych i energooszczędnych technologii. Opracowany model badawczy prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Model biznesu wytwórców sektora maszyn rolniczych

AKRONIM	DEZYDERATY
MikroMB_(1)	Dążenie do rozwoju kapitału ludzkiego i świadomości przedsiębiorczej
MikroMB_(2)	Dążenie do rozwoju konkurencyjnych zasobów i umiejętności technologicznych
MikroMB_(3)	Dbłość o poszanowanie otoczenia i zapewnienie zrównoważonego wykorzystania zasobów środowiska naturalnego
MikroMB_(4)	Dopasowywanie się do ciągłych i nieprzewidywalnych zmian zachodzących w otoczeniu
MikroMB_(5)	Doskonalenie technologii wytwarzanych wyrobów
MikroMB_(6)	Dynamiczne podejście do zarządzania
MikroMB_(7)	Eko-projektowanie
MikroMB_(8)	Intensyfikacja współpracy gospodarczej
MikroMB_(9)	Korzystanie z efektu doświadczenia i efektu synergicznego
MikroMB_(10)	Kosztowa formuła kalkulacji cen
MikroMB_(11)	Kreowanie wyrazistych i wyróżniających kompetencji
MikroMB_(12)	Najważniejsze decyzje w zakresie cen podejmowane są przez najwyższe kierownictwo

AKRONIM	DEZYDERATY
MikroMB_(13)	Nisza produktowa
MikroMB_(14)	Orientacja na oczekiwania klientów i wyzwania rynkowe konkurentów
MikroMB_(15)	Orientacja na sprawną i rzetelną informację
MikroMB_(16)	Orientacja na wysokość i strukturę kosztów wytwarzania
MikroMB_(17)	Podwyższania konkurencyjności dzięki korzyści skali
MikroMB_(18)	Ponoszenie nakładów na badania i implementowanie nowych produktów, ze zwiększonymi wymaganiami środowiskowymi
MikroMB_(19)	Rabaty za większy zakup oraz wydłużone terminy płatności
MikroMB_(20)	Rozszerzanie asortymentu produktów pokrewnych w celu rozłożenia kosztów i zwiększania wielkości sprzedaży
MikroMB_(21)	Rozwój nowych produktów
MikroMB_(22)	Skuteczna implementacja nowoczesnych systemów zarządzania
MikroMB_(23)	Sprzedaż poprzez sieć dystrybutorów
MikroMB_(24)	Stosowanie strategii „pull”
MikroMB_(25)	Stosowanie strategii „push”
MikroMB_(26)	Stosowanie strategii niskich kosztów
MikroMB_(27)	Umowy barterowe
MikroMB_(28)	Wirtualizacji i sieciowość
MikroMB_(29)	Wykorzystanie nowego podejścia do ochrony środowiska
MikroMB_(30)	Wykorzystywanie pojawiającej się szansy rynkowej
MikroMB_(31)	Wykreowanie świadomości marki i produktu bezpośrednio wśród klientów ostatecznych
MikroMB_(32)	Wzrost innowacyjności
MikroMB_(33)	Zaawansowane metody marketingowe
MikroMB_(34)	Zarządzanie cenami wytwarzanych dóbr

Źródło: opracowanie własne.

Miejsce stale wzrastających rynków chronione różnymi barierami obserwowanymi tuż po latach II wojny światowej, stopniowo zajął rynek globalny, czyli rynek, na którym bez żadnych ograniczeń można poszukiwać coraz lepszych produktów i coraz tańszych dostawców (Koźmiński, 2004, s. 9). Procesy globalizacji są obecnie podstawowym wyznacznikiem działania podmiotów gospodarczych (Sobocka-Szczapa, 2014, s. 13). Jak podkreśla A. Jaki (2014, s. 10), globalizacja rynków, produktów, technologii, regulacji prawnych czy też kultury organizacyjnej wymaga odmiennego podejścia do problemów zarządzania przedsiębiorstwami, formułowania ich celów i strategii działania, jak również do zasad i kryteriów oceny efektów ich działalności. Radykalnym zmianom ulegają bowiem reguły konkurencyjności na globalnym rynku, na którym dochodzi do przenikania się i zacierania

branż. Dzięki innowacyjnej technice oraz swobodzie wymiany przedsiębiorstwa mają bowiem do czynienia z obfitością bieżących informacji, narastającą szybkością zdarzeń, koniecznością przyswajania innych wzorców zachowań oraz wzrastającym znaczeniem i siłą różnorodnego rodzaju związków z międzynarodowym otoczeniem. Z drugiej strony na podejmowanie decyzji coraz silniej wpływają rezultaty wymiany międzynarodowej implikowane niejednokrotnie dostępem do źródeł finansowania bieżącej działalności, a co za tym idzie – wartością waluty danego kraju. Globalizacja zatem to bardzo szerokie, wielopłaszczyznowe i skomplikowane zjawisko, z którym muszą mierzyć się współcześni przedsiębiorcy czy naukowcy, gdyż jak zauważa M. Romanowska i J. Cygler (2014, s. 13), jednym z kluczowych obszarów dynamicznego rozwoju nauk o zarządzaniu są relacje organizacji z szeroko rozumianym otoczeniem.

Aspekt globalizacji i internacjonalizacji szeroko zakreśla w swoich pracach J. Rymarczyk (2004). Autor próbuje wyjaśnić zachodzenie procesów umiędzynarodowiania, przedstawia podstawowe pojęcia, definicje i dokonuje przeglądu teoretycznych zagadnień. Niejednokrotnie przechodzi do omówienia różnych strategii działania przedsiębiorstw na rynkach międzynarodowych i globalnym oraz zmian w ich organizacji następujących w miarę postępu umiędzynarodowienia.

Model biznesu (w kontekście wykreowanych przez ekspertów deskryptów) powinien odzwierciedlać zdolność do realokacji zasobów produkcyjnych tak, aby produkować wyroby efektywnie, przy zapewnieniu akceptowalnej jakości. Podejście zasobowe w krótkim okresie oznacza zdolność adaptacji do zmieniających się warunków z wykorzystaniem istniejących zasobów. W długim okresie natomiast powinien odzwierciedlać zdolność do wprowadzania nowych produktów, nowych zasobów i metod produkcyjnych oraz ich integrowania z istniejącymi systemami produkcyjnymi. Model biznesu należy odnosić do zasobów organizacji, tj. materialnych (majątkowych, finansowych) i niematerialnych (informacyjnych, relacyjnych).

Chcąc sprostać wymaganiom klientów na zmieniającym się rynku, przedsiębiorstwo musi podjąć szybkie działania umożliwiające utrzymanie przewagi konkurencyjnej. Wprowadza innowacje w procesie produkcyjnym, technologie informacyjne i komunikacyjne wymagające reorganizacji przedsiębiorstwa i nowych strategii marketingowych. Kluczowa jest zdolność przedsiębiorstwa do radzenia sobie z nieoczekiwanymi wyzwaniami, przewyższania bezprecedensowych zagrożeń oraz wykorzystywania pojawiających się okazji biznesowych. Model biznesu orientuje się zatem na wykorzystywaniu okazji rynkowych, co z jednej strony

wymaga wcześniejszego wdrożenia koncepcji i metod właściwych dla wirtualizacji i sieciowości, z drugiej zaś na stosowaniu różnych modeli i metod zarządzania urzeczywistniających implementację nowoczesnych systemów zarządzania. W kontekście powyższego zauważono, że model biznesu można potraktować jako koncepcję zorientowaną na dynamiczne podejście do zarządzania.

Według modelu biznesu zaproponowanego przez biorących udział w badaniu ekspertów, dla przedsiębiorstw działających na rynku maszyn rolniczych, istotne jest przyjęcie założenia, że wzrastająca turbulencja otoczenia determinuje zarządzanie zmianą jako centralne i najważniejsze wyzwanie zarządzania strategicznego. Model przedsiębiorstwa powinien zatem umożliwiać budowę organizacji (struktura, procesy, systemy) mogącej się zmieniać w sposób ciągły i efektywny. Zdolność przedsiębiorstwa do strategicznej odpowiedzi na nowe kryteria otoczenia biznesowego w praktyce oznacza wykorzystanie metod, procesów produkcyjnych i organizacyjnych, praktyk i narzędzi, z których większość została do tej pory rozwinięta. Dostępne narzędzia i metody są najczęściej wykorzystywane w przedsiębiorstwach produkcyjnych do konkretnych zadań, inne natomiast podlegają rozwojowi w celu udostępnienia umiejętności niezbędnych do osiągnięcia innowacyjności. Sztuka systemowego wdrażania innowacji stanowi zatem cel, który umożliwi wytwórcom adaptowanie się do zmian zachodzących w ich otoczeniu. Innowacje są synonimem organizacji charakteryzujących się wysoką elastycznością wyrażającą się stopniem dopasowania do rynku. Innowacyjność oferty rynkowej (poprzez polepszenie pozycji konkurencyjnej) przyczyniać się będzie do wzrostu wartości przedsiębiorstwa. Staje się zatem kluczowym wyzwaniem dla współczesnych przedsiębiorstw, zwłaszcza na rynku dóbr przemysłowych. W nawiązaniu do powyższego kluczowe jest intensywne wykorzystanie zintegrowanego systemu informacyjnego zapewniającego najwyższą aktualność danych, efektywną komunikację i informację.

Troska i dbałość o zasoby środowiska naturalnego staje się w dzisiejszych czasach coraz bardziej istotnym elementem funkcjonowania przedsiębiorstw na globalnym rynku. Przy wyborze konkretnego produktu konsumenci coraz częściej kierują się informacjami dotyczącymi oddziaływania producenta na środowisko. Lobby ekologiczne działające w krajach wysoko rozwiniętych coraz silniejsze powoduje przyspieszenie procesu ekologizacji przedsiębiorstw produkcyjnych działających w sektorze maszyn rolniczych.

Teoria strategii konkurowania jest dobitnym przykładem tego, że model biznesu powinien być osadzony głęboko nie tylko w konwencji nauk o zarządzaniu i jakości, ale także jest silnie

związany z ekonomią, a zwłaszcza z tzw. ekonomią branży i powstałymi na jej gruncie koncepcjami wyjaśniającymi ponadprzeciętne zyski (Gorynia, Jankowska i Owczarzak, 2005, s. 608).

Wymienione mikrofundamenty z pewnością nie wyczerpują podjętego zagadnienia. Lista dezyderatów modelu biznesu nie ma i nie może mieć skończonego charakteru. Czasami pojawia się całkiem nowy, a czasem niedoceniany czynnik, który nagle zmienia diametralnie obraz panującej rzeczywistości. Ponadto istnieje prawdopodobieństwo wzajemnych interakcji poszczególnych mikrofundamentów, możliwość ich nawarstwiania się, co prowadzi do kolejnych zmian i przełomów w przyjętym modelu biznesu.

W kontekście powyższego dostrzega się potrzebę szerokiego i wieloaspektowego spojrzenia na współczesne modele biznesu, zwłaszcza w kontekście sprostania nowym wyzwaniom współczesnej gospodarki. Częściową odpowiedzią na tak sprecyzowane zapotrzebowanie jest prezentowane opracowanie stanowiące „zbiór” poglądów i doświadczeń wymienionych pomiędzy menedżerami współczesnego biznesu i środowiskiem akademickim zajmującym się różnymi aspektami globalnego biznesu.

Podsumowanie

W artykule zaprezentowano badania, których zasadniczym celem było ustalenie, jakie mikrofundamenty powinny uwzględniać polskie przedsiębiorstwa wytwórcze działające w sektorze maszyn rolniczych, tworząc model biznesu. W kontekście powyższego dokonując rekonstrukcji i interpretacji literatury przedmiotu, wypracowano szereg pytań stanowiących o orientacji badanych przedsiębiorstw; na tej podstawie dookreślono mikrofundamenty kształtowanego modelu biznesu, na płaszczyźnie projektowej pozwoliło to na skompilowanie narzędzia badawczego w postaci arkusza oceny. W pracy potwierdzono, że dynamiczne zmiany zachodzące w otoczeniu przedsiębiorstw, ich różnokierunkowość oraz pojawiające się kryzysy społeczno-ekonomiczne wpływają na poszukiwanie nowych możliwości prowadzenia biznesu.

Zebrany w postępowaniu badawczym materiał umożliwił sformułowanie wniosków o charakterze ogólnym i poznawczym. Zakładana w pracy presumpcja uzyskała potwierdzenie w przeprowadzonym wywodzie teoretycznym i badaniu eksperckim. Zaproszeni do badań eksperci wykazują się dużym poziomem wiedzy dziedzinowej, czego przejawem jest sugestia dezyderatów funkcjonowania w obrębie formułowanego modelu biznesu, które należałoby uwzględnić i weryfikować. Model biznesu powinien być

zobligowany na poszukiwanie nowych narzędzi zarządzania strategicznego, które zwiększałyby tolerancję, pewność i odporność na niespodziewane zdarzenia.

Prowadzone badania pozwalają domniemywać, że modele biznesu zorientowane są na mikrofundamenty odzwierciedlające strategiczną zdolności przedsiębiorstw do szybkiego dostosowania się do nieprzewidzianych i nagłych zmian na rynku (kategoria elastyczności). W ramach oceny dokonanej w oparciu o 34 dezyderaty należy określać priorytety, śledzić postęp, rozwiązywać dylematy i modelować ścieżki rozwoju prowadzonego biznesu. Pomimo, że dzisiaj pisze się i słucha o turbulentnym środowisku i burzliwie zmiennym otoczeniu, a także o wszechogarniającej niepewności, to wiek XXI nie jest pod tym względem ewenementem. W związku z powyższym, zagadnienia związane z modelowaniem biznesu nie są podyktowane wpływem chwili, ale są, były i będą jednym z podstawowych zagadnień związanych z teorią i praktyką nauk o zarządzaniu i jakości.

Bibliografia

- Antoszkiewicz, J. (1998). *Metody heurystyczne. Twórcze rozwiązywanie problemów*. Warszawa: PWE.
- Baden-Fuller, Ch. i Morgan, M.S. (2010). Business models as models. *Long Range Planning*, 43, s. 156-171.
- Benzies, K.M., Premji, S., Hayden, K.A. i Serrett, K. (2006). State of the evidence reviews: Advantages and challenges of including grey literature. *Worldviews on Evidence Based Nursing*, 3(2), s. 55-61.
- Bossink, B. (2012). *Eco-innovation and Sustainability Management*. New York and London: Routledge Taylor & Francis Group.
- Brown, V.R. i Paulus, P.B. (2002). Making group brainstorming more effective: Recommendations from an associative memory perspective. *Current Directions in Psychological Science*, 11, s. 208-212.
- Casadesus-Masanell, R. i Ricart, J.E. (2010). From strategy to business models and onto tactics. *Long Range Planning*, 43, s. 195-215.
- Chan, K.W. i Mauborgne, R. (2006). *Strategia Błękitnego Oceanu. Jak stworzyć wolną przestrzeń rynkową i sprawić by konkurencja stała się nieistotna*. Warszawa: Wydawnictwo MT Biznes.
- Chesbrough, H. (2007). Business model innovation it's not just about technology anymore. *Strategy & Leadership*, 35(6), s. 12-17.

- Cohen, S. (2011). *Sustainability Management*. New York: Columbia University Press.
- Conn, V.S., Valentine, J.C., Cooper, H.M. i Rantz, M.J. (2003). Grey literature in meta-analyses. *Nursing Research*, 52(4), s. 256-261.
- Czakon, W. (2011). Metodyka systematycznego przeglądu literatury. *Przegląd Organizacji*, 3, s. 57-61.
- Falencikowski T. (2012). Niespójność modelu biznesu symptomem kryzysu firmy. *Roczniki Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Toruniu*, 11, s. 161-179.
- Fisken, J. i Rutherford, J. (2002). Business Models and Investments. Trends in the Biotechnology Industry in Europe. *Journal of Commercial Biotechnology*, 8(3), s. 191-199.
- Gorynia, M., Jankowska, B. i Owczarzak, R. (2005). Zarządzanie strategiczne jako próba syntezy teorii przedsiębiorstwa. *Ekonomista*, 5, s. 595-619.
- Hamel, G. (2002). *Leading the revolution*. Boston: Harvard Business School Press
- Jaki, A. (2014). Mechanizmy rozwoju paradygmatów zarządzania. *Przegląd Organizacji*, 2, s. 8-13.
- Joyce, A. i Paquin, R.L. (2016). The Triple Layered Business Model Canvas: A Tool to Design More Sustainable Business Models. *Journal of Cleaner Production*, 135, s. 1474-1486.
- Kindström, D. (2010). Towards a service-based business model – Key aspects for future competitive advantage. *European Management Journal*, 28(6), s. 479-490.
- Kotler, P. i Caslione, J.A. (2009). *Chaos, zarządzanie i marketing w erze turbulencji*. Warszawa: MT Biznes.
- Koźmiński, A.K. (2004). *Zarządzanie w warunkach niepewności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Magretta, J. (2002). Why Business Models Matter. *Harvard Business Review*, 80(5), s. 86-92.
- Martyniak, Z. (1997). *Wstęp do inwentyki*. Kraków: AE w Krakowie.
- Mazurek-Łopacińska, K. (2002). *Orientacja na klienta w przedsiębiorstwie*. Warszawa: PWE
- Morris, M., Schindehutte, M. i Allen, J. (2005). The entrepreneur's business model: Toward a unified perspective. *Journal of Business Research*, 58, s. 726-735.
- Muller-Christ, G. (2011). *Sustainable Management*. Berlin, Heidelberg: Springer
- Neely, A. i Delbridge, R. (2007). *Effective Business Models: What do They Mean for Whitehall?* London: Sunningdale Institute.

- Niewiadomski, P. (2020). *Model biznesu a dojrzałość przedsiębiorstw wytwórczych sektora maszyn rolniczych – badanie rozstrzygające* (w druku).
- Osterwalder, A. i Pigneur, Y. (2010). *Business Model Generation*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Osterwalder, A., Pigneur, Y. i Tucci, C.L. (2005). Clarifying Business Models: Origins, Present, and Future of The Concept. *Communications of the Association for Information Systems*, 15, s. 1-25.
- Paulus, P.B., Dzindolet, M.T., Poletes, G. i Camacho, L.M. (1993). Perception of performance in group brainstorming: The illusion of group productivity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, s. 78-89.
- Romanowska, M. i Cygler, J. (2014). *Granice zarządzania*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Rymarczyk, J. (2004). *Internacjonalizacja i globalizacja przedsiębiorstwa*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Sazerat, M. i Szymczyk, K. (2019). Strategie wejścia francuskich przedsiębiorstw na rynek polski. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 11, s. 81-88.
- Sharma, S. i Ruud, A. (2003). On the path to sustainability: Integrating social dimensions into the research and practice of environmental management. *Business Strategy and the Environment*, 12, s. 205-214.
- Sobocka-Szczapa, H. (2014). Globalizacja a zarządzanie firmą. W: J. Kardas (red.), *Zarządzanie kapitałem ludzkim w warunkach niestabilności otoczenia* (s. 13-25), Warszawa: Wydawnictwo Studio Emka.
- Teece, D.J. (2010). Business models, business strategy and innovation. *Long Range Planning*, 43, s. 172-194.
- Ujwary-Gil, A. (2004). *Inwentyka, czyli kreatywność w biznesie. Wybrane zagadnienia*. Nowy Sącz: Wyższa Szkoła Biznesu.
- VanGundy, A.B. (1984). Brainwriting for new product ideas: An alternative to brainstorming. *Journal of Consumer Marketing*, 1(2), s. 67-74.
- Wikström, K., Artto, K., Kujala, J. i Söderlund, J. (2010). Business models in project business, *International Journal of Project Management*, 28, s. 832-841.

Dorota Roszkowska-Holysz
ORCID: 0000-0001-7701-6412
d.roszkowska@wez.uz.zgora.pl
Uniwersytet Zielonogórski
Anna Gąsiorek-Kowalewicz
ORCID: 0000-0002-3340-9318
a.kowalewicz@wez.uz.zgora.pl
Uniwersytet Zielonogórski

<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2020.172>
Open Access, CC BY-NC-ND 4.0

Cytowanie: Roszkowska-Holysz, D. i Gąsiorek-Kowalewicz, A. (2020). Socjalizacja finansowa w zbiorowości młodych dorosłych na przykładzie studentów ekonomii Uniwersytetu Zielonogórskiego. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 12, s. 101-124.

Socjalizacja finansowa w zbiorowości młodych dorosłych na przykładzie studentów ekonomii Uniwersytetu Zielonogórskiego

Abstrakt

Pojawiające się często problemy z finansami w okresie dorosłości, nierozumienie działania instytucji finansowych oraz nieumiejętność zarządzania osobistymi finansami, to bardzo często efekt braku kompetencji finansowych. Uczenie dzieci zarządzania pieniędzmi przygotowuje je do realiów finansowych, planowania i bezpieczeństwa finansowego w przyszłości. W celu określenia znaczenia socjalizacji finansowej w okresie dzieciństwa na zachowania finansowe w okresie wchodzenia w dorosłość przeprowadzono badanie ankietowe wśród studentów ekonomii na Uniwersytecie Zielonogórskim. W artykule dowiedziono, że socjalizacja finansowa dzieci odbywa się przez obserwację praktyk finansowych ich rodziców a także przez ich własne doświadczenie z wydatkowaniem pieniędzy w okresie dzieciństwa.

Słowa kluczowe: socjalizacja ekonomiczna; wiedza finansowa; socjalizacja finansowa; młodzi dorośli

Financial socialization in the population of young adults on the example of economics students from the University of Zielona Góra

Abstract

Frequently occurring problems with finances during adulthood, misunderstanding of the operation of financial institutions and inability to manage personal finances are very often the result of a lack of financial competence. Teaching children to manage money prepares them for financial realities, planning and financial security in the future. In order to determine the importance of socialization during childhood on finance during the period of adulthood, a survey among economics students at the University of Zielona Góra. It has been proved in the article that financial socialization of children takes place through observation of their parents' financial practices as well as through their own experience with spending money during childhood.

Keywords: economic socialization; financial knowledge; financial socialization; young adults

JEL: A20, D14, G40

Wstęp

Świadome uczestnictwo w życiu ekonomicznym jest pożądaną cechą człowieka we współczesnym świecie. Zachodzące zmiany społeczno-ekonomiczne przyczyniają się do nasilenia procesu finansjalizacji (Koposko i Hershey, 2014, s. 17). Mianem finansjalizacji (finansyzacji) określa się wzrost znaczenie sfery finansowej we wszystkich sferach aktywności gospodarczej. Zgodnie z klasyczną definicją z finansjalizacją gospodarki mamy do czynienia, gdy rośnie udział sektora finansowego w gospodarce. Zdaniem K. Jajugi (2014, s. 148) finansjalizacja oznacza wzrost znaczenia motywów finansowych (głównie ryzyka i zysku) w procesie podejmowania decyzji gospodarczych i ich wpływu na efektywne funkcjonowanie podmiotów ekonomicznych oraz zachowania społeczne. Najszersza definicja tego pojęcia przypisywana jest Epsteinowi, który stwierdził, że finansjalizacja oznacza rosnącą rolę motywów finansowych, rynków finansowych, podmiotów i instytucji finansowych w funkcjonowaniu gospodarek krajowych i zagranicznych (Epstein, 2005, s. 3). Jednocześnie brakuje w społeczeństwie świadomości w tym zakresie, a poziom posiadanej wiedzy ekonomicznej jest stanowczo zbyt niski w odniesieniu do wyzwań stawianych przez otoczenie oraz indywidualnych potrzeb i oczekiwań jednostki.

Wiedza finansowa stanowi istotny element funkcjonowania w sferze finansów, podejmowania samodzielnych decyzji finansowych uwzględniających aktualny stan sytuacji gospodarczej zarówno w skali mikro-, jak i makroekonomicznej (Kołodziejczyk, 2012). Zarządzanie finansami, które obejmuje zachowania związane z konsumpcją, zarządzaniem gotówką, oszczędnościami i inwestycjami oraz zarządzaniem kredytami (Dew i Xiao, 2011), wpływa na dobrostan osób, rodzin, społeczeństwa (Clarke, Heaton, Israelsen i Eggett, 2005; Hira, 2012; Xiao, Chatterjee i Kim, 2014). Konsekwencją niedostatecznej wiedzy w sferze finansowej jest podejmowanie nieadekwatnych do sytuacji finansowej gospodarstwa wyborów, prowadzących do wykluczenia finansowego, definiowanego jako sytuacji, w której osoba napotyka na trudności w dostępie i/lub w korzystaniu z usług oraz produktów finansowych w zakresie odpowiadającym jej potrzebom i umożliwiającym jej prowadzenie normalnego życia społecznego (Dąbrowska, Janoś-Kresło i Oziomek, 2005).

Wymaga się zatem od społeczeństwa coraz większej znajomości wielu prawidłowości rządzących gospodarką, instytucji i instrumentów finansowych. W procesie socjalizacji pierwotnej rodzice i opiekunowie przekazują dziecku wiedzę finansową oraz zaszczepiają (lub nie) potrzebę oszczędzania czy racjonalnego gospodarowania budżetem. M. Maciejasz-Świątkiewicz (2016, s. 23) uważa, że wczesna edukacja finansowa pozwala w prawidłowy

sposób ukształtować zachowania finansowe, dzięki czemu można zapobiegać różnego rodzaju patologiom finansowym i kształtować właściwe wzorce zachowań finansowych w różnych ich aspektach, takich jak pozyskiwanie pieniędzy, zarządzanie nimi, oszczędzanie i płacenie podatków, zaciąganie zobowiązań, ubezpieczanie się itd. Opisane wdrażanie do finansów to elementy szerzej rozumianej socjalizacji ekonomicznej. M. Goszczyńska określa socjalizację ekonomiczną jako wszystkie procesy, dzięki którym dziecko zdobywa umiejętność rozumienia otaczającego go świata gospodarczego i uczy się działania w nim (Goszczyńska, Kołodziej, Trzcińska 2012, s. 14). Ch. Roland-Levy rozumie ją jako proces obejmujący „nabywanie wiedzy, umiejętności, tworzenie opinii, postaw dotyczących świata gospodarki” (Roland-Levy 2004, s. 278). Bowen (2002) podkreśla, że w procesie socjalizacji finansowej jednostki otrzymują wiedzę finansową potrzebną do funkcjonowania w świecie finansów, szczególnie dotyczącej zarządzania pieniędzmi, inwestowania, podatków i korzystania z kredytów.

Według S. Danes i T. Dunrud (1993) za socjalizację finansową uznaje się „proces nabywania i rozwijania wartości, postaw, standardów, norm, wiedzy i zachowań, które przyczyniają się do rentowności i dobrobytu jednostki” (s. 128). Obejmuje elementy dotyczące pozyskiwania pieniędzy, oszczędzania i wydawania pieniędzy, zaciągania zobowiązań, ubezpieczania się i płacenia podatków (Maciejasz-Świątkiewicz, 2016, s. 24). Socjalizacja finansowa, podobnie jak ekonomiczna, może mieć charakter pierwotny lub wtórny. Socjalizacja pierwotna to wszystkie procesy, w których dziecko zdobywa umiejętność rozumienia otaczającego go świata i uczy się działania w nim. Socjalizacja wtórna następuje wraz ze zmianą ról społecznych pełnionych przez człowieka i nabywanych doświadczeń. Socjalizacja wtórna pogłębia wiedzę nabytą w poprzednich etapach (Kuchciak, Świeszczak, Świeszczak i Marcinkowska, 2014, s. 173).

W ujęciu finansowym dzieci i młodzież postrzegani są jako potencjalni uczestnicy rynku finansowego i w takim charakterze są obiektem badań. Młodzież miała zawsze bardzo ważne miejsce w centrum zainteresowań ekonomistów, socjologów i politologów (Opalińska, 2018, s. 140). Wśród zagadnień, jakie przyswaja sobie młody człowiek w procesie socjalizacji finansowej, wyróżnić należy te związane z pieniądzem i jego funkcjami. Istotne jest dostrzeżenie przez dziecka zjawiska zmienności wartości pieniądza w czasie. Ogromną rolę odgrywa ukształtowanie postaw wobec oszczędzania. Prawidłowe konstruowanie budżetu, kontrola wydatków to istotne umiejętności, które rzutować będą na jakość życia zarówno dorosłego jak i dojrzewającego człowieka (Alhabeeb, 2002, s. 9). Młodzi ludzie muszą

opanować pojęcie kredytu we wszelkich jego postaciach. Rozumienie zadań instytucji finansowych to proces, do którego powodzenia przyczynić się mogą zarówno rodzice, jak i pozostali agenci procesu socjalizacji – szkoła, rówieśnicy. Poziom wiedzy agentów socjalizacji i umiejętność jej przekazywania i prezentowania w przykładach również jest zróżnicowany. Socjalizacja finansowa jest specyficznym rodzajem socjalizacji ekonomicznej, gdyż większość z jej zagadnień na poziomie wyższym niż elementarny wymaga osiągnięcia przez dziecko pewnego poziomu rozwoju: stadium operacji formalnych. Jednak warto sobie uświadomić, że zachowania ekonomiczne dzieci kształtują się w procesie trwającym latami. Począwszy od najmłodszych lat, dzieci stykają się z pieniędzem i nie do końca w sposób uświadomiony kształtują swoje postawy, które w dużej mierze wynikają z naśladownictwa. Skoro nawyki dorosłych w zakresie zarządzania gospodarstwem domowym, planowania wydatków, oszczędzania i inwestowania pieniędzy zaczynają się kształtować już w dzieciństwie, utrwalają się w wieku młodzieńczym, uznać należy, że prowadzenie badań nad socjalizacją finansową jest niezwykle istotne.

Metodyka badań

Zwyczaje finansowe – zarówno pozytywne, jak i negatywne – kształtujące się w okresie dzieciństwa oraz w okresie adolescencji, utrzymują się przez całe dorosłe życie. Wiedza finansowa, postawy i zachowania nabyte w tym okresie mogą wpłynąć na ich życie w znaczący sposób, nie tylko w dziedzinie dobrobytu finansowego i gospodarczego, ale także w odniesieniu do bieżących relacji z rodziną, przyjaciółmi i współpracownikami.

Według badań zrealizowanych przez MillwardBrown na zlecenie Biura Informacji Kredytowej oraz Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy, aż 39% Polaków określa stan swojej wiedzy z zakresu tematyki finansowej jako słaby, a 43% ocenia, że jest on średni (Maison, 2013, s. 7). Niski stan wiedzy finansowej Polaków został wykazany nie tylko we wspomnianych badaniach instytucji finansowych, ale również w badaniach naukowych (Maison, 2013; Iwanicz-Drozdowska, M., Kitala, R., Matuszyk, A., Nowak, A.K., 2011; Kuchciak i in. 2014). Badanie przeprowadzone w 2010 roku przez Jorgensen i Savla (2010) wykazały, że wielu młodych dorosłych ma nieodpowiedni poziom wiedzy dotyczący finansów oraz niski poziom umiejętności zarządzania własnym budżetem.

Polacy są również, w porównaniu z mieszkańcami Europy zachodniej, stosunkowo mało skłonni do oszczędzania, a także rzadziej korzystają z usług banków (Pentor, 2006),

a zdecydowana większość rodzin tworzących wspólne gospodarstwo domowe stwierdza, że nie posiada żadnych oszczędności pieniężnych (CBOS, 2006).

W literaturze światowej pojawia się szereg badań, analizujących wpływ różnych czynników (np. kieszonkowego, zmiennych demograficznych) na oszczędzanie pieniędzy przez młodzież oraz dorosłych (m.in. Furnham, 2001; Roland-Lévy, 2004). Jednakże w Polsce przeprowadzono do tej pory bardzo niewiele badań (m.in. Goszczyńska, 1996, 2010; Kupisiewicz, 2004; Trzcńska, 2008). Dlatego spośród szerokiego spektrum aktywności ekonomicznych podejmowanych przez młodych dorosłych w niniejszej pracy poddano analizie decyzje dotyczące oszczędzania.

Przedstawione w niniejszej pracy badania mają na celu określenie wpływu socjalizacji finansowej w okresie dzieciństwa na kształtowanie się postaw i zachowań młodych dorosłych związanych z oszczędzaniem pieniędzy. Badanie zrealizowano metodą wywiadu bezpośredniego z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety, w styczniu 2019 r. wśród studentów pierwszego roku studiów stacjonarnych na kierunku ekonomia na Uniwersytecie Zielonogórskim. W badaniu wzięło udział 115 respondentów. Spośród badanych osób znalazły się te pomiędzy 18 a 25 rokiem życia. Większość wśród badanych to kobiety, które stanowią 77,39% zbiorowości. Najwięcej jest mieszkańców małych miast województwa lubuskiego – 40,87% spośród wszystkich ankietowanych.

Przeprowadzone badania mają pewne ograniczenia, które powodują, iż należy być ostrożnym w generalizowaniu ich wyników. Pierwsze ograniczenie niniejszego badania jest związane ze stosowanymi analizami statystycznymi. Badania korelacyjne narzucają bowiem pewne ograniczenia co do wyciągania wniosków dotyczących ich rezultatów.

Kolejnym ograniczeniem jest liczba osób biorących w badaniu. Z uwagi na ograniczenia finansowe i wielkość dobru próby, badania nie mają waloru reprezentatywności. Badana próba nie odzwierciedla w pełni struktury populacji generalnej, dlatego wyniki nie mogą być ekstrapolowane na całą populację. Podobny sposób przeprowadzania badania został zastosowany między innymi przez P. Webley i E.K. Nyhus (2013) oraz Denegri Coria (2010). Można zatem przyjąć, że jest to praktyka stosowana i prezentuje wstępny obraz badanego zjawiska. Kolejnym ograniczeniem był udział jednorodnej grupy badawczej – młodych ludzi – studentów, co nie pozwalało również na sprawne zróżnicowanie typów postaw finansowych według kryterium wieku.

Warto podkreślić, że uzyskane wyniki dotyczą niewielkiej grupy zielonogórskich studentów, a porównywanie ich z wynikami badań zagranicznych może rodzić pewne trudności wynikające z odmiennych doświadczeń kulturowych.

W odniesieniu do wcześniejszych badań oraz podstaw teoretycznych założono dwie hipotezy badawcze:

H1: Socjalizacja finansowa w okresie dzieciństwa prowadzona w rodzinie wpływa na umiejętność zarządzania finansami, w tym sprzyja oszczędzaniu pieniędzy (kształtuje pozytywne postawy wobec oszczędzania, uruchamia różnorodność motywów oszczędzania oraz sprzyja częstszym zachowaniom oszczędnościowym) w okresie dorosłości.

Nieliczne badania dotyczące wpływu edukacji ekonomicznej w rodzinie (Webley i Nyhus, 2006; Trzcńska, 2008) wskazują, iż rodzice mogą wywierać pozytywny wpływ na uczenie dzieci oszczędzania pieniędzy. Aczkolwiek w badaniach (Webley i Nyhus, 2006) korelacje nie były wysokie.

H2: Socjalizacja finansowa jest zróżnicowana przez płeć, wiek i miejsce zamieszkania.

Badania Trzcńskiej (2008) oraz Otto (2009) ujawniły różnice międzypłciowe w charakterystyce motywów oszczędzania oraz zarządzania własnymi środkami finansowymi. W zagranicznych badaniach (Furnham i Thomas, 1984; Furnham, 1999; Webley i Nyhus, 2006; Tang, Baker i Peter, 2015) pośród zmiennych demograficznych różnicujących postawy wobec oszczędzania wyróżnia się wiek oraz płeć dziecka, status społeczno-ekonomiczny rodziny, a także miejsce zamieszkania. Zakres tematyczny badań nad socjalizacją ekonomiczną prowadzonych w krajach zachodnich jest bardzo szeroki. W Polsce prowadzone badania są nieliczne oraz fragmentaryczne. Ponadto wyniki polskich badań nie pokrywają się z wnioskami uzyskanymi przez badaczy zagranicznych. Wiele aspektów tego procesu nie zostało jeszcze zbadanych, ciągle brakuje wiedzy pozwalającej zaprojektować odpowiednie, oparte na wynikach badań naukowych, programy edukacyjne skierowane do dzieci i rodziców.

W ramach socjalizacji finansowej pierwotnej autorzy badali następujące jej przejawy; otrzymywanie kieszonkowego i swoboda nim gospodarowania, naukę gospodarowania pieniędzmi i kontrolowanie wydatków w życiu dorosłym, naukę oszczędzania i zachęcanie do niego, posiadanie konta w banku, rozmowy o ekonomii i finansach w domu rodzinnym.

Analiza uzyskanych wyników

Pierwszy analizowany aspekt związany z socjalizacją finansową dotyczył otrzymywania kieszonkowego w okresie dzieciństwa. Zdaniem badaczy (Lewis i in., 1995; Roland-Levy, 1990, 2004) podstawowym narzędziem wykorzystywanym przez rodziców do wzbogacania wiedzy i umiejętności finansowych dziecka powinno być kieszonkowe (Tang i in., 2015, s. 376). Jest to ważny instrument, za pomocą którego dzieci doskonalą się w zaspokajaniu własnych potrzeb, poznają wartość pieniądza i kształtują pożądane zachowania finansowe. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż tylko 29% rodziców daje dzieciom pieniądze regularnie (co tydzień lub co miesiąc) (Trzcńska, 2008, s. 54).

Tabela 1 przedstawia odpowiedzi zróżnicowane miejscem zamieszkania badanych. Kieszonkowe otrzymywało 76,52% badanej zbiorowości, z czego 31,30% regularnie. Warto podkreślić, że stosunkowo niski odsetek osób, które regularnie otrzymywały kieszonkowe. Fakt ten potwierdzają też wcześniejsze badania, zarówno polskie, jak i zagraniczne (Ipsos Polska, 2005; Gasparski, 1991; Thomas i Furnham, 1984; Furnham, 1999).

Tabela 1. Gdy był Pan/Pani między 8 a 16 rokiem życia, otrzymywał Pan/Pani od rodziców (opiekunów) kieszonkowe?

Miejsce zamieszkania w okresie dzieciństwa	Kategorie odpowiedzi			Ogółem
	Tak, regularnie	Tak, ale czasami o tym zapominali	Nie	
Miasto	12 10,43%	18 15,65%	7 6,09%	37 32,17%
Małe miasto	15 13,04%	21 18,26%	11 9,57%	47 40,87%
Wieś	9 7,83%	13 11,30%	9 7,83%	31 26,96%
Ogółem	36 31,30%	52 45,22%	27 23,48%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Jednocześnie 23%, czyli prawie co czwarty student, kieszonkowego w dzieciństwie nie otrzymywał. Z jednej strony, rodzice w Polsce sami mają dość słabą wiedzę ekonomiczną (Domurat, Kołodziej, Macko i Tyszka, 2008) i nie przykładają dużej wagi do świadomej i aktywnej edukacji ekonomicznej swoich dzieci (m.in. poprzez dawanie regularnie kieszonkowego). Z drugiej strony, stosunkowo niskie dochody dorosłych Polaków nie zawsze pozwalają na zaplanowanie w domowym budżecie regularnego kieszonkowego dla dzieci.

Studenci, którzy dorastali na wsi, w 29,03% dostawali kieszonkowe regularnie, jednak z równą częstotliwością go nie otrzymywali. Nieregularne wpływy deklaruje 41,93% mieszkańców wsi. Mieszkańcy małych miast w 44,68% deklarują nieregularne wpływy, 31,91% – regularne, a 23,4% wcale nie dostawała pieniędzy. Mieszkańcy dużych miast w 48,64% otrzymywali nieregularne kieszonkowe, 32,43% – regularnie a 18,91% nie dostawało wcale. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat ($\alpha=0,05$, p-wartość=0,913, p-wartość $\geq\alpha$) potwierdza się widoczny już w analizie wniosek, że miejsce zamieszkania nie różnicuje istotnie odpowiedzi na pytanie o kieszonkowe.

Tabela 2. Gdy był Pan/Pani między 8 a 16 rokiem życia, mógł Pan/Pani wydawać pieniądze jak chciał?

Miejsce zamieszkania w okresie dzieciństwa	Kategorie odpowiedzi				Ogółem
	Od moich rodziców zależało, jak wydałem wszystkie moje pieniądze	Decydowałem/am samodzielnie, rodzice (opiekunowie) jedynie mi doradzali	Decydowałem/am samodzielnie, informowałem jedynie o moich decyzjach	Mogłem/am zdecydować samodzielnie o wszystkich wydatkach, bez informowania nikogo	
Miasto	2	20	11	4	37
	1,74%	17,39%	9,57%	3,48%	32,17%
Małe miasto	2	31	10	4	47
	1,74%	26,96%	8,70%	3,48%	40,87%
Wieś	1	19	5	6	31
	0,87%	16,52%	4,35%	5,22%	26,96%
Ogółem	5	70	26	14	115
	4,35%	60,87%	22,61%	12,17%	100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Ankietowani (tabela 2) oceniali swobodę wydatkowania swoich pieniędzy jako dzieci i w większości dysponowali swobodą wydatków (95,65%). W tej grupie 60,87% rodzice i opiekunowie doradzali, a część – 22,61% informowała jedynie rodziców o swoich decyzjach. 12,17% cieszyła się pełną swobodą. Jedynie 4,35% zadeklarowało, że od rodziców zależało, jak dziecko wyda swoje pieniądze. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat można uznać, że nie ma istotnej statystycznie różnicy pomiędzy otrzymywaniem w okresie dzieciństwa kieszonkowego przez dzieci zamieszkałe na wsi i w mieście.

Pierwsze lekcje dotyczące gospodarowania własnymi pieniędzmi młody człowiek otrzymuje zwykle w domu rodzinnym. Rodzice i dziadkowie mogą aktywnie angażować się w taką naukę, udzielając cennych rad.

Postawiono pytanie o to, czy rodzice (dziadkowie) próbowali nauczyć badanego, jak dobrze gospodarować własnymi pieniędzmi. Tabela 3 przedstawia uzyskane wyniki, zróżnicowane płcią respondentów.

Tabela 3. Czy Pana/Pani rodzice (dziadkowie) próbowali nauczyć Pana/Panią, jak dobrze gospodarować własnymi pieniędzmi?

Płeć respondentów	Kategorie odpowiedzi		Ogółem
	Tak, udzielali mi rad i praktycznej pomocy	Nie, uczyłam/em się tego sam(a)	
Kobieta	70 60,87%	19 16,52%	89 77,39%
Mężczyzna	18 15,65%	8 6,96%	26 22,61%
Ogółem	88 76,52%	27 23,48%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Aktywne wsparcie w nauce gospodarowania własnymi środkami otrzymywało 76,52% badanych. Jednocześnie, niemal co czwarty student (23,48%) takiego wsparcia nie miał. Odnosząc otrzymane wyniki do płci respondentów, uznać należy, że nie różnicuje ona otrzymanych wyników istotnie (na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat: $\alpha=0,05$, p-wartość= 0,319, p-wartość $\geq\alpha$).

Tabela 4. Czy Pana/Pani rodzice (dziadkowie) zachęcali Pana/Panią do oszczędzania pieniędzy, kiedy był Pan/Pani między 8 a 16 rokiem życia?

Płeć respondentów	Kategorie odpowiedzi			Ogółem
	Tak, podkreślali konieczność oszczędzania, powiedzieli mi, jak ważne jest oszczędzanie	Nie, wcale	Nie pamiętam	
Kobieta	80 69,57%	8 6,96%	1 0,87%	89 77,39%
Mężczyzna	23 20,00%	3 2,61%	0 0,00%	26 22,61%
Ogółem	103 89,57%	11 9,57%	1 0,87%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Oszczędzanie pieniędzy to pożądane zachowanie, pozwalające pełniej zaspokajać potrzeby przyszłe. Według teorii dochodu permanentnego i teorii cyklu życia (ich twórcami są M. Friedman i F. Modigliani) konsumpcja jest planowana w całym cyklu życia i rozkładana w czasie (Skibińska-Fabrowska, 2016, s. 24). W rozumieniu ekonomistów oszczędności

stanowią różnicę pomiędzy dochodem i bieżącą konsumpcją. Młodzież uczy się kontrolowania swoich pieniędzy i wydatków poprzez obserwację tego typu zachowań u rodziców, które traktowane są jako pewien wzorzec. Młody człowiek zachęcany do tego przez bliskich, może wyrobić w sobie ten pożyteczny nawyk. Badanych zapytano, czy rodzice (dziadkowie) zachęcali ich do oszczędzania pieniędzy (tabela 4).

Zdecydowana większość respondentów zachęcana była do oszczędzania. Nie różnicuje tego płeć (na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat: $\alpha=0,05$, $p\text{-wartość}=0,805$, $p\text{-wartość}\geq\alpha$). Tylko 9,57% badanych odpowiedziało negatywnie na to pytanie. Dotychczasowe wyniki badań również wskazywały, że rodzice mogą wywierać wpływ na kształtowanie się tej umiejętności poprzez modelowanie (Mischel, 1961; Bandura i Mischel, 1965, za: Webley i Nyhus, 2006) oraz poprzez prezentowane style wychowania rodzicielskiego (Reitman i Gross, 1997). Dawanie przykładu to również sposób pokazywania dzieciom pożądanych zachowań. Anketowani wskazali, że ich rodzice (opiekunowie) oszczędzali pieniądze (92,17%). Jedynie 7,83% odpowiedziało na to pytanie negatywnie. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat ($\alpha=0,05$, $p\text{-wartość}=0,159$, $p\text{-wartość}\geq\alpha$), uznano, że płeć (podobnie jak miejsce zamieszkania i wiek) nie różnicują istotnie odpowiedzi.

Tabela 5. Czy Pana/Pani rodzice (opiekunowie) oszczędzali pieniądze?

Miejsce zamieszkania w okresie dzieciństwa	Kategorie odpowiedzi		Ogółem
	Tak	Nie	
Miasto	35	2	37
	30,43%	1,74%	32,17%
Małe miasto	45	2	47
	39,13%	1,74%	40,87%
Wieś	26	5	31
	22,61%	4,35%	26,96%
Ogółem	106	9	115
	92,17%	7,83%	100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Należy stwierdzić, że socjalizacja finansowa w aspekcie oszczędzania – zachęcania do niego i dawania przykładu swoim zachowaniem – przebiegała pozytywnie. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat nie wykazano zależności pomiędzy miejscem zamieszkania a oszczędzaniem pieniędzy przez rodziców badanej grupy.

Pytanie następne dotyczyło skłonności do oszczędzania (tabela 6). Anketowani odpowiadali, co robią z pieniędzmi pozostałymi po zapłaceniu niezbędnych wydatków na

jedzenie, czynsz/kredyt i inne potrzebne rzeczy. Kobiety w większym stopniu wskazują gotowość do zaoszczędzenia tyle, ile jest możliwe, jak również częściej niż mężczyźni odpowiadają, że część wydadzą, a część odłożą na przyszłe potrzeby. Jednocześnie stosunkowo mniej ich w grupie, która wydaje swoje pieniądze natychmiast.

Tabela 6. Niektórzy ludzie wydają wszystkie swoje pieniądze natychmiast. Inni oszczędzają trochę pieniędzy, aby mieć środki w razie nagłej potrzeby. Proszę wskazać co robi Pan/Pani z pieniędzmi, które pozostały po zaplaceniu niezbędnych wydatków na jedzenie, czynsz/kredyt i innych potrzebnych rzeczy.

Płeć respondentów	Kategorie odpowiedzi			Ogółem
	Lubię wydawać wszystkie moje pieniądze natychmiast	Część wydam, część odłożę na przyszłe potrzeby	Chcę zaoszczędzić tyle, ile możliwe	
Kobieta	3	62	24	89
	2,61%	53,91%	20,87%	77,39%
Mężczyzna	4	13	9	26
	3,48%	11,30%	7,83%	22,61%
Ogółem	7	75	33	115
	6,09%	65,22%	28,70%	100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat uzyskano wartość $\alpha=0,05$, p-wartość=0,41, p-wartość< α , oraz współczynnika V-Cramera, który wynosi $\phi=0,235$ dowiedziono, że zależność pomiędzy płcią badanych a sposobem wydatkowania pieniędzy istnieje.

Kontrolowanie wydatków jest umiejętnością, która wspomaga gospodarowanie budżetem. Badanych zapytano o to czy mają trudności z kontrolowaniem swoich wydatków. Tabela 7 przedstawia uzyskane wyniki zróżnicowane płcią badanych.

Tabela 7. Czy ma Pan/Pani trudności z kontrolowaniem swoich wydatków? Proszę wskazać, jak trudno jest dla Pana/Pani kontrolować swoje wydatki

Płeć respondentów	Kategorie odpowiedzi				Ogółem
	Bardzo łatwe	W miarę łatwe	Trudne	Bardzo trudne	
Kobieta	12	67	9	1	89
	10,43%	58,26%	7,83%	0,87%	77,39%
Mężczyzna	7	14	5	0	26
	6,09%	12,17%	4,35%	0,00%	22,61%
Ogółem	19	81	14	1	115
	16,52%	70,43%	12,17%	0,87%	100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rozmowy o ekonomii i finansach prezentujące poglądy najbliższych, dają możliwość dzieciom przyswojenia nowej wiedzy. Warto zwrócić uwagę, iż w Polsce rodzice przykładają

raczej niewielką wagę do edukacji ekonomicznej swoich dzieci, co jest najprawdopodobniej związane z niską świadomością ekonomiczną dorosłych Polaków (Domurat i in., 2008; Maison, 2009). Badanych zapytano, czy rozmawiano o ekonomii i finansach w ich rodzinnych domach. Tabela 8 prezentuje otrzymane odpowiedzi zróżnicowane miejscem zamieszkania.

Tabela 8. Czy rozmawiano o ekonomii i finansach w Pana/Pani domu?

Miejsce zamieszkania w okresie dzieciństwa	Kategorie odpowiedzi			Ogółem
	Nigdy	Rzadko	Często	
Miasto	5 4,35%	23 20,00%	9 7,83%	37 32,17%
Małe miasto	2 1,74%	34 29,57%	11 9,57%	47 40,87%
Wieś	1 0,87%	18 15,65%	12 10,43%	31 26,96%
Ogółem	8 6,96%	75 65,22%	32 27,83%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Należy stwierdzić, że większość studentów zadeklarowała, że w ich domach o ekonomii i finansach rozmawiano rzadko i miejsce zamieszkania nie różnicuje tych odpowiedzi. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat ($\alpha=0,05$, p-wartość=0,209, p-wartość $\geq\alpha$), uznano powyższe zmienne za niezależne. 27,83% badanych deklaruje, że takie rozmowy odbywały się często i jest to pozytywne zjawisko sprzyjające socjalizacji finansowej.

Posiadanie konta w banku przez dziecko daje mu możliwość zapoznania się z jego funkcjonowaniem, jak również ułatwia oszczędzanie. Obecnie jest to praktyka częsta. W przypadku badanej zbiorowości, dla której okres istotny z punktu widzenia socjalizacji przypadał na lata 2005-2009, dopiero zyskiwała na popularności.

W tabeli 9 przedstawiono odpowiedzi na pytanie o konto w banku. Dwie trzecie badanej zbiorowości nie posiadało konta. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat, nie ma istotnej zależności pomiędzy zmiennymi, podobnie jak w przypadku wieku i miejsca zamieszkania. Nie wykazano istotnych różnic pomiędzy liczebnościami odpowiedzi na pytanie dotyczące posiadania konta bankowego. Wynik ten pozwala przypuszczać, że sytuacja dzieci była podobna bez względu na płeć czy miejsce zamieszkania.

Tabela 9. Płeć respondentów a posiadanie w dzieciństwie konta w banku

Płeć respondentów	Kategorie odpowiedzi		Ogółem
	Tak	Nie	
Kobieta	28 24,35%	61 53,04%	89 77,39%
Mężczyzna	11 9,57%	15 13,04%	26 22,61%
Ogółem	39 33,91%	76 66,09%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W celu zgłębienia zjawiska socjalizacji w badanej zbiorowości utworzono tabele krzyżowe. Zbadano, czy istnieją zależności pomiędzy otrzymywaniem kieszonkowego, a sposobem dysponowania wolnymi kwotami u badanych. Tabela 10 przedstawia uzyskane wyniki.

Tabela 10. Otrzymywanie kieszonkowego a dysponowanie wolnymi środkami

Wyszczególnienie		Proszę wskazać, co robi Pan/Pani z pieniędzmi, które pozostały po zapłaceniu niezbędnych wydatków na jedzenie, czynsz/kredyt i innych potrzebnych rzeczy			Ogółem
		Lubię wydawać wszystkie moje pieniądze natychmiast	Część wydam, część odłożę na przyszłe potrzeby	Chcę zaoszczędzić tyle, ile możliwe	
Gdy był Pan/Pani między 8 a 16 rokiem życia, otrzymywał Pan/Pani od rodziców (opiekunów) kieszonkowe?	Tak, regularnie	2 1,74%	25 21,74%	9 7,83%	36 31,30%
	Tak, ale czasami o tym zapominali	5 4,35%	35 30,43%	12 10,43%	52 45,22%
	Nie	0 0,00%	15 13,04%	12 10,43%	27 23,48%
Ogółem		7 6,09%	75 65,22%	33 28,70%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Wśród osób, które chcą zaoszczędzić jak najwięcej, najliczniejsze grupy stanowią ci, którzy nie otrzymywali kieszonkowego, lub otrzymywali je nieregularnie. Osoby z regularnym kieszonkowym są najmniej reprezentowane w tej kategorii (7,83%). Osoby, które lubią od razu wydawać swoje pieniądze są nieliczne (1,74% z regularnym kieszonkowym i 4,35% z nieregularnym kieszonkowym). Wśród osób, które część chce odłożyć na swoje przyszłe potrzeby, a część wydać, najwięcej jest osób z nieregularnym

kieszonkowym. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat nie wykazano zależności pomiędzy otrzymywaniem kieszonkowego a oszczędzaniem w wieku dorosłym. Następna tabela krzyżowa przedstawia zestawienie pytania o to, czy rodzice (dziadkowie) próbowali nauczyć badanego, jak dobrze gospodarować własnymi pieniędzmi, z pytaniem o to co badani w życiu dorosłym robią z pieniędzmi, które pozostały po zapłaceniu niezbędnych wydatków na jedzenie, czynsz/kredyt i innych potrzebnych rzeczy.

Tabela 11. Nauka gospodarowania pieniędzmi w dzieciństwie a wydatkowanie wolnych środków w dorosłości

Wyszczególnienie		Proszę wskazać co robi Pan/Pani z pieniędzmi, które pozostały po zapłaceniu niezbędnych wydatków na jedzenie, czynsz/kredyt i innych potrzebnych rzeczy.			Ogółem
		Lubię wydawać wszystkie moje pieniądze natychmiast	Część wydaj, część odłóż na przyszłe potrzeby	Chcę zaoszczędzić tyle, ile możliwe	
Czy Pana/Pani rodzice próbowali nauczyć Pana/Panią, jak dobrze gospodarować własnymi pieniędzmi?	Tak, udzielali mi rad i praktycznej pomocy	5 4,35%	60 52,17%	23 20,00%	88 76,52%
	Nie, uczyłam/em się tego sam(a)	2 1,74%	15 13,04%	10 8,70%	27 23,48%
Ogółem		7 6,09%	75 65,22%	33 28,70%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Najpopularniejsza odpowiedź, w której część pieniędzy będzie wydana, a część oszczędzona, została udzielona przez 65,22% badanych. Wskazywali ją w równym stopniu studenci uczeni, jak i nie uczeni w dzieciństwie, gospodarowania własnymi pieniędzmi. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat ($\alpha=0,05$, p-wartość=0,482, p-wartość $\geq\alpha$) otrzymano wynik, który rozstrzyga, że nie ma zależności pomiędzy nauką gospodarowania pieniędzmi w dzieciństwie a wydatkowaniem wolnych środków w dorosłości.

Interesujące wydało się sprawdzenie, czy aktywne nauczanie oszczędzania przez rodziców i opiekunów mogło sprawić, że dorośli ludzie będą je bardziej wcielać w życie dorosłe, od respondentów, którzy tego nie mieli (tabela 12). Warto przytoczyć, iż Stacey (1982) wskazuje, że postawy wobec oszczędzania są mocno związane ze sposobem wychowania oraz stylem życia, jednak dotychczas nie rozstrzygnięto, jak postawy te rozwijają się i zmieniają się w okresie adolescencji.

Tabela 12. Zachęta rodziców do oszczędzania w dzieciństwie a skłonność do oszczędzania w dorosłości

Wyszczególnienie		Niektórzy ludzie wydają wszystkie swoje pieniądze natychmiast. Inni oszczędzają trochę pieniędzy, aby mieć środki w razie nagłej potrzeby. Proszę wskazać co robi Pan/Pani z pieniędzmi, które pozostały po zapłaceniu niezbędnych wydatków na jedzenie, czynsz/kredyt i innych potrzebnych rzeczy.			Ogółem
		Lubię wydawać wszystkie moje pieniądze natychmiast	Część wydám, część odłożę na przyszłe potrzeby	Chcę zaoszczędzić tyle, ile możliwe	
Czy Pana/Pani rodzice zachęcali Pana/Panią do oszczędzania pieniędzy, kiedy był Pan/Pani między 8 a 16 rokiem życia?	Tak, podkreślali konieczność oszczędzania	5 4,35%	70 60,87%	28 24,35%	103 89,57%
	Nie, wcale	2 1,74%	5 4,35%	4 3,48%	11 9,57%
	Nie pamiętam	0 0,00%	0 0,00%	1 0,87%	1 0,87%
Ogółem		7 6,09%	75 65,22%	33 28,70%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Otrzymane wyniki dotyczące zależności pomiędzy otrzymywaniem zachęt od rodziców do oszczędzania w okresie dzieciństwa a skłonnością do oszczędzania swoich środków pieniężnych przez młodych dorosłych biorących udział w badaniu zaprezentowano w tabeli 12. Nieliczne badania dotyczące wpływu edukacji ekonomicznej w rodzinie (Webley i Nyhus, 2006; Trzcńska, 2008) wskazują, iż rodzice mogą wywierać pozytywny wpływ na uczenie dzieci oszczędzania pieniędzy. Wykazano w tych badaniach, iż aktywna edukacja ekonomiczna w dzieciństwie zwłaszcza w formie zachęt sprzyja kształtowaniu się skłonności do oszczędzania oraz jest związana z wysokością oszczędności bankowych w dorosłym życiu, chociaż korelacje uzyskane przez badaczy nie były wysokie (Webley i Nyhus, 2006). Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat można stwierdzić, że zachęcanie do oszczędzania nie różnicuje skłonności do niego w dorosłości w sposób istotny ($\alpha=0,05$, p-wartość=0,167, p-wartość $\geq\alpha$), co potwierdziło wcześniejsze badania Holendrów.

Sprawdzono, czy stosunek do własności i posiadania rzeczy materialnych jest zróżnicowany tym, czy rodzice (dziadkowie) próbowali nauczyć badanego, jak dobrze gospodarować własnymi pieniędzmi. Tabela 13 prezentuje otrzymane wyniki. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat ($\alpha=0,05$, p-wartość=0,027, p-wartość $<\alpha$) stwierdzono, że pomiędzy nauką gospodarowania pieniędzmi w okresie dzieciństwa a gromadzeniem dóbr

w wieku dorosłym istnieje zależność. Do zbadania siły związku między zmiennymi wykorzystano współczynnik V-Cramera, który wynosi $\phi=0,250$, co oznacza, że zależność pomiędzy zmiennymi jest słaba. Badani, którzy otrzymali wsparcie od rodziców (dziadków) w zakresie nauki gospodarowania swoimi pieniędzmi w większym stopniu starają się mieć rzeczy tylko potrzebne, niż pozostali.

Tabela 13. Znaczenie własności i posiadania dóbr trwałych a nauczanie gospodarowania własnymi pieniędzmi

Wyszczególnienie		Jakie ma znaczenie dla Pana/Pani posiadanie i własność dóbr?			Ogółem
		Nigdy nie pozbywam się zgromadzonych rzeczy. Zawsze coś się może kiedyś przydać.	Staram się mieć rzeczy tylko potrzebne	Pozbywam się zbędnych rzeczy	
Czy Pana/Pani rodzice (dziadkowie) próbowali nauczyć Pana/Panią, jak dobrze gospodarować własnymi pieniędzmi?	Tak, udzielali mi rad i praktycznej pomocy	26 22,61%	50 43,48%	12 10,43%	88 76,52%
	Nie, uczyłam/em się tego sam(a)	3 2,61%	23 20,00%	1 0,87%	27 23,48%
Ogółem		29 25,22%	73 63,48%	13 11,30%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Tabela 14. Zachęcanie do oszczędzania w dzieciństwie a stosunek dorosłych do własności i posiadania rzeczy

Czy Pana/Pani rodzice zachęcali Pana/Panią do oszczędzania pieniędzy, kiedy był Pan/Pani między 8 a 16 rokiem życia?	Jakie ma znaczenie dla Pana/Pani posiadanie i własność dóbr?			Ogółem
	Nigdy nie pozbywam się zgromadzonych rzeczy	Staram się mieć rzeczy tylko potrzebne	Pozbywam się zbędnych rzeczy	
Tak, podkreślali konieczność oszczędzania	27 23,48%	65 56,52%	11 9,57%	103 89,57%
Nie, wcale	1 0,87%	8 6,96%	2 1,74%	11 9,57%
Nie pamiętam	1 0,87%	0 0,00%	0 0,00%	1 0,87%
Ogółem	29 25,22%	73 63,48%	13 11,30%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Zbadano, czy istnieje zależność między zachęcaniem do oszczędzania w dzieciństwie przez rodziców i opiekunów a stosunkiem do własności i posiadania wykazywanym przez

dorosłych w życiu dorosłym. Tabela 14 przedstawia otrzymane wyniki. Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat ($\alpha=0,05$, $p\text{-wartość}=0,310$, $p\text{-wartość}\geq\alpha$), uznano, że nie ma zależności pomiędzy stosunkiem do posiadania młodych dorosłych a zachęcaniem ich do oszczędzania w okresie dzieciństwa przez rodziców.

Rodzice, którzy przekazywali dzieciom konieczność oszczędzania, mogli wyrobić w młodym człowieku umiejętność kontrolowania wydatków. Tabela 15 przedstawia odpowiednie zestawienie pytań.

Tabela 15. Zachęcanie do oszczędzania w dzieciństwie a kontrolowanie wydatków w dorosłości

Czy Pana/Pani rodzice zachęcali Pana/Panią do oszczędzania pieniędzy, kiedy był Pan/Pani między 8 a 16 rokiem życia?	Czy ma Pan/Pani trudności z kontrolowaniem swoich wydatków? Proszę wskazać, jak trudno jest dla Pana/Pani kontrolować swoje wydatki.				Ogółem
	Bardzo łatwe	W miarę łatwe	Trudne	Bardzo trudne	
Tak, podkreślali konieczność oszczędzania	14 12,17%	76 66,09%	13 11,30%	0 0,00%	103 89,57%
Nie, wcale	4 3,48%	5 4,35%	1 0,87%	1 0,87%	11 9,57%
Nie pamiętam	1 0,87%	0 0,00%	0 0,00%	0 0,00%	1 0,87%
Ogółem	19 16,52%	81 70,43%	14 12,17%	1 0,87%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Tabela 16. Zachęcanie do oszczędzania dzieci a oszczędzanie dorosłych

Czy Pana/Pani rodzice zachęcali Pana/Panią do oszczędzania pieniędzy, kiedy był Pan/Pani między 8 a 16 rokiem życia?	Czy Pana/Pani rodzice (opiekunowie) oszczędzali pieniądze?		Ogółem
	Tak	Nie	
Tak, podkreślali konieczność oszczędzania	97 84,35%	6 5,22%	103 89,57%
Nie, wcale	8 6,96%	3 2,61%	11 9,57%
Nie pamiętam	1 0,87%	0 0,00%	1 0,87%
Ogółem	106 92,17%	9 7,83%	115 100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Na podstawie testu niezależności Chi-Kwadrat uznano, że pomiędzy zachęcaniem przez rodziców do oszczędzania w okresie dzieciństwa a kontrolowaniem swoich wydatków

w okresie dorosłości istnieje zależność. Do zbadania siły związku między zmiennymi wykorzystano współczynnik V-Cramera, który wynosi $\phi=0,235$. Rodzice, którzy zachęcali swoje dzieci do oszczędzania, sami przeważnie oszczędzali. Odpowiednie zestawienie pytań prezentuje tabela 16.

Zakończenie

W Polsce w ciągu ostatnich kilku lat powstało kilka raportów na temat wiedzy finansowej Polaków. Analizując ich wyniki można zauważyć niski poziom wiedzy i świadomości ekonomicznej Polaków (NBP, 2015).

Coraz wyraźniejszym wyzwaniem dla gospodarki i społeczeństwa staje się posiadanie przez członków gospodarstw domowych odpowiedniej wiedzy z zakresu finansów, kompetencji ekonomicznych (w tym – finansowych, a w szczególności bankowych oraz ubezpieczeniowych), dzięki którym jednostki będą świadomie i racjonalnie zarządzać własnymi środkami finansowymi. Nabyciu odpowiednich umiejętności i kompetencji finansowych służy pierwotna socjalizacja finansowa prowadzona w okresie dzieciństwa.

Jednym z głównych wniosków płynących z badania jest fakt, iż socjalizacja ekonomiczna mająca miejsce w rodzinie ma częściowy wpływ na kształtowanie postaw i zachowań oszczędnościowych młodych ludzi zgodnie z teorią społecznego uczenia się Bandury (2007). Hipoteza pierwsza zakładała też, że socjalizacja finansowa ma wpływ na późniejsze zachowania w dorosłości w aspekcie oszczędzania oraz racjonalnego dysponowania budżetem.

Analiza związków socjalizacji ekonomicznej w rodzinie z postawami i zachowaniami oszczędnościowymi zielonogórskich studentów ekonomii dostarczyła częściowego potwierdzenia hipotezy 1, wskazując, iż aktywna socjalizacja ekonomiczna w rodzinie sprzyja przejawianiu oszczędzania pieniędzy przez młodzież. W badaniach Trzcíńskiej, przeprowadzonych w 2008 roku na grupie 77 par rodzic – dziecko, dowiedziono, że dzieci rodziców stosujących aktywną edukację ekonomiczną (dawanie kieszonkowego, zachęcanie do oszczędzania, umiarkowaną kontrolę wydatków, włączanie dziecka w podejmowanie domowych decyzji finansowych) częściej posiadały zaoszczędzone pieniądze. Podobne wnioski z badania zaprezentowali Webley i Nyhus (2006) znajdując zależności pomiędzy socjalizacją ekonomiczną w okresie dzieciństwa i adolescencji z orientacją przyszłościową, poziomem wykształcenia oraz skłonnością raczej do oszczędzania niż wydawania pieniędzy wśród grupy młodych Holendrów.

Większość z badanych otrzymywała od rodziców kieszonkowe, chociaż blisko połowa badanych nieregularnie. Potwierdzono tu wcześniejsze wyniki polskich badań (Trzcińska, 2008; Ipsos, 2008; Maison i Rudzińska, 2008; Kupisiewicz, 2004; Goszczyńska, 1996) wskazujące na to, że stosunkowo niewielu rodziców daje dzieciom kieszonkowe regularnie – nie jest to zatem instrument powszechny. Około 60% respondentów decydowało samodzielnie jak wydatkować te środki, rodzice i opiekunowie jedynie pełnili rolę doradczą. Ponad $\frac{3}{4}$ badanych było uczonych, jak gospodarować własnymi pieniędzmi. Znacząca większość wskazała, że rodzice oszczędzali pieniądze oraz podkreślali swoim dzieciom konieczność oszczędzania. Oznacza to, iż młodzież, która w okresie dzieciństwa otrzymywała kieszonkowe, była zachęcana do oszczędzania i uczona zarządzania pieniędzmi, a także miała pewną swobodę w podejmowaniu własnych decyzji finansowych przejawia więcej różnych motywów oszczędzania pieniędzy.

Większość badanych (66,09%) nie miała konta w banku. Należy to uznać za znak czasów, kiedy to opisywane rozwiązanie dopiero zyskiwało na popularności. Badanie przeprowadzone na grupie studentów ekonomii Uniwersytetu Zielonogórskiego nie potwierdziło istotnej statystycznie zależności między regularnym otrzymywaniem kieszonkowego, czy zachęcaniem do oszczędzania dziecka przez bliskich a deklarowaną skłonnością do oszczędzania. Dzieci, które wiedziały, iż mogą liczyć na pieniądze od rodziców, miały mniejszą motywację do oszczędzania. Można zatem zastanawiać się, czy bezwarunkowe dawanie kieszonkowego (np. bez kontroli wydatków dziecka, ustalenia reguł dotyczących wydawania pieniędzy i bez zachęty do oszczędzania) nie oddziałuje czasem niekorzystnie na kształtowanie umiejętności i nawyków oszczędnościowych.

Ponadto warto podkreślić, że obserwacja zachowań dorosłych miała większe znaczenie w socjalizacji finansowej niż rozmowy na temat zarządzania pieniędzmi. Niemniej jednak studenci, którzy dorastali w rodzinach, w których otwarcie dyskutowano o pieniądzach, rozwijała umiejętności racjonalnego zarządzania finansami. Kontrolowanie wydatków dla 70,43% badanej zbiorowości jest w miarę łatwe. Jednocześnie w większości domów (65,22%) o finansach i ekonomii rozmawiano rzadko. Identyczne wyniki uzyskali Solheim, Zuiker i Levchenko w 2011 roku przeprowadzając badanie jakościowe z udziałem 217 studentów.

Wyniki na grupie zielonogórskich studentów pozwoliły również wyciągnąć wniosek, że osoby, które zadeklarowały, że rodzice i dziadkowie uczyli je dobrze gospodarować własnymi pieniędzmi, nie pozbywają się zbędnych rzeczy i posiadają tylko rzeczy potrzebne. Zachęceni w dzieciństwie do oszczędzania, badani łatwiej kontrolują wydatki. Do zbadania siły związku

między zmiennymi wykorzystano współczynnik V-Cramera, który pozwolił stwierdzić, że opisywana zależność pomiędzy zmiennymi jest słaba. Nie znaleziono jej także między próbami nauki dziecka gospodarowania własnymi pieniędzmi podejmowanymi przez bliskich, a skłonnością do oszczędzania.

Hipoteza druga zakładała, że socjalizacja finansowa jest zróżnicowana przez płeć, wiek i miejsce zamieszkania. Miejsce zamieszkania w żaden sposób nie różnicuje tendencji do oszczędzania. Hipotezę dotyczącą wzrostu skłonności młodzieży do oszczędzania wraz z wiekiem, potwierdzono tylko częściowo. Nie potwierdziło to wcześniej prowadzonych badań, gdzie zgodnie z przypuszczeniami starsza młodzież wykazywała bardziej pozytywne postawy wobec oszczędzania (Thomas i Furnham, 1984; Furnham, 1999, Ipsos Polska, 2005). Wyjątkiem są tu badania Gasparskiego (1991), w których jeden z wyników wskazywał, że wśród polskich dzieci wraz z wiekiem tendencja do oszczędzania maleje. Tylko w zakresie płci i deklarowanej skłonności do oszczędzania udało się ją potwierdzić. Skłonność do oszczędzania deklarują częściej kobiety.

Warto zaznaczyć, że brak korelacji pomiędzy płcią, wiekiem a socjalizacją finansową można łączyć z przyjętą metodologią badań, w których zakres socjalizacji ekonomicznej był oparty na doświadczeniach retrospektywnych oraz na mało reprezentatywnej próbie badanych.

Brak edukacji finansowej może być przyczyną niekorzystnych zjawisk o podłożu finansowym (Cicharska, Maciejasz-Świątkiewicz i Kędziarska-Szczepaniak, 2016, s. 73). Należć może do nich zakupoholizm, który polega na chronicznym niekontrolowanym dokonywaniu zakupów. Drugim rodzajem uzależnienia może być pracoholizm, obsesyjne angażowanie się w pracę. Wśród mechanizmów powstawania tego uzależnienia wskazuje się między innymi naśladownictwo rodziców czy proces socjalizacji. Niektórzy używają pieniądza, by zapewnić sobie bezpieczeństwo i kompulsywnie oszczędzają, obsesyjnie poszukują zakupowych okazji czy gromadzą niepotrzebne materialne dobra. Zachowania te stają się zaburzeniem, jeżeli mają stały charakter i zmieniają sposób funkcjonowania w otoczeniu społecznym (Bogacka-Kisiel, 2012, s. 79).

Na podstawie badania można wskazać praktyczne wskazówki dotyczące tworzenia programów edukacji ekonomicznej dla nastolatków. W Polsce, mimo niskich kompetencji ekonomicznych społeczeństwa (Domurat i in., 2008; Maison, 2009), brakuje powszechnego kształcenia ekonomicznego kierowanego do szerokiego grona. Powstają co prawda programy edukacyjne prowadzone przez np. Fundację Kronenberga, PKO Bank Polski, Narodowy Bank

Polski, Fundację Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych), jednak udział w nich bierze niewielka część populacji młodych Polaków. Widoczne jest więc, że funkcję edukacyjną wzmacniać muszą szkoły i instytucje finansowe. Warto również wzbogacić ofertę o programy lokalne z zakresu wiedzy finansowej, wyjazdy studyjne do instytucji finansowych, spotkania z praktykami ze świata ekonomii.

Ponadto na uczelni brakuje systematycznych i obowiązkowych zajęć kształtujących umiejętności podejmowania przemyślanych decyzji ekonomicznych poza przedmiotami z zakresu mikro- i makroekonomii związanych z podstawowym kierunkiem kształcenia. Warto wzbogacić ofertę o dodatkowe kursy skierowane zarówno do studentów, jak i dzieci i młodzieży na niższym poziomie kształcenia.

Ciekawym i wartościowym uzupełnieniem kursów dla uczniów byłaby również oferta szkoleń, warsztatów dla rodziców, odbywających się w tym samym czasie. Zajęcia pomogłyby rodzicom kształtować umiejętności przedsiębiorcze poprzez m.in. naukę racjonalnego gospodarowania pieniędzmi, wrażliwość na zagrożenia etyczne, bezpieczne korzystanie z dostępnej technologii.

Wiele aspektów związanych z socjalizacją finansową dzieci i młodzieży nie zostało jeszcze zbadanych. Brak jest wiedzy, która pozwoli zaprojektować odpowiednie, oparte na wynikach badań naukowych, programy edukacyjne przygotowujące młodych ludzi do samodzielnego i świadomego podejmowania działań ekonomicznych w dorosłym życiu.

Bibliografia

- Alhabeeb, M.J. (2002). On the development of consumer socialization of children. *Academy of Marketing Studies Journal*, 6, s. 9-14.
- Bandura, A. i Mischel, W. (1965). Modifications of self-imposed delay of reward through exposure to live and symbolic models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2(5), s. 698-705.
- Bogacka-Kisiel M. (2012), *Pieniądz a finanse gospodarstwa domowego* w: Bogacka-Kisiel, M. (red.), *Finanse osobiste. Zachowania – Produkty – Strategie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bowen, C.F. (2002). *Financial knowledge of teens and their parents. Financial Counseling and Planning*, 13(2), s. 93-101.
- CBOS (2006). *Opinie o działalności sektora bankowego. Komunikat z badań*, Warszawa.

- Cicharska, M., Maciejasz-Świątkiewicz, M. i Kędzierska-Szczepaniak, A. (2016). *Edukacja finansowa. Moda czy konieczność*. Warszawa: Texter.
- Clarke, M.C., Heaton, M.B., Israelsen, C.L. i Eggett, D.L. (2005). The acquisition of family financial roles and responsibilities. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 33, s. 321-340.
- Danes, S. i Dunrud, T. (1993). *Children and money: Teaching children money habits for life*. Minnesota: Minnesota Extension: University of Minnesota.
- Dąbrowska, A., Janoś-Kresło, M. i Oziomek, I. (2005). *Ochrona i edukacja konsumentów we współczesnej gospodarce rynkowej*. Warszawa: PWE.
- Denegri Coria, M. (2010). *Introducción a la psicología económica*. Santiago: Universidad Miguel de Cervantes.
- Dew, J. i Xiao, J.J. (2011). The financial management behavior scale: Development and validation. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 22(1), s. 43-59.
- Domurat, A., Kołodziej, S., Macko, A. i Tyszka, T. (2008). *Wiedza ekonomiczna polskiego społeczeństwa*. Warszawa: Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. L. Koźmińskiego.
- Furnham, A. (1999). The saving and spending habits of young people. *Journal of Economic Psychology*, 20, s. 677-697.
- Furnham, A. (2001). Parental attitudes to pocket money/allowances for children. *Journal of Economic Psychology*, 22, s. 397-422.
- Furnham, A. i Thomas, P. (1984). Pocket money: A study of economic education. *British Journal of Developmental Psychology*, 2, s. 205-212.
- Gasparski, P. (1991). Oszczędzanie – psychologiczna charakterystyka motywów oszczędzania. Raport z badań. *Ekonomista*, 2, s. 347-353.
- Goszczyńska, M. (1996). Home economic education and economic activities of Polish adolescents. *Polish Psychological Bulletin*, 27 (3), s. 239-249.
- Goszczyńska, M. (2010). *Transformacja ekonomiczna w umysłach i zachowaniach Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Goszczyńska, M., Kołodziej, S. i Trzcńska, A. (2012). *Uwikłani w świat pieniądza i konsumpcji. O socjalizacji ekonomicznej dzieci i młodzieży*. Warszawa: Difin.
- Hira, T. K. (2012). Promoting sustainable financial behaviour: Implications for education and research. *International Journal of Consumer Studies*, 36(5), s. 502-507.
- Ipsos Polska (2005). *Kieszonkowe naszych dzieci. Raport z badań*. Warszawa.

- Ipsos Polska (2008). *Kieszonkowe naszych dzieci. Raport z badań*. Warszawa.
- Iwanicz-Drozdowska, M., Kitala, R., Matuszyk, A. i Nowak, A.K. (2011). Świadomość finansowa Polaków – wyniki badań ankietowych W: M. Iwanicz-Drozdowska (red.), *Edukacja i świadomość finansowa. Doświadczenia i perspektywy* (s. 190-234). Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Jorgensen, B.L. i Salva, J. (2010). Financial Literacy of Young Adults: The Importance of Parental Socialization. *Family Relations*, 59(4), s. 465-478.
- Kołodziejczyk, A. (2012). Trzy podejścia do wyjaśnienia natury procesu socjalizacji konsumenckiej. *Psychologia Społeczna*, 3(22), s. 272-280.
- Koposko, J.L. i Hershey, D.A. (2014). Parental and early influences on expectations of financial planning for retirement. *Journal of Personal Finance*, 13(2), s. 17-27.
- Kuchciak, I., Świeszczak, M., Świeszczak, K. i Marcinkowska, M. (2014). *Edukacja finansowa i inkluzja bankowa w realizacji koncepcji silver economy*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kupisiewicz, M. (2004). *Edukacja ekonomiczna dzieci. Z badań nad rozumieniem wartości pieniądza i obliczeniami pieniężnymi*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Lewis, A., Webley, P. i Furnham, A. (1995). *The new economic mind: The social psychology of economic behaviour*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Maciejasz-Świątkiewicz, M. (2016). Zachowania finansowe dzieci – problem finansów czy psychologii? Dylematy metodologiczne. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 425, s. 101-110.
- Maison, D. (2009). *Stan wiedzy finansowej Polaków. Raport Fundacji Kronenberga przy Citi Handlowy*. Warszawa: Dom Badawczy Maison.
- Maison, D. (2013). *Polak w świecie finansów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maison, D. i Rudzińska, J. (2008). *Dziecko jako konsument – jak dzieci oszczędzają i wydają pieniądze. Materiały z konferencji: Pieniądze w życiu człowieka*. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW.
- Mischel, W. (1961). Preference for delayed reinforcement and social responsibility. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 62(1), s. 1-7.
- NBP (2015). *Stan wiedzy i świadomości finansowej Polaków*. Warszawa: Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”.

- Opalińska, A. (2018). W poszukiwaniu komunikacji między pracownikami a pracodawcami: analiza porównawcza pokoleń funkcjonujących na współczesnym rynku pracy. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 9, s. 139-152.
- Otto, A.M.C. (2009). *The Economic Psychology of Adolescent Saving*. Exeter: University of Exeter.
- Pentor (2006), *Banki 2005. Zmiany w aktywności, postrzeganiu i odczuciach klientów. Raport z badań*, Warszawa.
- Reitman, D. i Gross, A. M. (1997). The relation of maternal child-rearing attitudes to delay of gratification among boys. *Child Study Journal*, 27(4), s. 279-300.
- Roland-Levy, Ch. (2004). W jaki sposób nabywamy pojęcia i wartości ekonomiczne? W: T. Tyszką (red.), *Psychologia ekonomiczna* (s. 277-299). Gdańsk: GWP.
- Skibińska-Fabrowska, I. (2016), Problem prywatnych oszczędności długoterminowych w polskim systemie emerytalnym. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 5, s. 16-30.
- Solheim, C.A., Zuiker, V.S. i Levchenko, P. (2011). Financial socialization family pathways: Reflections from college students' narratives. *Family Science Review*, 16, s. 97-112.
- Stacey, B. (1982). Economic socialization in the pre-adult years. *British Journal of Social Psychology*, 21, s. 159-173.
- Tang, N., Baker, A. i Peter, P. (2015). Investigating the disconnect between financial knowledge and: the role of parental influence and psychological characteristics in responsible financial behaviors among young adults. *Journal of Consumer Affairs*, 49(2), s. 376-406.
- Trzcńska, A. (2008). Psychologiczne i społeczne uwarunkowania dziecięcego oszczędzania. *Ruch Pedagogiczny*, 5, s. 53-70.
- Webley, P., Nyhus, E.K. (2006). Parents' influence on children's future orientation and saving. *Journal of Economic Psychology*, 27, s. 140-164.
- Webley, P., Nyhus, E.K. (2013). Economic socialization, saving and assets in European young adults. *Economics of Education Review*, 33, s. 19-30.
- Xiao, J.J., Chatterjee, S. i Kim, J. (2014). Factors associated with financial independence of young adults. *International Journal of Consumer Studies*, 38(4), s. 394-403.

Eulalia Skawińska

ORCID: 0000-0002-4532-6835

e.skawinska@wez.uz.zgora.pl

Uniwersytet Zielonogórski

<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2020.173>

Open Access, CC BY-NC-ND 4.0

Cytowanie: Skawińska, E. (2020). Recenzja książki Katarzyny G. Sobiech-Grabki pt. *Partnerstwo publiczno-prywatne jako metoda internalizacji odpowiedzialności międzypokoleniowej*, Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu, 2019, ss. 232. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 12, s. 125-130.

Recenzja książki Katarzyny G. Sobiech-Grabki

pt. *Partnerstwo publiczno-prywatne jako metoda internalizacji odpowiedzialności międzypokoleniowej*, Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu, 2019, ss. 232

Review of the book by Katarzyna G. Sobiech-Grabka

***Public-private partnership as a method of internalizing intergenerational responsibility*,
Warszawa: Publishing House CeDeWu, 2019, pp. 232**

Uwagi ogólne

Swoją wypowiedź w tej recenzji traktuję jako powinność. Mam wewnętrzną potrzebę przedstawienia monografii, której treść dotyczy związku między publicznymi decyzjami inwestycyjnymi a odpowiedzialnością międzypokoleniową, opracowanej przez młodą, utalentowaną ekonomistkę o znaczącym już dorobku naukowym. Pragnę zwrócić uwagę, że Autorka jako przedstawicielka pokolenia „refleksji” napisała swoją książkę sercem, uchylając czytelnikom drzwi przed kategorią rzadko docenianą w współczesnej literaturze ekonomicznej, a mianowicie ideą dobra wspólnego. Katarzyna Sobiech-Grabka przeciwstawia się bezrefleksyjnej pogoni podmiotów gospodarczych za zyskiem, do bezmiaru (bez umiaru wg G. Kołodko). W swojej intelektualnej dyskusji na podjęty temat Autorka podążała za wybitnymi autorytetami nauki filozofii, ekonomii, zarządzania i jakości, etyki, Kościoła Katolickiego, socjologii oraz politologii. Praca ma więc po części charakter interdyscyplinarny, ale została przygotowana zdecydowanie w nurcie ekonomii instytucjonalnej i ekonomii zrównoważonego rozwoju. W przekonaniu recenzentki odzwierciedla Ona poglądy nie tylko pokolenia 65+, ale też młodych twórców startupów, młodzieży pokolenia Milenium i tej dopiero zdobywającej wiedzę i doświadczenie zawodowe. To, co „wciąga” czytelnika i zarazem fascynuje, to z jednej strony odważny wybór trudnego problemu badawczego (w warunkach polskich mówimy „ścieżki pod prąd”), z drugiej strony, łagodność myśli i spokojnego, przekonującego stylu interpretacji wyników.

Zauważmy, że problematyka partnerstwa publiczno-prywatnego (PPP) w Polsce jest mało znana, a projekty realizowane charakteryzują się dużym skomplikowaniem z punktu widzenia prawnego i finansowego oraz wysokimi kosztami transakcyjnymi. Ta odwaga stawiania pytań przez Autorkę książki wynika nie tylko z Jej dogłębnych studiów literatury, ale również z wieloletnich analiz przedmiotu badań i z praktycznych doświadczeń uczestnictwa w projektach dotyczących inwestycji w formule PPP.

Charakterystyka książki

Publikacja składa się ze wstępu oraz czterech rozdziałów. W zakończeniu przedstawione zostały kierunki dalszych badań i zalecenia w stosunku do działań praktycznych. W poszczególnych rozdziałach pracy Autorka pokazuje drogę swojego postępowania w realizacji wyznaczonych celów i sposoby ich osiągania jako receptę na „lek przeciw obojętności”. Każdy z rozdziałów zawiera konkluzje. Przedmiotem rozważań są długofalowe inwestycje infrastrukturalne w formule PPP i ich wpływ na dobrostan kolejnych pokoleń. Na stronie 9 Autorka zadaje ważne pytania, przy okazji rozprawiając się z uproszczoną interpretacją klasyków ekonomii w nurtach ekonomii neoklasycznej i keynesowskiej, przez ekonomistów „płynących z prądem”: czy należy podjąć daną inwestycję publiczną, wiedząc, że jej odsunięte w czasie skutki będą niekorzystne dla kolejnych pokoleń? Czy mamy prawo to robić? Dalej stwierdza, że PPP jako forma realizacji zadań publicznych bywa „traktowane jako metoda wprowadzenia do działania sektora publicznego zobiektywizowanych kryteriów oceny efektywności działania w umowach PPP”, ale „może być także narzędziem internalizacji negatywnych międzypokoleniowych efektów zewnętrznych generowanych przez długookresowe projekty inwestycyjne” (s. 14). Problem badawczy w tej monografii, określony w formie pytania brzmi: „czy władze publiczne podejmując decyzję o inwestycji PPP uwzględniają jej kontekst międzygeneracyjny i czy mają taką powinność?” (s. 16). Dla jego rozwiązania Autorka formułuje poniżej przedstawione 3 tezy, które zostały pozytywnie zweryfikowane poprzez badania empiryczne (rozdz. 4):

- „W procesie decyzyjnym o podjęciu inwestycji PPP administracja publiczna szczebla gminnego nie bierze pod uwagę wpływu tej inwestycji na przyszłe pokolenia, nawet jeśli zobowiązania z tytułu PPP mają charakter międzygeneracyjny” (s. 16).
- „Wraz z rosnącą rolą społeczności lokalnej w zarządzaniu publicznym następuje włączanie aspektów odpowiedzialności międzypokoleniowej w proces decyzyjny władzy publicznej szczebla gminnego” (s. 17).

- „Dychotomia celów podmiotu publicznego i partnera prywatnego, która jest charakterystyczna dla PPP, pogłębia się w wyniku włączenia przez samorząd lokalny szczebla gminnego kwestii odpowiedzialności międzypokoleniowej za projekt PPP jako jednej ze zmiennych decyzyjnych” (s. 17).

Inspirujące są również cele szczegółowe badań sformułowane i realizowane w kolejnych rozdziałach. W rozdziale 1. pt. „Odpowiedzialność i sprawiedliwość międzypokoleniowa na gruncie filozofii i teorii ekonomii – w poszukiwaniu definicji” cel dotyczył konceptualizacji pojęcia odpowiedzialności międzypokoleniowej (s. 23-58). Autorka sięgając do dorobku filozofii, starożytnej myśli greckiej, omawia różne koncepcje sprawiedliwości i interpretacje tego pojęcia, w tym w trzech normatywnych teoriach sprawiedliwości, Arystotelesa, Bentham i Rawlsa. Zakreśla ramy tego pojęcia do dalszych rozważań. Słusznie przyjmuje, że decyzje wynikające ze strategii rozwoju powinny być osadzone w etyce i filozofii (s. 28). Porusza problem powinności państwa wobec słabszych i dokonuje krytycznej analizy koncepcji dystrybutywnej z zasadą redystrybucji jako sposobu zapewnienia sprawiedliwości. Zastanawia się, czy koncepcji sprawiedliwości międzypokoleniowej projektów PPP nie należałoby traktować jako sprawiedliwości lokalnej, tzn. innej dla każdego projektu? (s. 35). Następnie przechodzi do dyskusji dotyczącej kategorii umowy społecznej w świetle literatury i jej znaczenia jako fundamentu współczesnego państwa (podrozdz. 1.3.). Ustala, że przyszłe pokolenia nie mają reprezentacji w umowie społecznej, dlatego problem odpowiedzialności obecnych pokoleń za zbiorowości żyjące w przyszłości jest bardzo trudny. Łącząc kwestie sprawiedliwości i odpowiedzialności międzypokoleniowej stwierdza, że każda z teorii sprawiedliwości prezentuje inne podstawy do podejmowania przez władzę publiczną długoterminowych zobowiązań wpływających na przyszłe pokolenia. Dlatego, „możliwe jest prowadzenie analiz dotyczących zasadności podejmowania projektów PPP, przez pryzmat teorii sprawiedliwości” (s. 57).

W rozdziale 2. pt. „Przegląd modeli zarządzania publicznego” (s. 59-104) celem była analiza modeli administracji publicznej stosowanych w praktyce administracyjnej. Autorka już w uwagach wstępnych charakteryzując rodzaje dóbr, biorąc pod uwagę przedmiot książki, uznaje za najważniejsze „skoordynowane zarządzanie globalnymi naturalnymi dobrami wspólnymi celem ich zrównoważonego wykorzystania” (s. 61). Omawia ewolucję zarządzania publicznego, rolę instytucji publicznych i etapy rozwoju administracji, które odzwierciedlają cztery modele zarządzania publicznego, tj. model tradycyjny, model nowego zarządzania publicznego (NPM) z wykorzystaniem PPP, model współzarządzania

publicznego (NPG) i neoweberyzm. Różnią się one zakresem roli administracji publicznej. Autorka przybliżając czytelnikowi te modele (s. 63-94) stawia pytanie, który z tych modeli „lepiej niż inne pozwala na włączenie aspektu międzypokoleniowego do procesu decyzyjnego władzy publicznej”? W odpowiedzi stwierdza, że nie ma jednego uniwersalnego modelu zarządzania publicznego i skłania się do uznania występowania w przyszłości modelu eklektycznego, dostosowanego do „lokalnych uwarunkowań kulturowo-instytucjonalnych” (s. 99). Takie stanowisko w przeświadczeniu recenzentki, uznające rosnące znaczenie wartości niematerialnych w zarządzaniu na poziomie mikro, jest w pełni uzasadnione w świetle nowych nurtów ekonomii.

W rozdziale 3. pt. „Międzypokoleniowe projekty partnerstwa publiczno-prywatnego i ich efekty zewnętrzne” (s. 105-162) celem była prezentacja PPP poprzez pryzmat potencjalnych obciążeń międzypokoleniowych, generowanych przez projekty PPP. Autorka zakłada, że projekty PPP mogą zmniejszać obciążenia międzypokoleniowe z powodu inwestycji długoterminowych (s. 108). Prezentuje wyniki studiów literatury polskiej i światowej w piśmiennictwie ekonomicznym na temat odpowiedzialności międzypokoleniowej w projektach inwestycyjnych, szczególnie w ramach inwestycji publicznych. Definiuje międzypokoleniowy projekt PPP. Na podstawie źródeł prawa regulującego współpracę w ramach PPP w Polsce, diagnozuje najważniejsze części składowe projektów, tj. obciążenia międzypokoleniowe mające potencjalny wpływ na przyszłe pokolenia. Identyfikuje również najważniejsze mechanizmy zmniejszające te obciążenia poprzez internalizację odpowiedzialności międzypokoleniowej. Omawia specyfikę PPP i analizuje na konkretnych przykładach kwestię odpowiedzialności międzypokoleniowej za inwestycje publiczne na etapie realizacji umowy i po jej zakończeniu. W konkluzji treści tego rozdziału stwierdza, że dobrze przygotowane umowy w formule PPP mogą lepiej chronić interesy przyszłych pokoleń niż tradycyjne zamówienie publiczne (s. 162). Treść tego rozdziału ma charakter normatywny i zastosowanie praktyczne zarówno dla zarządów gmin jak i przedsiębiorców prywatnych.

W rozdziale 4. zatytułowanym „Partnerstwo publiczno-prywatne a odpowiedzialność międzygeneracyjna – perspektywa polskich samorządów gminnych” (s. 163-206) celem była weryfikacja świadomości gminnej administracji publicznej, realizującej projekty PPP, nt. generowania obciążeń międzypokoleniowych przez projekty PPP i stwierdzenia, czy w przyszłości podmioty publiczne staną się bardziej wrażliwe międzypokoleniowo.

W dalszej części recenzji więcej miejsca poświęcę charakterystyce badań empirycznych wykonanych przez Autorkę przedstawionych w rozdziale 4 oraz wynikających z tych badań wniosków. Struktura rozdziału stanowi uwagi wstępne nt. metodologii badań empirycznych, 2 podrozdziały i konkluzje. Właśnie w tym badaniu sprawdzane były wymienione we wstępie pracy trzy tezy. Pierwsza z nich była weryfikowana z zastosowaniem metody ankietowej w całkowitej zbiorowości podmiotów publicznych w 2018 roku, które podjęły PPP w latach 2009-2017, a następne dwie tezy sprawdzano poprzez badania fokusowe o charakterze eksperckim, na dobranej celowo próbie badawczej wśród naukowców zajmujących się problematyką PPP w Polsce i pracowników samorządów realizujących projekty międzypokoleniowe. Warto podkreślić, że Autorka podchodzi do osiągniętych wyników z pewnym dystansem i uświadamia czytelnika o zaletach i wadach badania fokusowego (tab. 5., s. 166). Spośród 117 umów PPP, 23 z nich obejmowało okres dłuższy niż 15 lat, przyjęty przez Autorkę za progowy. Do próby badawczej włączono 22 projekty, w których samorząd gminy miejskiej występował jako podmiot publiczny w realizacji umowy PPP (s. 167-169). Dobór próby do badań był celowy z uwagi na przyjęte tezy i cele pracy. Chodziło o zapewnienie w miarę homogenicznej próby. Próba ta w przekroju sektorowym reprezentowała dziewięć sektorów z przewagą infrastruktury transportowej i efektywności energetycznej (s. 169).

Rezultaty badań przedstawiono w pracy w ujęciu uogólnionym w podziale na wnioski wynikające z analizy odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszach ankiet i dotyczące „Motywacji podejmowania międzypokoleniowych projektów PPP przez polskie samorządy” (podrozdz. 4.2.) oraz odrębnie z badań fokusowych na temat „Wrażliwość międzypokoleniowa samorządów gminnych a dychotomia celów w PPP” (podrozdz. 4.3.). Wyniki badań empirycznych w ujęciu uogólnionym wskazują, że w projektach PPP występuje: dominacja celu ekonomicznego, niesprawność instytucji, brak zaufania oraz brak wiarygodności. Natomiast podatność na generowanie obciążeń międzypokoleniowych wiąże się ze specyfiką sektorów.

Wkład Autorki do literatury

Wnikliwy czytelnik zapewne bez trudu dostrzeże, że cała praca poświęcona PPP, jej podstawy zawarte w rozdziałach o charakterze teoretycznym, jak i empiryczne wyniki badań, wpisują się w implementację teorii trwałego i zrównoważonego rozwoju oraz teorii ekorozwoju, dla których teoria sprawiedliwości jest podstawą. Autorka upatruje wzrostu

racjonalności gospodarowania w nowym nurcie ekonomii umiaru, poprzez realizację zobowiązań wobec środowiska naturalnego i działań na rzecz wspólnego dobra, wynikającego z koncepcji odpowiedzialności międzypokoleniowej. Problem odpowiedzialności międzypokoleniowej za inwestycje w polskiej literaturze ekonomicznej jest praktycznie nieobecny, a tym bardziej w przedmiocie badań PPP „jako szczególnej formy inwestycji publicznych i możliwości internalizacji odpowiedzialności międzypokoleniowej z ich wykorzystaniem” (s. 109). Zatem sama idea pracy i jej urzeczywistnienie stanowią *novum* i ważny wkład do literatury przedmiotu.

Przed wszystkim za wkład do istniejącej wiedzy można uznać rozpoznanie, że umowy PPP dobrze zabezpieczają interesy następnych generacji, to znaczy samorządy dobrze internalizują odpowiedzialność międzypokoleniową, ale nie w sposób celowy (s. 193). Wniosek taki podważa istniejącą opinię wśród menedżerów, wyrażoną w kwestionariuszach pytań, że interes przyszłych pokoleń jest poświęcany na rzecz obecnego. Co więcej, Autorka konfrontując zamówienia publiczne samorządów gmin z umowami PPP, określa przewagę tych ostatnich na rzecz neutralizacji międzypokoleniowych efektów zewnętrznych inwestycji (s. 209). Pogląd Autorki, że dzisiejsze wyrzeczenia w imię zachowania dobrostanu przyszłych pokoleń, ma głębokie uzasadnienie etyczne.

Podążając tym śladem Autorka prowadzi czytelnika na trop istnienia związku między odpowiedzialnością w decyzjach samorządów gmin w umowach PPP, a stopniem i jakością kapitału społecznego gmin. Nie było to przedmiotem badań w omawianej pracy i nie zostało w zakończeniu podkreślone. Warto jednak wskazać, że to jest właśnie poszukiwana odpowiedź na brak upowszechnienia PPP w Polsce. Można postawić hipotezę: im wyższy kapitał społeczny gmin i jego jakość, tym większa partycypacja społeczna i reprezentacja różnych pokoleń w procesach decyzyjnych, a zatem i wyższa odpowiedzialność międzypokoleniowa.

Podsumowując należy zauważyć, że Autorka monografii prezentuje dobry warsztat naukowy. Przedstawiła dyskusję w zakresie wprowadzenia tematyki międzypokoleniowej dotyczącą praktycznych działań władzy publicznej i dialogu ze społecznością lokalną, o odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń. Autorka wpisuje się w istniejącą lukę badawczą na podjęty problem naukowy i rzetelnie traktuje badania w dziedzinie nauk ekonomicznych. Treść pracy jest refleksyjna i powinni się z nią zapoznać pracownicy sektora nauki, samorządów gmin i instytucji państwa oraz studenci studiów ekonomicznych,

zarządzania i prawa. Ze względu na jej normatywny charakter polecam ją z głębokim przekonaniem przedsiębiorczym menedżerom i liderom (przywódcom) polskiej gospodarki.

Bogdan Ślusarz

ORCID: 0000-0003-4399-4706

b.slusarz@wpa.uz.zgora.pl

Uniwersytet Zielonogórski

<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2020.174>

Open Access, CC BY-NC-ND 4.0

Cytowanie: Ślusarz, B. (2020). Monograph review "Decent Work: Imperatives, Ukrainian Realities, Facilitating Mechanisms", ed. A.M. Kolot, Kiev: KNEU, 2017, pp. 501. *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze*, 12, s. 134-137.

Review of the book

***"Decent Work: Imperatives, Ukrainian Realities, Facilitating Mechanisms"*, ed. A.M.**

Kolot, Kiev: KNEU, 2017, pp. 501

Recenzja monografii

pt. *Godna praca: imperatywy, ukraińskie realia, mechanizmy wsparcia*, red. A.M. Kolot,

Kiev: KNEU, 2017, ss. 501

Monograph "Decent work: imperatives, Ukrainian realities, facilitating mechanisms" is an important and thorough study of the team of authors, which has theoretical and practical significance. First of all, it gives a holistic view of the decent work issue, which has a global character. It reflects the author's vision of the essence, significance, assessment of the state and prospects for the development of decent work in the context of European integration processes.

Although decent work has a global nature, the depth and scope of this issue are, undoubtedly, different for every country. Unfortunately, in terms of selected indicators and the situation in general, Ukraine remains one of the lowest in the list of countries with transition economy. The paradox is that in conditions when the economy and society have undergone many positive changes of technical, technological, organizational, managerial, social and cultural nature and when human-oriented development should dominate, the undesirable trends in the social and labor sphere, new challenges and threats emerge, causing the lack of decent work. A large number of issues that are one way or another related to decent work: imperatives of the new economy and the institution of decent work, labor values, cultural transformation, development of decent work in the value system of sustainable development, current trends in employment and values of working life under the influence of expanding the use of modern technologies; social protection; the latest directions of social interaction modernization in terms of building a new economy and post-industrial society; social responsibility of business has been analyzed in the reviewed monograph in accordance with the conceptual ideas mentioned earlier.

These issues are considered in the context of the relationship with work (decent work). The most famous researchers of labor issues in its social and economic dimension of the pre-industrial and industrial era were A. Smith, Ricardo, K. Marx, A. Marshall and other prominent scientists. It was Adam Smith who introduced the term "economic man" as a free individual who is not only endowed with desires and has his own interests, but also has the ability to create something new and useful to society.

The authors of the monograph reveal the essence of the labor process itself. In their opinion, it is a dynamic system of creation, production, expedient transformations; it is, primarily, a mental process, a process of thinking; it is a symbiosis of the intellectual and the physical. The result of the labor process is a certain value of individual and social nature.

The second and the third sections are devoted to employment and labor incomes, which are also subject to influences and changes in the conditions of new economy and the need to ensure decent work.

At the present stage Ukraine has an inefficient model of the labor market as evidenced by the negative dynamics of its indicators and the imbalance of its key parameters. The authors emphasize that distortions in the compensation system that cause inadequate remuneration for work, pose a significant obstacle to the implementation of the principles of decent work. The spread of decent work in the Ukrainian economy is constrained by disparities in the employment structure, which collectively lead to inefficient use of social labor. Ukraine, as the majority of the countries of the world, is experiencing not only a change of scales, but also a deep transformation of content, structure, types and forms of employment. Ukrainian labor market is gradually providing global trends. It is also worth noting the author's approach to the formation of indicators for assessing labor income policy from the standpoint of implementing the principles of decent work at the sectoral, macro- and micro-levels.

The fourth section provides a broad description of social protection of the population and occupational safety as the basic foundations for the implementation of decent work concept. Policy in this area shouldn't promote egalitarianism and welfare mentality in the process of distribution and consumption of wealth. On the contrary, it should strengthen the motivation to work, promote the legalization of shadow incomes of the population and increase compensation level, prevent the existence of arrears in wages. With an effective policy in the field of social protection of the economically active population, the country's leadership can accurately assess the economic situation for the needs of its citizens and allocate available budget funds and other resources in the best way to meet the needs.

The given theoretical generalizations concerning social protection, its structure and content provided an opportunity to develop a methodical basis of an estimation of social protection of economically active population and to suggest indicators from a position of decent work principles realization. This new, comprehensive and targeted approach of determining the conditions, opportunities and priorities of social protection in Ukraine provides an opportunity to conduct social diagnosis of high quality and formulate and implement efficient social policy.

The monograph attracts attention not only by its fundamentality, complexity and depth of the considered issues, but also by certain features. Firstly, by a high theoretical and methodological level, significant deepening of the already known problems of the decent work concept, development of social and labor sphere. Secondly, by complex, multifaceted consideration of issues. Thirdly, by deep predicament of scientific and applied aspects of the studied problems, the organic relationship between theory and practice. In particular, most of its sections have clear indications of what managerial actions are needed to solve identified issues.

The essence of professional development as a component of decent work is revealed in the next, fifth section of the monograph. It is concluded that professional development can provide rapid adaptation to change, and hence decent work in terms of employment, if it is considered as a necessary process of the life cycle of the organization. Thus, for constant competitiveness under changing employment conditions, organizations are forced to make social investments in the professional development of staff. The last two sections of the monograph (the sixth and the seventh) deserve special attention. In these sections the authors consider the importance of constant social dialogue and the development of social responsibility. The authors highlight that in conceptual meaning the particularity of the social investment state is the emphasis in public policy on the development of human and social capital, active employment policy, transition to active labour activity stimulation. The institutional format for the embodiment of decent work is a new model of the welfare state as a symbiosis of the neo-paternalistic political platform and the ideological foundations of social investment state.

Taking the above mentioned into consideration, it is possible to conclude that thanks to the approach chosen by the authoring team, the monograph is very multifaceted. The problems of decent work are considered by all of the researcher purely from their own point of view and on the basis of their own research. The monograph causes activation of creative thought of its

readers. It is also necessary to mention near-perfect editorial work in the monograph, entirely scientific, without populism, style of material presentation.

The monograph is a significant contribution to solving complex methodological problems associated with the formation and development of decent work. Theoretical, methodological and practical orientation of the monograph determines its relevance to the process of insuring social orientation of Ukrainian economy. Theoretical justifications, conclusions and suggestions are of considerable interest for both science and managerial practice.

The practical significance of the monograph is that the obtained scientific results can be used in the process of formation of the strategy of social development of Ukraine and its regions, social policy of the state improvement and creation of the strategy of the advanced development of decent work.